॥ શ્રીસ્વામિનારાયણો વિજયતેતરામ્ ॥

॥ શ્રી લોયા - વચનામૃતમ્ ॥

સંવત્ ૧૮૭૭ ના કાર્તિક વદિ ૧૦ દશમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં પરમહંસના ઉતારા મધ્યે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા, અને રૂનો ભરેલો ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો અને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી. અને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજી મહારાજ મુનિ પ્રત્યે બોલ્યા જે "શંકર શબ્દનો શો અર્થ છે ?" પછી મુનિ બોલ્યા જે "સુખને કરે તે શંકર કહીએ" પછી એ વાતને સાંભળીને શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, આજ પાછલી ચાર ઘડી રાત હતી તે સમે સ્વપ્રમાં અમને શિવજીએ દર્શન દીધાં. તે શિવજી મોટો જબરો નંદીશ્વર તે ઉપર બેઠા હતા. અને શરીરે બહુ પુષ્ટ હતા ને ચાલીસ વર્ષની અવસ્થા હતી ને મોટી જબરી જટા હતી. ને તે શિવજી ભેળે પાર્વતી હતાં તેણે ધોળાં વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં અને તે શિવજી મોટા સંતની પેઠે શાંતમૂર્તિ હતા. અને મારે ઉપર તો શિવજીને ઘણું હેત જણાયું તો પણ મારે તો શિવ ઉપર હેત ન જણાયું, કેમ જે હું એમ જાણું છું જે, શિવ તો તમોગુણના દેવતા છે અને આપણે તો શાંતમૂર્તિ એવા જે શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ તેના ઉપાસક છીએ, તે માટે રજોગુણી તમોગુણી દેવ એવા જે બ્રહ્મા, શિવ અને ઈન્દ્રાદિક દેવતા તેમની ઉપર ભાવ બેસે નહિ અને તેમાં પણ ક્રોધ ઉપર તો મારે ઘણું વૈર છે, ને ક્રોધી જે માણસ અથવા દેવતા તે મને ગમે જ નહિ, તથાપિ જે શિવજીને અમે માનીએ છીએ તેનું શું કારણ છે ? તો શિવજી તો ત્યાગી છે, ને યોગી છે, ને ભગવાનના મોટા ભક્ત છે, માટે શિવને માનીએ છીએ. અને ક્રોધ તો કેવો છે, તો જેવું હડકાયું કુતરૂં હોય તેવો છે. જેમ હડકાયા કુતરાંની લાળ તે ઢોર અથવા મનુષ્ય જેને અડે તે હડકાયા કુતરાંની પેઠે ડાચિયો નાખીને મરી જાય, તેમ ક્રોધની જેને લાળ અડે તે પણ હડકાયા કુતરાની પેઠે ડાચિયો નાખીને સંતના માર્ગ થકી પડી જાય. અને વળી ક્રોધ કેવો છે તો જેવો કસાઈ, આરબ, ભાવર, વાઘ, દીપડો, કાળો સર્પ તે જેમ સર્વને બિવરાવે છે અને બીજાના પ્રાણને હરિ લે છે, તેમ ક્રોધ છે તે પણ સૌને બિવરાવે છે અને બીજાના પ્રાણને હરિ લે છે, એવો જે ક્રોધ તે જો સાધુમાં આવે તે તો અતિ ભૂંડો લાગે, કેમ જે સાધુ, તો શાંત હોય પણ જ્યારે તેમાં ક્રોધ આવે ત્યારે તે સાધુ બીજાને ક્રુર લાગે અને તે સાધુની આકૃતિ પણ ફરી જાય. કેમ જે એ ક્રોધનું નામ વિરૂપ છે. માટે એ ક્રોધ જેના દેહમાં આવે તેના દેહને વિરૂપ કરી નાખે."

ત્યારે શુકમુનિએ પુછ્યું જે "હે મહારાજ ! જે લગારેક ક્રોધ ચઢી આવે ને પછી તેને ટાળી નાખે એવો જે ક્રોધ તે કાંઈ નડતર કરે કે ન કરે ?" ત્યારે શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, જેમ આ સભા બેઠી છે તેમાં જો હમણે સર્પ નીકળે, ને કોઈને કરડે નહિ તો પણ ઉઠીને સૌને ભાગવું પડે, તથા સૌના અંતરમાં ત્રાસ થાય અને વળી જેમ ગામને ઝાંપે આવીને વાઘ હુંકારા કરતો હોય અને કોઈને મારે નહિ તો પણ સૌ માણસને અંતરમાં ભય લાગે ને બારણે નીકળાય નહિ, તેમ થોડોક ક્રોધ ઉપજે તે પણ અતિશે દુઃખદાયી છે.

પછી નાના નિર્માનાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે "કામને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખવો તેનું શું સાધન છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, એક તો આત્મનિષ્ઠા અતિ દૃઢ હોય અને અષ્ટ પ્રકારે બ્રહ્મચર્ય વ્રત રાખવું, એ આદિક જે પંચ વર્તમાન તેને દૃઢ કરીને પાળે અને ભગવાનનો મહિમા અતિશે સમજે, એ ઉપાયે કરીને કામનું મૂળ ઉખડી જાય છે. અને કામનું મૂળ ઉખડી જાય તો પણ બ્રહ્મચર્યાદિક નિયમમાંથી કોઈ રીતે ડગવું નહિ. અને અતિશે કામનું મૂળ ઉખડ્યાનો તો ઉપાય એ છે જે, ભગવાનનો મહિમા સારી પેઠે સમજવો.

અને તે પછી ભજનાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે "હે મહારાજ ! કનિષ્ઠ વૈરાગ્ય ને મધ્યમ વૈરાગ્ય ને ઉત્તમ વૈરાગ્ય એ ત્રણ પ્રકારના વૈરાગ્યનું શું રૂપ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, કનિષ્ઠ વૈરાગ્યવાળો જે હોય તે તો ધર્મ શાસ્ત્રમાં કહ્યા જે સ્ત્રીના ત્યાગ સંબંધી નિયમ તેમાં સારી પેઠે વર્તે ત્યાં સુધી તો એને ઠીક રહે, પણ જો કોઈ સ્ત્રીના અંગને દેખી જાય તો તે અંગમાં એનું ચિત્ત ચોટી જાય અને એનું ઠેકાણું ન રહે તેને કનિષ્ઠ વૈરાગ્યવાળો કહીએ. અને જે મધ્યમ વૈરાગ્યવાળો હોય તે તો કદાચિત્ જો સ્ત્રીને ઉઘાડી થકી દેખી જાય તોય પણ જેમ પશુને ઉઘાડાં દેખીને ક્ષોભ થતો નથી, તેમ તેના મનમાં ક્ષોભ ન થાય ને તે સ્ત્રીના અંગમાં ચિત્ત ચોટી જાય નહિ, તેને મધ્યમ વૈરાગ્યવાળો કહીએ. અને જે ઉત્તમ વૈરાગ્યવાળો હોય તેને તો જો કદાચિત્ એકાંતમાં સ્ત્રીયાદિક

પદાર્થનો યોગ થાય તો પણ એ ડગે નહિ, તેને ઉત્તમ વૈરાગ્યવાળો કહીએ.

અને વળી ભજનાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે "કનિષ્ઠ, મધ્યમ અને ઉત્તમ એ ત્રણ પ્રકારે જે ભગવાનનું જ્ઞાન તેનું શું સ્વરૂપ છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે "કનિષ્ઠ જ્ઞાનવાળો તે તો પ્રથમ ભગવાનનો પ્રતાપ દેખીને નિશ્ચય કરે અને પછી તેવો પ્રતાપ ન દેખાય ને ભગવાનનો કોઈક દુષ્ટ જીવ દ્રોહ કરતા હોય તેનું કાંઈ ભૂંડું ન થાય ત્યારે તેને નિશ્ચય રહે નહિ, એને કનિષ્ઠ જ્ઞાનવાળો કહીએ. અને મધ્યમ જ્ઞાનવાળો જે હોય તે તો જ્યારે ભગવાનનાં શુભ અશુભ એવાં મનુષ્ય ચરિત્રને દેખે, ત્યારે તેમાં મોહ થાય અને નિશ્ચય રહે નહિ, તેને મધ્યમ જ્ઞાનવાળો કહીએ. અને ઉત્તમ જ્ઞાનવાળાને તો એમ વર્તે જે ભગવાનને ગમે તેવી શુભ-અશુભ ક્રિયાને કરતા દેખીને પણ તેમાં મોહ થાય નહિ ને નિશ્ચય જાય નહિ તથા જેણે પોતાને નિશ્ચય કરાવ્યો હોય ને તેજ વળી કહે જે, એ ભગવાન નથી. ત્યારે તેને એમ જાણે જે, એનું માથું ફર્યું છે. એવો જે હોય તેને ઉત્તમ જ્ઞાનવાળો કહીએ. અને તેમાં જે કનિષ્ઠ જ્ઞાનવાળો તે તો અનેક જન્મે કરીને સિદ્ધ થાય અને મધ્યમ જ્ઞાનવાળો બે ત્રણ જન્મે કરીને સિદ્ધ થાય અને ઉત્તમ જ્ઞાનવાળો તેજ જન્મે કરીને સિદ્ધ થાય. એવી રીતે વાર્તા કરી.

ત્યાર પછી મોટા શિવાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે "ભગવાનનો નિશ્ચય તો સંપૂર્ણ હોય તો પણ અંતરમાં કૃતાર્થપણું મનાતું નથી તેનું શું કારણ છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, કામ, ક્રોધ, લોભ, સ્વાદ, સ્નેહ, માન ઈત્યાદિક જે શત્રુ તેણે કરીને જેનું અંતઃકરણ દગ્ધ વર્તતું હોય ને તેને નિશ્ચય હોય તો પણ પોતાને કૃતાર્થ માને નહિ.

પછી નિત્યાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે "એ કામાદિક શત્રુને ટાળ્યાનો શો ઉપાય છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, એ કામાદિક શત્રુતો તો ટળે, જો એને ઉપર નિર્દય થકો દંડ દેવાને તત્પર રહે. જેમ ધર્મરાજા છે તે પાપીને મારવાને અર્થે દંડ લઈને રાત દિવસ તૈયાર રહે છે. તેમ ઈન્દ્રિયો કુમાર્ગે ચાલે તો ઈન્દ્રિયોને દંડ દે, અને અંતઃકરણ કુમાર્ગે ચાલે તો અંતઃકરણને દંડ દે, તેમાં ઈન્દ્રિયોને કૃચ્છ્રચાંદ્રાયણે કરીને દંડ દે અને અંતઃકરણને વિચારે કરીને દંડ દે, તો એ કામાદિક શત્રુનો નાશ થઈ જાય અને પોતાને ભગવાનના નિશ્ચયે કરીને સંપૂર્ણ કૃતાર્થ માને.

ત્યાર પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે "સંપૂર્ણ સત્સંગ થયો તે કેને કહીએ ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, એક તો અતિશે દૃઢ આત્મનિષ્ઠા હોય અને તે પોતાના આત્માને દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણથી અતિશે અસંગી માને અને એ દેહ ઈન્દ્રિયાદિકની ક્રિયાઓ તે પોતાને વિષે ન માને તો પણ પંચ વર્તમાનના નિયમમાં લેશ માત્ર ફેર પડવા દે નહિ. અને પોતે બ્રહ્મસ્વરૂપે વર્તે તો પણ પરબ્રહ્મ જે પુરૂષોત્તમ ભગવાન તેનું દાસપણું મુકે નહિ, સ્વામી સેવકપણે કરીને ભગવાનની દૃઢ ઉપાસના કરે અને પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ જે ભગવાન તેને આકાશની પેઠે અતિશે અસંગી સમજે, જેમ આકાશ છે તે ચાર ભૂતમાં અનુસ્યૂતપણે વ્યાપીને રહ્યો છે અને ચાર ભૂતની જે ક્રિયા તે આકાશને વિષે થાય છે તો પણ આકાશને એ પૃથ્વી આદિક ચાર ભૂતના વિકાર અડતા નથી, તેમ પ્રત્યક્ષ જે શ્રીકૃષ્ણનારાયણ તે શુભઅશુભ સર્વ ક્રિયાને કરતા થકા આકાશની પેઠે નિર્લેપ છે એમ જાણે અને તે ભગવાનનાં જે અસંખ્યયાત ઐશ્વર્ય છે તેને સમજે જે 'આ ભગવાન જીવોના કલ્યાણને અર્થે મનુષ્ય જેવા જણાય છે તો પણ એ અનંતકોટિ બ્રહ્માંડના કર્તાહર્તા છે. અને ગોલોક, વૈકુંઠ, શ્વેતદ્વીપ, બ્રહ્મપુર ઈત્યાદિક જે ધામ તે સર્વેના સ્વામી છે અને અનંતકોટિ એવા જે અક્ષરરૂપ મુક્ત તે સર્વેના સ્વામી છે.' એવો ભગવાનનો મહિમા જાણીને તે ભગવાનને વિષે શ્રવણાદિક ભક્તિને દૃઢ કરીને રાખે અને તે ભગવાનના ભક્તની સેવા ચાકરી કરે, એવી રીતે જે વર્તે તેનો સંપૂર્ણ સત્સંગ કહીએ.

પછી નાના શિવાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ક્યારેક તો ભગવાનના ભક્તનો મહિમા અતિશે સમજાય છે. ને ક્યારેક તો અતિશે સમજાતો નથી તેનું શું કારણ છે ? પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, સંત છે તે તો ધર્મવાળા છે. તે જ્યારે કોઈકને અધર્મમાં ચાલતો દેખે ત્યારે તેને ટોકે, પછી જે દેહાભિમાની હોય તેને સવળો વિચાર કરીને શિક્ષા ગ્રહણ કરતાં આવડે નહિ ને સામો તે સંતનો અવગુણ લે. માટે જ્યાં સુધી એને દુઃખાડીને કહે નહિ ત્યાં સુધી માહાત્મ્ય રહે ને જ્યારે હિતની વાત પણ દુઃખાડીને કહે ત્યારે અવગુણ લે ને માહાત્મ્ય ન જાણે અને જેને સંતનો અવગુણ આવ્યો તેને કોઈ રીતે પ્રાયશ્ચિતે કરીને પણ શુદ્ધ થવાતું નથી, જેમ કામાદિક દોષનાં પાપ નિવારણ છે તેમ સંતના દ્રોહનું પાપ નિવારણ છે નહિ. ને જેમ કોઈને ક્ષયરોગ થાય તેને ટાળ્યાનું કોઈ ઔષધ નથી. તે તો નિશ્ચય મરે, તેમ જેને સંતનો અવગુણ આવ્યો તેને તો ક્ષયરોગ થયો જાણવો. તે તો પાંચ દિવસ મોડો વહેલો નિશ્ચય વિમુખ થશે અને વળી જેમ મનુષ્યનાં હાથ, પગ, નાક, આંખ, આંગળીઓ એ આદિક જે અંગ તે કપાય તો પણ, એ મનુષ્ય મુવો કહેવાય નહિ, અને જ્યારે ધડમાંથી માથું કપાઈ જાય ત્યારે તેને મુવો કહેવાય, તેમ હરિજનનો જેને અવગુણ આવે તેનું તો માથું કપાણું અને બીજા વર્તમાનમાં કદાચિત્ ફેર પડે તો અંગ કપાણું કહેવાય. પણ તે જીવે ખરો, કહેતાં તે સત્સંગમાં ટકે ખરો અને જેને સંતનો અવગુણ આવ્યો તે તો નિશ્ચય સત્સંગથી જ્યારે ત્યારે વિમુખ જ થાય. એ એનું માથું કપાણું જાણવું.

પછી ભગવદાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે, હરિજનનો અવગુણ આવ્યો હોય તેને ટાળ્યાનો કોઈ ઉપાય છે કે નથી ? ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ઉપાય તો છે, પણ અતિ કઠણ છે. તે અતિશે શ્રદ્ધાવાળો હોય તેથી થાય છે. જ્યારે કોઈ સંતનો અવગુણ

આવે ત્યારે એમ વિચાર કરે જે, મેં અતિ મોટું પાપ કર્યું, જે માટે બ્રહ્મસ્વરૂપ એવા જે ભગવાનના ભક્ત તેનો અવગુણ લીધો. એવા વિચારમાંથી અતિશે દાઝ હૈયામાં થાય. તે દાઝને મારે અન્ન જમે તો તેના સ્વાદુ-કુસ્વાદુપણાની ખબર પડે નહિ તથા રાત્રિને વિષે નિદ્રા પણ આવે નહિ. અને જ્યાં સુધી સંતનો અવગુણ હૈયામાંથી ટળે નહિ ત્યાં સુધી જેમ જળ વિનાનું માછલું તરફડે તેમ અતિ વ્યાકુળ થાય. અને જ્યારે એ સંતનો હૈયામાં અતિશે ગુણ આવે ને તે સંત કોઇ વાતે દુઃખાણા હોય તો તેને અતિ દીન થઇને પ્રસન્ન કરે. એવી જાતનો જેના હૃદયમાં વિચાર રહેતો હોય, તો તેને સંતનો અવગુણ આવ્યો હોય તે પણ ટળી જાય ને સત્સંગમાંથી પણ વિમુખ ન થાય. પણ એ વિના બીજો કોઇ એનો ઉપાય નથી કહ્યો. એજ એક ઉપાય છે. **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૧॥ ૧૦૯ ॥**

સંવત્ ૧૮૭૭ ના કાર્તિક વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રી સહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં દક્ષિણાદે મુખારવિંદે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને રાતા કિનખાપનો સુરવાળ પહેર્યો હતો અને નરનારાયણ નામે અંકિત એવો જે કાળો કિનખાપ તેની ડગલી પહેરી હતી અને માથે બુરાનપુરી અસમાની રંગનો રેંટો સોનેરી તારના ફરતા છેડાનો બાંધ્યો હતો અને કસુંબી રંગનો રેંટો કેડે બાંધ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી. અને મુક્તાનંદ સ્વામી આદિક જે પરમહંસ તે દુકડ, સરોદા, સતાર, મંજીરાદિક વાજીંત્રને વજાડીને કીર્તનનું ગાન કરતા હતા.

પછી કીર્તનની સમાપ્તિ થઇ રહી ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “સર્વે પરમહંસ સાંભળો, હું તમને એક પ્રશ્ન પુછું છું.” ત્યારે મુનિ બોલ્યા જે, “હે મહારાજ ! પુછો.” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “આ સત્સંગમાં હરિભક્તને ક્યારે મૃત્યુનો ભય ટળી જાય ને દેહ છતે જ પોતાનું કલ્યાણ મનાઈ જાય ?” પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ જેવો આવડ્યો એવો ઉત્તર કર્યો પણ શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહિ પછી બીજા પરમહંસ બોલ્યા જે, “હે મહારાજ ! એ પ્રશ્નનો ઉત્તર તો તમે જ કરો.” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “તમે જ્યાં સુધી કીર્તન બોલ્યા ત્યાં સુધી અમે એનો વિચાર કર્યો છે. તે અમારી નજરમાં તો એમ આવ્યું છે જે ચાર પ્રકારના હરિભક્ત હોય તેને મૃત્યુનો ભય નાશ પામે છે અને કૃતાર્થપણું મનાય છે. તે ચાર પ્રકારના હરિભક્તની વિક્તિ, એક તો વિશ્વાસી, બીજો જ્ઞાની, ત્રીજો શૂરવીર, ચોથો પ્રીતિવાળો. એ ચાર પ્રકારના જે ભક્ત તેને તો મૃત્યુનો ભય નથી રહેતો અને દેહ છતે કૃતાર્થપણું મનાય છે. હવે એ ચાર પ્રકારના ભક્તનાં લક્ષણ કહીએ છીએ, તેમાં જે વિશ્વાસી હોય, તે તો પ્રત્યક્ષ ભગવાન ને તેના સાધુ તેનાં વચનને વિષે અતિશે વિશ્વાસને પામ્યો છે, માટે તે ભગવાનના નિશ્ચયના બળવડે કરીને મૃત્યુનો ભય રાખે નહિ, અને એમ જાણે જે, ‘મને પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ ભગવાન મળ્યા છે, માટે હું કૃતાર્થ છું.’ અને જ્ઞાનીને તો આત્મજ્ઞાનનું બળ હોય તે એમ માને જે, ‘હું તો બ્રહ્મસ્વરૂપ એવો ભગવાનનો ભક્ત છું.’ માટે એને પણ મૃત્યુનો ભય હોય નહિ. અને શૂરવીર હોય તે થકી તો ઈંદ્રિયો તથા અંતઃકરણ એ સર્વે થરથર કંપતાં રહે અને બીજા કોઈથી પણ ડરે નહિ, માટે એને કોઇ રીતે પરમેશ્વરની આજ્ઞામાં ભંગ થાય નહિ, માટે પોતાને કૃતાર્થપણું માને અને મૃત્યુનો ત્રાસ તેના મનમાં લેશ માત્ર પણ હોય નહિ. અને ચોથો જે પ્રીતિવાળો તેને તો પતિવ્રતાનું અંગ છે. જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી હોય તેને પોતાના પતિ વિના બીજે ઠેકાણે વૃત્તિ ડોલે નહિ ને એક પોતાના પતિને વિષે જ પ્રીતિ રાખે, તેમ તે ભગવાનનો ભક્ત તે પતિવ્રતાની પેઠે પોતાને કૃતાર્થપણું માને અને તેને મૃત્યુનો ભય પણ લેશ માત્ર હોય નહિ. અને એ ચાર અંગ માંહિલું એક પ્રધાન હોય ને બીજાં ત્રણ ગૌણ હોય તો પણ જન્મ મૃત્યુના ભય થકી તરે છે અને ચાર માંહિલું એક પણ ન હોય તેને તો મૃત્યુનો ભય ટળે નહિ.” એટલી વાર્તા કરીને પછી શ્રીજીમહારાજ સર્વ પરમહંસ તથા હરિભક્ત પ્રત્યે બોલ્યા જે, “એ ચાર માંહિલાં જેને જે અંગ પ્રધાનપણે વર્તતાં હોય તે કહો.” પછી પરમહંસ સમગ્રને જે જે અંગ વર્તતાં હતાં તે કહ્યાં. અને હરિભક્તને પણ જેને જે અંગ વર્તતાં હતાં તે કહ્યાં. તે સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ ઘણા પ્રસન્ન થયા. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “એ ચાર અંગમાંથી જેને શૂરવીરનું અંગ હોય તે સર્વે આવીને અમારે પગે લાગો.” પછી જેને જેને શૂરવીરનાં અંગ વર્તતાં હતાં તે સર્વે શ્રીજી મહારાજનાં ચરણારવિંદને છાતીમાં લઇને પગે લાગ્યા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “વળી જેને પ્રશ્ન પુછવો હોય તે પુછો.” ત્યારે બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ પુછ્યું જે, “જે કારણ હોય તે તો કાર્યથી મોટું જોઇએ. ત્યારે વડનું બીજ તે તો નાનું છે ને તે થકી મોટો વડ કેમ થાય છે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “કારણ હોય તે તો નાનું હોય ને સૂક્ષ્મ હોય તો પણ મોટા કાર્યની ઉત્પત્તિ કરવાને સમર્થ છે એજ કારણમાં મોટાઇ છે. જેમ મૂળ પ્રકૃતિનાં કાર્ય એવાં જે અનંત પ્રધાન તેનો મોટો વિસ્તાર છે પણ કારણરૂપ જે મૂળ પ્રકૃતિ તે તો સ્ત્રીને આકારે છે. તથા પૃથ્વીનું કારણ જે ગંધ તે સૂક્ષ્મ છે, અને તેનું કાર્ય જે પૃથ્વી તે મોટી છે. એમ જ આકાશ આદિક જે બીજાં ચાર ભૂત તેનો મોટો વિસ્તાર છે અને તેનાં કારણ જે શબ્દાદિક તે સૂક્ષ્મ છે. અને જે કારણ હોય તે નાનું હોય તો પણ તે મોટા કાર્યને ઉત્પન્ન કરવાને સમર્થ થાય એવી એમાં કળા રહી છે. જેમ અગ્નિદેવ છે તે તો મનુષ્ય જેવો મૂર્તિમાન છે અને માણસ જેવડો છે અને તેનું કાર્ય જે અગ્નિની જ્વાળાઓ તે તો અતિ મોટી છે તથા જેમ વરૂણની મૂર્તિ તે તો મનુષ્ય જેવડી છે અને તેનું કાર્યરૂપ જે જળ તે તો અતિ ઝાઝું છે, અને જેમ સૂર્યની મૂર્તિ તો મનુષ્ય જેવી રથમાં બેઠી છે અને તેનું કાર્ય જે પ્રકાશ તે તો આખા બ્રહ્માંડમાં વ્યાપી રહ્યો છે, તેમ સર્વના કારણ એવા જે શ્રી પુરૂષોત્તમ

નારાયણ શ્રીકૃષ્ણ તે તો મનુષ્ય જેવડા છે, તો પણ અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના કારણ છે. અને જે મૂર્ખ હોય તે તો એમ સમજે જે, 'જેનું કાર્ય આવડું મોટું છે તો તેનું કારણ તો કેવડું મોટું હશે ?' એતો મૂર્ખની સમજણ છે. અને સર્વના કારણરૂપ એવા ભગવાન તે મનુષ્ય જેવા છે તો પણ પોતાના અંગમાંથી યોગકળાએ કરીને અનંતકોટિ બ્રહ્માંડને ઉત્પન્ન કરવાને સમર્થ છે, ને પાછાં પોતાને વિષે લય કરવાને સમર્થ છે. જેમ અગ્નિ, વરૂણ, સૂર્ય તે પોતાનાં કાર્યરૂપે મોટા જણાય છે ને વળી કાર્યને પોતામાં લીન કરીને એક પોતેજ રહે છે, તેમ ભગવાનના એક એક રોમમાં અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ અણુની પેઠે રહ્યાં છે. તે અષ્ટાવરણ ને ચૌદલોક સુદ્ધાં રહ્યાં છે. એવી રીતે કારણમાં અલૌકિકપણું છે ને મોટાઈપણું છે. તેને સમઝું હોય તે જાણે જે, 'ભગવાન મનુષ્ય જેવા જણાય છે તો પણ એ ભગવાન સર્વના કારણ છે અને સર્વના કર્તા છે ને સમર્થ છે.' એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ શયન કરવા પધાર્યા. **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૨॥ ૧૧૦ ॥**

સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક વદિ ૧૩ તેરશને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાખાચરના દરબારમાં રાત્રિને સમે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી તથા રૂનો ભરેલો ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો ને મસ્તક ઉપર ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો તથા ધોળી પછેડી ઓઢી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના સત્સંગીની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સમયને વિષે શ્રીજીમહારાજને ભગવદાનંદ સ્વામી તથા શિવાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે, "ભગવાન તથા સંત તેનો જેને માહાત્મ્ય જ્ઞાને સહિત નિશ્ચય હોય તેનાં શાં લક્ષણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને ભગવાનનો ને સંતનો માહાત્મ્ય જ્ઞાને સહિત નિશ્ચય હોય તેથી ભગવાનને અર્થે ને સંતને અર્થે શું ન થાય ? એને અર્થે કુટુંબનો ત્યાગ કરે, લોકલાજનો ત્યાગ કરે, રાજ્યનો ત્યાગ કરે, સુખનો ત્યાગ કરે, ધનનો ત્યાગ કરે, સ્ત્રીનો ત્યાગ કરે, અને સ્ત્રી હોય તે પુરૂષનો ત્યાગ કરે. એમ કહીને પછી આ સર્વે હરિભક્તની વાર્તાઓ એક બીજા કેડે કરી, ગામ ડડુસરવાળા રજપૂત ગલુજી તથા ધર્મપુરવાળાં કુશળકુંવરબાઈ તથા પરવતભાઈ તથા રાજબાઈ તથા જીવુબાઈ તથા લાડુબાઈ તથા મોટાં રામબાઈ તથા દાદોખાચર તથા માંચોભક્ત તથા મુળજી બ્રહ્મચારી તથા ભુજવાળાં લાધીબાઈ ને માતાજી તથા મુક્તાનંદ સ્વામી તથા વાળાક દેશનો આહિર પટેલ સામત તથા ગામ માનકુવાના મુળજી તથા કૃષ્ણજી તથા વાળાક દેશમાં ગુંદાળી ગામના બે કાઠી હરિભક્ત ઈત્યાદિક જે સત્સંગી તેમણે ભગવાનને અર્થે ને સંતને અર્થે જે જે કર્યું તેને વિસ્તારીને કહેતા હવા. અને વળી એમ કહ્યું જે, જેને ભગવાનનો નિશ્ચય માહાત્મ્ય જ્ઞાને સહિત હોય તે ભગવાનના વચનમાં ફેર પાડે નહિ ને જેમ કહે તેમ કરે. તે ઉપર પોતાની વાત કરી જે, અમારો સ્વભાવ કેવો હતો તો ગોદોહન માત્ર એક સ્થાનકમાં રહેવાય પણ વધુ રહેવાય નહિ' એવા ત્યાગી હતા અને વૈરાગ્ય અતિશે હતો ને શ્રી રામાનંદસ્વામી ઉપર હેત પણ અસાધારણ હતું તો પણ સ્વામીએ ભુજનગરથી કહી મોકલ્યું જે, જો સત્સંગમાં રહ્યાનો ખપ હોય તો થાંભલાને બાથ લઈને પણ રહેવું પડશે.' એમ મયારામ ભટ્ટે આવીને કહ્યું ત્યારે અમે થાંભલાને બાથ લીધી. ત્યાર પછી તેમણે કહ્યું જે, 'મુક્તાનંદ સ્વામીની આજ્ઞામાં રહો,' પછી અમે સ્વામીનાં દર્શન થયા મોર નવ મહિના સુધી મુક્તાનંદ સ્વામીની આજ્ઞામાં રહ્યા. એવે લક્ષણે કરીને જેને સંતનો ને ભગવાનનો એવો નિશ્ચય હોય તેને જાણીએ. અને પછી સુંદરજી સુતાર ને ડોસા વાણિયાની વાત કરી. અને વળી જેને ભગવાનનો ને સંતનો એવો નિશ્ચય હોય તેને તેની કોરનો કેફ વર્તે. એમ કહીને રાણા રાજગરની વાર્તા કરી, અને પ્રહ્લાદની વાર્તા કરી જે, પ્રહ્લાદ જે તે નૃસિંહજી પ્રત્યે બોલ્યા જે,' હે મહારાજ ! હું આ તમારા વિકરાળ રૂપથી નથી બીતો ને તમે જે મારી રક્ષા કરી તેને હું રક્ષા નથી માનતો, ને તમે જ્યારે મારા ઈન્દ્રિયોરૂપ શત્રુના ગણ થકી રક્ષા કરશો ત્યારે હું રક્ષા માનીશ' માટે જે ભગવાનનો ભક્ત હોય, તે દૈહિક રક્ષા ભગવાન કરે તેણે કરીને હર્ષ ન પામે, ને રક્ષા ન કરે તેણે કરીને શોક ન કરે અને અલમસ્ત થકો ભગવાનને ભજે, અને ભગવાન ને સંત તેનું માહાત્મ્ય બહુ જાણે. તે ઉપર ગામ કઠલાલની ડોસીની વાત કરી . અને આવી રીતનો જે હરિભક્ત હોય તેનો દેહ પગ ઘસીને પડે, વાઘ ખાઈ જાય, સર્પ કરડે, શસ્ત્ર વાગે, પાણીમાં બુડી જાય ઈત્યાદિક ગમે તેવી રીતે અપમૃત્યુએ કરીને દેહ પડે તો પણ એમ સમજે જે, ભગવાનના ભક્તની અવળી ગતિ થાય જ નહિ. એ તો ભગવાનના ધામને જ પામે. અને ભગવાનથી વિમુખ હોય તેનો દેહ સુધી સારી પેઠે પડે ને ચંદનના લાકડામાં સંસ્કારે યુક્ત બળે તો પણ તે તો નિશ્ચય યમપુરીમાં જાય." એ બેની વિક્તિ સારી પેઠે સમજે, એ સર્વે પ્રકારની જેના હૃદયમાં દૃઢ ગાંઠ પડી જાય તેને ભગવાન ને સંતનો માહાત્મ્યે સહિત નિશ્ચય છે એમ જાણવું . અને એવો નિશ્ચયવાળો જે હોય તે જરૂર બ્રહ્મમહોલમાં જ પુગે પણ બીજે ક્યાંય કોઈ ધામમાં ઓરો રહે નહિ." **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૩॥ ૧૧૧ ॥**

સંવત્ ૧૮૭૭ ના કાર્તિક વદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ પહોર એક દિવસ ચઢતે સ્વામી શ્રી સહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રી લોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં વિરાજમાન હતા. અને ધોળો સુરવાલ પહેર્યો હતો અને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી. અને મસ્તક ઉપર શ્વેત પાઘ બાંધી હતી. અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી અખંડાનંદ સ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પુછ્યો જે, "અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ છે તે બ્રહ્માંડને વિષે જેવી આ બ્રહ્માંડમાં

વર્તમાન કાળે ભગવાનની મૂર્તિ છે તેવી ને તેવીજ દેખાય છે કે નથી દેખાતી ?'' પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે,''ભગવાન પોતે પોતાના અક્ષરધામને વિષે સદા વિરાજમાન છે અને મૂળમાયામાંથી ઉપજ્યાં જે અનંતકોટિ પ્રધાન પુરૂષ તે થકી અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ ઉપજે છે. પછી તે ભગવાન પોતાના અક્ષરધામમાં એક ઠેકાણે રહ્યા થકા પોતાની ઈચ્છાએ કરીને તે અનંતકોટિ બ્રહ્માંડને વિષે પોતાના ભક્તને અર્થે અનંતરૂપે દેખાય છે.''

પછી વળી અખંડાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ તો સદા મનુષ્યાકૃતિ છે ને તે ભગવાનનું સ્વરૂપ સર્વકાળે સત્ય છે અને તેજ ભગવાન ક્યારેક મત્સ્ય, કચ્છ, વરાહ, નૃસિંહાદિક અનંતરૂપે કરીને ભાસે છે તે કેમ સમજવું ?'' અને વળી બ્રહ્માંડ બ્રહ્માંડ પ્રત્યે કલ્યાણની રીતિ તથા ભગવાનની મૂર્તિ તે એક સરખી છે કે જુદી જુદી છે ?'' પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''ભગવાનની મૂર્તિ તો સદા એક સરખી છે તો પણ ભગવાન પોતાની ᵃમૂર્તિને જ્યાં જેવી દેખાડી જોઈએ ત્યાં તેવી પોતાની ઈચ્છાએ કરીને દેખાડે છે. અને જ્યાં જેટલો પ્રકાશ કરવો ઘટે ત્યાં તેટલો પ્રકાશ કરે છે. અને પોતે તો સદા દ્વિભુજ છે તો પણ પોતાની ઈચ્છાએ કરીને, ક્યાંઇ ચારભુજ, ક્યાંઇ અષ્ટભુજ, ક્યાંઇ અનંતભુજને દેખાડે છે. તથા મત્સ્ય કચ્છાદિક રૂપે કરીને ભાસે છે. એવી રીતે જ્યાં જેવું ઘટે ત્યાં તેવું રૂપ પ્રકાશે છે. અને પોતે તો સદા એકરૂપેજ વિરાજમાન રહે છે. અને વળી એક ઠેકાણે રહ્યા થકા અનંતકોટિ બ્રહ્માંડને વિષે અંતર્યામીરૂપે વ્યાપીને રહે છે. જેમ વ્યાસજી એક હતા તેણે શુકજીને સાદ કર્યો ત્યારે સ્થાવર જંગમ સર્વે જીવમાં રહીને સાદ કર્યો અને શુકજીએ હુંકારો દીધો ત્યારે પણ સ્થાવર જંગમ સર્વે સૃષ્ટિમાં રહીને હુંકારો દીધો. એવી રીતે શુકજી જેવા મોટા સિદ્ધ હોય તે પણ જે સર્વ જગતમાં વ્યાપવાને સમર્થ થાય છે, તે તો ભગવાનના ભજનના પ્રતાપે કરીને એવી યોગકળાને પામ્યા છે. તો પોતે ભગવાન પુરૂષોત્તમ તે તો યોગેશ્વર છે ને સર્વે યોગકળાના નિધિ છે, તે એક ઠેકાણે રહ્યા થકા અનંતકોટિ બ્રહ્માંડમાં પોતાની ઈચ્છાએ કરીને જ્યાં જેમ ઘટે ત્યાં તેમ ભાસે તેમાં શું કહેવું ? અને એ ભગવાનમાં એમ હોય તેનું શું આશ્ચર્ય છે ? કેમ જે, કોઈક ગોડીઓ હોય તે તુચ્છ માયાને જાણે છે, તેમાં પણ લોકોને કેવું આશ્ચર્ય થાય છે. ને તેની યથાર્થ ખબર પડતી નથી, તો ભગવાનમાં તો સર્વે યોગકળાઓ રહી છે તે મહા આશ્ચર્યરૂપ છે. તેને જીવ કેમ જાણી શકે ? માટે ભાગવતમાં કહ્યું છે જે, 'આટલા ભગવાનની માયાને તર્યા છે.' અને વળી એમ કહ્યું જે, 'કોઈ ભગવાનની માયાના બળને પાર પામ્યા નથી' તેણે કરીને એમ જાણવું જે, એ ભગવાનની યોગકળામાં બ્રહ્માદિક જેવાને કુતર્ક થાય તો એ ભગવાનની માયાના બળના પારને ન પામ્યા કહેવાય. તે કુતર્ક તે શું ? તો જે 'એ ભગવાન તે કેમ એમ કરતા હશે ?' અને ભગવાનને એમ સમજે જે, 'એતો સમર્થ છે તે જેમ કરતા હશે તે ઠીક કરતા હશે' એવી રીતે ભગવાનને નિર્દોષ સમજે તો માયાને તર્યા કહેવાય. અને કલ્યાણની રીતિ તો એક સરખી છે, પણ ભજનારા જે પુરૂષ તેને વિષે ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એ ત્રણ પ્રકારના ભેદ છે, ને તેમની શ્રદ્ધા અનંત પ્રકારની છે, તેને યોગે કરીને કલ્યાણના માર્ગમાં પણ અનંત ભેદ થાય છે. અને વસ્તુગતે તો કલ્યાણનો માર્ગ એક છે અને ભગવાનનું સ્વરૂપ પણ એકજ છે. અને તે ભગવાન અતિ સમર્થ છે ને તે જેવો થવાને કાજે અક્ષર પર્યંત કોઈ સમર્થ થતો નથી. એ સિદ્ધાંત છે.''

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને કહ્યું જે, ''ઝીણોભાઈ તો આજ બહુ દિલગીર થયા અને એમ બોલ્યા જે, જ્યારે મહારાજ અમારે ઘેર આવ્યા નહિ ત્યારે અમારે પણ ઘરમાં રહ્યાનું શું કામ છે ?'' એ વાત સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''મુંઝાઈને રીસે કરીને જે પ્રેમ કરે તે પ્રેમ અંતે નભવાનો નહિ અને રીસવાળાની ભક્તિ તથા પ્રેમ એ સર્વે અંતે ખોટાં થઈ જાય છે. માટે મુંઝાઈને ઝાંખું મુખ કરવું તે તો અતિ મોટી ખોટ છે. પછી ઝીણાભાઈએ કહ્યું જે, ''ભગવાન ને ભગવાનના સંત તે પોતાને ઘેર આવે ત્યારે મુખ પ્રફુલ્લિત થયું જોઈએ. અને જ્યારે ભગવાન ને સંત ન આવે ત્યારે તો મુખ ઝાંખું થયું જ જોઈએ અને હૈયામાં શોક પણ થયો જોઈએ.'' પછી એ વાર્તા સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''ભગવાન ને સંત તે આવે ત્યારે રાજી થવું પણ શોક તો ક્યારેય પણ કરવો નહિ. અને જો શોક કર્યાનો સ્વભાવ હોય તો અંતે જરૂર કાંઈક ભૂંડુ થયા વિના રહે નહિ. માટે પોતપોતાના ધર્મમાં રહીને જે રીતની ભગવાનની આજ્ઞા હોય તેને રાજી થકા પાળવી પણ પોતાનું ગમતું કરવા સારૂં કોઈ રીતે મુંઝાવું નહિ. અને ભગવાન ક્યાંઈક જવાની આજ્ઞા કરે ને જો શોક કરીને મુંઝાય તો પ્રથમ જે ભગવાને દર્શન આપ્યાં હોય તથા પ્રસાદ આપ્યો હોય તથા અનંત પ્રકારની જ્ઞાનવાર્તા કરી હોય ઈત્યાદિક ક્રિયાએ કરીને જે પોતાને સુખ પ્રાપ્ત થયું હોય તે જતું રહે, અને મુંઝવણે કરીને બુદ્ધિમાં એકલો તમોગુણ છાઈ જાય, તેણે કરીને કેવળ દુઃખિયો થકો જ જ્યાં મુકે ત્યાં જાય. પછી એ મુંઝવણે કરીને આજ્ઞા પણ યથાર્થ પળે નહિ. માટે ભગવાનના ભક્તને તો સદા અતિ પ્રસન્ન રહેવું અને પ્રસન્ન મને કરીને ભગવાનનું ભજન કરવું, પણ ગમે તેવો ભૂંડો દેશકાળ હોય તો પણ હૈયામાં લેશ માત્ર મુંઝવણ આવવા દેવી નહિ. **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૪॥ ૧૧૨ ॥**

સંવત્ ૧૮૭૭ ના કાર્તિક વદિ અમાસને દિવસ રાત્રિને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો અને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી ને મસ્તક ઉપર શ્વેત પાઘ બાંધી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે સર્વ પરમહંસને પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''કેટલા સંકલ્પ કહેવાય ત્યારે નિષ્કપટ કહેવાય, ને કેટલા સંકલ્પ ન

કહેવાય ત્યારે કપટી કહેવાય ?'' પછી પરમહંસ વતે એનો ઉત્તર ન થયો. ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''પંચવર્તમાન સંબંધી પોતામાં કાચ્યપ હોય ને તે પોતાથી વિચારે કરીને ટળતી ન હોય તો તે કાચ્યપ જેમાં ન હોય એવા જે સંત તેને આગળ કહેવું અને કોઈક સંતનો અવગુણ પોતાને આવ્યો હોય તો તે કહેવો તથા ભગવાનના નિશ્ચયમાં અનિશ્ચયનો ઘાટ થયો હોય તે પણ કહેવો, ત્યારે તે નિષ્કપટ કહેવાય. અને એ માંહીલો સંકલ્પ થયો હોય ને તેને જે સંતની આગળ ન કહે તેને કપટી જાણવો.

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''એવો કપટી હોય ને તે ડાહ્યો હોય તેને કેવી બુદ્ધિએ કરીને ઓળખીએ ?'' ત્યારે એનો ઉત્તર પણ પરમહંસને ન આવડ્યો. ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, ''એ તો એમ ઓળખાય જે એનો સહવાસ હોય ને ખાધે-પીધે, બેઠતે-ઉઠતે, ચાલતે-હાલતે, પોતા ભેળો રહેતો હોય ત્યારે પોતે તેની ખબર રાખે ને પોતાથી નોખો પડે ત્યારે પણ બીજા માણસ પાસે તેની છાની ખબર રખાવે, ત્યારે તેનું કપટ ઓળખ્યામાં આવે.''

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''દંભે કરીને વર્તમાન પાળે ને દંભે કરીને ભગવાનનો નિશ્ચય રાખતો હોય ને તે પોતે બુદ્ધિવાળો હોય ને માની હોય તે પોતાના વર્તમાનને ને પોતાના નિશ્ચયને બીજાના સાચા વર્તમાન ને નિશ્ચય તેની આગળ અધિક કરી દેખાડતો હોય ત્યારે તેને એમ કેમ કળીએ જે એનો દંભે કરીને વર્તમાન ને નિશ્ચય છે ?'' ત્યારે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ પરમહંસ વતે ન થયો, ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''એની પ્રતિષ્ઠાનો ભંગ થાય ત્યારે એનો દંભ કળાય, નહિ તો ન કળાય.''

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''ભગવાનનો નિશ્ચય તથા વર્તમાન તે બેમાંથી કેવો ઘાટ હોય તે પાડે અને કેવો ઘાટ હોય તો પણ ન પાડે ? અને તેનો અવધિ હોય તે કેવો જે ક્યાં સુધી એ ઘાટ રહે તે ધર્મમાંથી પાડે, ને ભગવાનના નિશ્ચયમાંથી પાડે ?'' ત્યારે એનો ઉત્તર પણ પરમહંસ વતે થયો નહિ, ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''જે ઘાટને ટાળ્યાનો યત્ન કરે. તો પણ ટળે નહિ, એવો જે કોઈક ધર્મ પાળ્યામાં અયોગ્ય ઘાટ રહેતો હોય અને તે ઘાટ પંદર દિવસ તથા મહિના સુધી ન થાય, ને વળી કોઈક દિવસ પ્રકટ થઈ આવે, એવો જે ઘાટ તે ધર્મમાંથી પાડે, અને એમજ ભગવાનના નિશ્ચયમાં પણ જાણવું, અને જે ઘાટ થયો ને તેને વિચારે કરીને ટાળી નાખે ને પાછો ફરીને તે ઘાટ થાય નહિ. એવો જે ઘાટ તે એ બેમાંથી પાડી શકે નહિ.''

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''સત્સંગમાં દૃઢ પાયો કેનો થાય ને કેનો ન થાય ?'' પછી એનો ઉત્તર પણ પરમહંસને ન આવડ્યો, ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કર્યો જે, ''જેમ દત્તાત્રેયે પંચભૂત, ચંદ્રમા, પશુ, વેશ્યા, કુમારી, પોતાનો દેહ ઈત્યાદિક સર્વમાંથી પણ ગુણ લીધો. એવી રીતે સંતમાં જેને ગુણ ગ્રહણ કર્યાનો સ્વભાવ હોય તેનો જ સત્સંગમાં દૃઢ પાયો થાય છે. અને જેને સંતમાં ગુણ લીધાનો સ્વભાવ ન હોય તે સત્સંગમાં રહ્યો છે તો પણ એનો દૃઢ પાયો નથી.''

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''સંત તથા શાસ્ત્ર તથા પોતાનો વિચાર એ ત્રણે હોય ત્યારે અતિશે ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ જીતાય કે તેમાંથી એકવાનું હોય તો પણ જીતાય ? અને જો એમ કહેશો જે 'એ ત્રણેવાનાં ભેળાં હોય તો જીતાય,' ત્યારે સંત પાસેથી કેવી યુક્તિ શીખવી. અને શાસ્ત્રમાંથી શી યુક્તિ શીખવી અને પોતાનો વિચાર કરીને શી યુક્તિ શીખવી, તે કહો ?'' ત્યારે એનો ઉત્તર પણ પરમહંસથી થયો નહિ. ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, 'શાસ્ત્રે કરીને તો ભગવાન તથા સંત તેનું માહાત્મ્ય સમજવું અને સંતથી એમ શીખવું જે, જે રીતે સંત ઈંદ્રિયોને જીત્યાની યુક્તિ બતાવે જે, 'આવી રીતે નેત્રની દૃષ્ટિ નાસિકા ઉપર રાખવી તથા ગ્રામ્યવાર્તા ન સાંભળવી, ઈત્યાદિક જે યુક્તિ તે સંતથી શીખવી, અને તે સંતે શીખાવી જે યુક્તિ તેને પોતાને વિચારે કરીને પોતાના કલ્યાણને અર્થે સવળી સમજીને માનવી ને તેમ વર્તવા લાગવું. એમ ત્રણે વાનાંએ કરીને ઈંદ્રિયો અંતઃકરણ જીતાય છે.

અને તે પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''ઈન્દ્રિયોને જીત્યે અંતઃકરણ જીતાય છે કે અંતઃકરણને જીત્યે ઈંદ્રિયો જીતાય છે?'' પછી એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ પરમહંસને ન આવડ્યો ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કર્યો જે, ''બાહ્ય ઈન્દ્રિયોને દેહદમને કરીને જીતે અને દેહ દમને કરીને બાહ્ય ઈંદ્રિયો જીતાણી હોય, તો પણ પંચ વર્તમાનના નિયમમાં દૃઢ થઈને રહેતો હોય, તો બાહ્ય ઈંદ્રિયો જીતવે કરીને અંતઃકરણ જીતાય, પણ એકલે અંતઃકરણને જીતવે કરીને બાહ્ય ઈંદ્રિયો જીતાય નહિ અને બાહ્ય ઈંદ્રિયોને જીતવે કરીને તો અંતઃકરણ જીતાય છે, કેમ જે જો બાહ્ય ઈંદ્રિયોને જીતે ને વિષયમાં પ્રવર્તાવવા દે નહિ ત્યારે અંતઃકરણ માંહીથી નિરાશ થઈ જાય છે જે, ''આ દેહે કરીને આ વાત બનવાની નથી.''

અને તે પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''બાહ્ય ઈંદ્રિયો શાણે કરીને જીતાય ને અંતઃકરણ શાણે કરીને જીતાય ?'' પછી એનો ઉત્તર પણ પરમહંસને ન આવડ્યો; ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કર્યો જે, ''ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યા છે જે ત્યાગીના નિયમ તેને રાખે તથા આહારને નિયમમાં રાખે તથા તપ્તકૃચ્છ્ર ચાંદ્રાયણાદિક વ્રત કરે, તથા જાણી જાણીને ટાઢ, તડકો, ભૂખ, તરસ, તેનું સહન કરે, અને ભગવાનનાં કથા, કીર્તન, વાર્તા કરે, તથા ભજન સ્મરણમાં બેસે, તથા આસન જીતે, ઈત્યાદિક સાધને કરીને બાહ્ય ઈન્દ્રિયો જીતાય છે. અને ભગવાનના માહાત્મ્યનો વિચાર ને ભગવાનનું ધ્યાન તથા આત્મનિષ્ઠા એટલે કરીને અંતઃકરણ જીતાય છે.'' **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૫॥ ૧૧૩ ॥**

સંવત્ ૧૮૭૭ ના માગસર સુદિ ૧ પડવાને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાખાચરના દરબારમાં રાત્રિને સમે વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેશ પહેર્યો હતો તથા ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી તથા ધોળો ફેંટો માથે બાંધ્યો હતો તથા બીજે ધોળે ફેંટે કરીને બોકાની વાળી હતી ને તે ધોળા ફેંટાનું છોગલું માથે લટકતું હતું ને ચોફાળ ઓઢ્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે પરમહંસ પ્રત્યે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ‘‘સત્સંગ થયા પછી દુર્લભમાં [૧]દુર્લભ તે શું સાધન માન્યું છે ?’’ પછી એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પરમહંસ વતે ન થયો. ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કર્યો જે, ‘‘એકાંતિકપણું એમાં આવે એ અતિશે દુર્લભ છે. તે એકાંતિકપણું તે શું ? તો ધર્મ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એ ત્રણે યુક્ત જે ભગવાનની ભક્તિ કરવી તેને એકાંતિકપણું કહીએ.

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ‘‘ધર્મ સંબંધી સાધનમાં એવું કયું સાધન છે, જે એક રાખ્યે કરીને સર્વે ધર્મ રહે ? અને ભગવાન સંબંધી જે ભજન, સ્મરણ, કીર્તન, વાર્તા, એ આદિક સાધન છે તેમાં એવું એક સાધન કયું છે, જે આપત્કાળ હોય ને સર્વે જાય, ને જો એક રહે તો સર્વે રહે ?’’ પછી તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, ધર્મ સંબંધી સાધનમાં તો એક નિષ્કામપણું હોય તો સર્વે સાધન આવે, અને ભગવાન સંબંધી તો એ સાધન છે જે નિશ્ચય રહે તો સર્વે આવે.

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ‘‘કેવી મતિ એક પ્રકારની રાખ્યે રૂડું થાય ને તેને જો ફેરવીએ તો ભૂંડું થાય અને કેવી મતિને વારંવાર ફેરવીએ તો રૂડું થાય ને ન ફેરવીએ તો ભૂંડું થાય ?’’ પછી તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, ‘‘ભગવાનના નિશ્ચયરૂપ જે મતિ તેને તો ફરવા જ દેવી નહિ. ભગવાનનું માહાત્મ્ય સાંભળીને તેની પુષ્ટિ વારંવાર કર્યા કરવી, તો રૂડું થાય ને એ મતિને વારંવાર ફેરવે તો ભૂંડું થાય. અને પોતે પોતાના મનને જાણ્યે જે મતિમાં નિશ્ચય કર્યો હોય જે, ‘મારે આમ કરવું છે’ તે મતિને સંતને વચને કરીને વારંવાર ફેરવવી ને સંત કહે જે, ‘અહીં બેસવું નહિ ને આ કરવું નહિ.’ તો તે ઠેકાણે બેસવું નહિ ને તે કરવું નહિ. એવી રીતે મતિને ફેરવે તો રૂડું થાય ને એ મતિને ફેરવે નહિ ને પોતાનું ધાર્યું કરે તો ભૂંડું થાય.’’

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ‘‘કેવી જાતનો સત્સંગી અથવા પરમહંસ હોય ને ધર્મમાં સંપૂર્ણ રહેતો હોય ને તેની પાસે બેસીએ ને વાત સાંભળીએ તો દોષ લાગે ?’’ ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, ‘‘જેને ભગવાનનો નિશ્ચય હોય ને ધર્મમાં પણ પોતે રહેતો હોય તો પણ જો તેને વ્યવહારમાં આસક્તિ હોય તથા દેહાભિમાન હોય તથા માન હોય ને તેને ભગવાન તથા સંત તે ખોદે, તો તે ભગવાનનો ને સંતનો અવગુણ જરૂર લે. પછી બીજાને આગળ પણ ભગવાનના તથા સંતના અવગુણની વાત કરીને તેને વિમુખ જેવો કરે, એવો જે હોય તેનો કોઈ રીતે સંબંધ ન રાખવો અને રાખે તો ભૂંડું થાય.’’

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ‘‘કેવો સાધુ હોય ને તે ધર્મમાં રહેતો હોય ને નિશ્ચય પણ હોય, તો પણ તેને ભેળે નાવા જવું નહિ, ને પાસે પથારી કરવી નહિ ને તેની વાત પણ ન સાંભળવી ?’’ પછી તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, જે સંત હિંમત રહિત વાત કરતો હોય જે, ‘શું એક જન્મે કરીને નિષ્કામાદિક ગુણ આવે છે ? એ તો ભગવાન કૃપા કરે તો આવે, નહિ તો અનેક જન્મે કરીને કલ્યાણ થાય, પણ આજ દેહે કરીને શું કલ્યાણ થાય છે ?’’ એવી રીતે જે હિંમત રહિત વાત કરતો હોય, તેના સંગનો સર્વ પ્રકારે ત્યાગ કરવો. અને જે એમ કહેતો હોય જે, ‘‘આ ને આ દેહે કરીને કૃતાર્થ થયા છીએ ને કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, માન ઈત્યાદિક દોષનો શો ભાર છે ? ભગવાન ને સંતના પ્રતાપે કરીને એ સર્વેનો નાશ કરી નાખીશું.’ એમ જે કહેતો હોય ને તે કામાદિક દોષને નાશ કરવાના ઉપાયમાં તત્પર થઈને મંડ્યો હોય તેનો સંગ સર્વ પ્રકારે કરવો.’’

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ‘‘કેવો સાધુ હિંમત સહિત વાત કરતો હોય તો પણ તેનો ત્યાગ કરવો.’’ પછી તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, ‘‘જે સંત કેવળ પોતાના પુરૂષાર્થને જ અધિક કહેતો હોય અને પુરૂષાર્થે કરીને જ પોતાને કૃતાર્થ માનતો હોય પણ ભગવાનનું બળ ન રાખે અને એમ ન સમજે જે, ‘આ સાધને કરીને ભગવાનને રાજી કરવા છે’ તો તેનો પણ ત્યાગ કરવો.’’

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ‘‘કેવો સાધુ હોય તેનો સંગ કરવો ને કેવાનો ન કરવો ?’’ ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, ‘‘વર્તમાન પણ સુધાં સારાં પાળતો હોય, ને નિશ્ચય સુધો હોય, ને તે પાસે આપણ રહેતા હોઈએ, ને આપણને ટોકે નહિ ને પંપોળીને રાખે, ને જાપરો રાખે તો તે મુક્તાનંદસ્વામી જેવો લોકવ્યવહારે મોટો કહેવાતો હોય તેનો પણ સંગ ન કરવો. અને જે સંત પોતાને ટોક્યા કરે ને જે સ્વભાવ દેખે તે ઉપર ખટકો રાખે ને તે ન ટળે ત્યાં સુધી વાત કર્યા કરે ને લલોચપો રાખે નહિ ને તે લોકવ્યવહારે મોટો ન કહેવાતો હોય તો પણ તેનો સંગ કરવો.’’

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ‘‘જે સંતમાં બધા ગુણ સારા મોટા મોટા ભક્તિ-જ્ઞાનાદિક હોય, પણ તેમાં એક એવો કયો ભૂંડો દોષ હોય જેણે કરીને તેનો સંગ ન કરીએ ?’’ ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, ‘‘જેને આળસ બહુ હોય ને નિદ્રા બહુ હોય ને સ્નાન ધ્યાનાદિક જે નિયમ તેને પાળવાનું કોઈક કહે તો કહે, ‘હમણાં કરીશું, શી ઉતાવળ છે ? ધીરે ધીરે થશે,’ એમ બોલે તે સુધો સારો હોય તો પણ તેનો સંગ ન કરવો.’’

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ‘‘સુધી સારી વાત કરતો હોય, પણ તેની વાત ન સાંભળીએ, એવો એની

વાણીમાં શો દોષ જાણવો ?'' ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, ''વાત કરવામાં પોતાને વિષે જે ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ તેનીજ અહંકારે કરીને પોતે સરસાઈ દેખાડે ને બીજા સંતમાં જે જ્ઞાન, ભક્તિ આદિ ગુણ તેની કાંઈક ન્યૂનતા દેખાડે, એવો જેની વાણીમાં દોષ હોય તેની વાત ન સાંભળવી.''

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''જેની વાણીમાંતો કુત્સિતપણું હોય તો પણ તે વાણીને અમૃતની પેઠે પાન કરીએ, એવી તે કઈ વાણી છે ?'' પછી તેનો પણ પોતે ઉત્તર કર્યો જે, ''જે સંત વાત કરે ત્યારે પોતે પોતાનાં સંબંધી મા-બાપ, બેન, ભાઈ તથા પોતાની જાતિ તેની કુત્સિત શબ્દે કરીને તેની નિંદા કરતો હોય તો તેની તે વાણી સારી જાણવી, શા સારૂં જે તે વાણીને જે સાંભળે તેને તે સંતની કોરનો એમ ગુણ આવે જે, 'આ સંતને તો કોઈ રીતે પોતાના દેહસંબંધી આદિકમાં હેત નથી. માટે તે વાણીને અમૃતની પેઠે પાન કરવી.''

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''કયે ઠેકાણે માન રાખવું ને કયે ઠેકાણે માન ન રાખવું ?'' પછી તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, ભગવાનનો દૃઢ આશ્રિત હોય ને તે જેવો તેવો ગરીબ હરિભક્ત હોય તો પણ તે આગળ માન ન રાખવું, અને જેને સત્સંગ થકી કાંઈક પાછો પગ પડી ગયો હોય, તેને આગળ તો માન રાખવું. પણ તેથી દબાઈ જવું નહિ ને પ્રશ્ન ઉત્તરમાં તેના વેણ ઉપર વેણ લાવવું.''

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''કયે ઠેકાણે હેત રાખવું અને કયે ઠેકાણે ન રાખવું ?'' ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, ''અમે સર્વે સંતને સાધારણપણે કહેતા હોઈએ જે, 'બુરાનપુર તથા કાશીએ કોણ જશે ? ત્યારે કોઈ બોલે નહિ ત્યારે તે સભામાંથી પોતે ઉઠીને અમને એમ કહેવું જે, 'કહો તો હે મહારાજ ! હું જાઉં'' એમ કહીને અમારી આજ્ઞા લઈને ત્યાં જવું. એવે ઠેકાણે અમારી પ્રસન્નતાને અર્થે અમારાં દર્શનાદિકનું હેત પણ ન રાખવું. અને અમે તથા સંત તે જેને કચવાણા હોઈએ ને વઢીને તિરસ્કાર કરીને બહાર કાઢી મુક્યો હોય, ને તે શોકે કરીને રોતો હોય ને તે પાસે કોઈ એકડમલ વિમુખ જેવો આવીને સંતનો અથવા અમારો અવગુણ કહેવા લાગે, ત્યારે તેની આગળ તે સંતની કોરનું ને ભગવાનની કોરનું બહુ હેત જણાવે અને એમ કહે જે, 'હું તો એનો વેચાણ છું ને મારા કટકા કરી નાખે તો પણ મારે એમનો અવગુણ ન આવે, એ તો મારા કલ્યાણના કરતલ છે.'એવી રીતે તે ઠેકાણે અતિશય હેત જણવે.''

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''જેણે કરીને ભગવાન રાજી થતા હોય તો પણ તે કરવું નહિ અને જેણે કરીને ભગવાન કુરાજી થાય તો પણ તે કરવું એવું તે શું છે ?'' પછી એનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, ''અમે કોઈક વચન કહીએ ને તેમાં જો અધર્મ જેવું હોય તો તેને વિષે ચિરકારી થવું, કહેતાં તેમાં ઘણીક વાર લગાડવી પણ તુરત માનવું નહિ. જેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અર્જુનને કહ્યું જે, 'અશ્વત્થામાનું માથું કાપી નાખો.' પછી તે વચન અર્જુને ન માન્યું, તેમ એવી રીતનું જે વચન તેમાં અમે રાજી થતા હોઈએ તો પણ ન માનવું, તથા પંચવર્તમાન સંબંધી જે નિયમ કહ્યા છે, તેમાંથી જેણે કરીને ભંગ થતો હોય એવું જે વચન તે ન માનવું, અને એ બે વચન ન માનીએ ને ભગવાન કચવાતા હોય તો સારી પેઠે કચવાવવા પણ, તેમાં રાજી ન કરવા.''

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''ભગવાનનું ધ્યાન કરતે થકે મનને વિષે અનેક પ્રકારના ભૂંડા ઘાટના તરંગ ઉઠવા માંડે, જેમ સમુદ્રના મોટા મોટા તરંગ ઉઠે તેમ ભૂંડા ઘાટ ઉઠવા લાગે, ત્યારે તે ઘાટને કેમ ટાળવા ?'' પછી એનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, ''જ્યારે એવા ભૂંડા ઘાટ થવા માંડે ત્યારે ધ્યાનને પડ્યું મુકીને જીભે કરીને ઉચ્ચસ્વરે નિર્લજ્જ થઈને તાળી વજાડીને 'સ્વામિનારાયણ સ્વામિનારાયણ' ભજન કરવું. અને હે દીનબંધુ ! હે દયાસિંધો ! એવી રીતે ભગવાનની પ્રાર્થના કરવી. તથા ભગવાનના સંત જે મુક્તાનંદ સ્વામી જેવા મોટા હોય તેનાં નામ લઈને તેની પ્રાર્થના કરવી, તો ઘાટ સર્વે ટળી જાય ને નિરાંત થાય. પણ એ વિના બીજો એવો ઘાટ ટાળ્યાનો ઉપાય નથી.''

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''આ સત્સંગમાં જે અતિ મોટો ગુણ જણાતો હોય, ને તે ગુણનાં સર્વે વખાણ કરતા હોય તો પણ તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય હોય એવો કયો ગુણ છે ? અને દોષ હોય ને તે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય હોય એવો કયો દોષ છે ?'' ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, ''મુક્તાનંદ સ્વામી જેવા હોય તે સર્વેથી સરસ વર્તમાન પાળતા હોય, ને તેણે કરીને બીજા સંતને ઉદ્વેગ થાય, કેમ જે એમની બરોબર વર્તાય નહિ. તે સારૂં એ ગુણ યદ્યપિ મોટો છે તો પણ તેનો ત્યાગ કરીને સર્વ સંતને બરોબર વર્તવું. અને બરોબર વર્તવારૂપ દોષ છે તો પણ એનું ગ્રહણ કરવું.''

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''આ સંતમાં એવો કયો એક દોષ છે જે, જેનો ત્યાગ કરે ત્યારે સર્વે દોષ માત્રનો ત્યાગ થઈ જાય અને એવો કયો એક ગુણ છે જે, એક આવ્યે સર્વે ગુણ આવે ?'' ત્યારે એનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, ''જો દેહાભિમાન રૂપ દોષ છે તો તેમાં સર્વે દોષ રહ્યા છે ને તેનો ત્યાગ કરે તો સર્વે દોષનો ત્યાગ થઈ જાય છે. અને હું તો દેહથી નોખો જે આત્મા તે છું' એવો જે આત્મનિષ્ઠારૂપ એક ગુણ તે આવે તો સર્વે ગુણ માત્ર આવે છે.'

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''કેવા પંચવિષયને સેવવે કરીને બુદ્ધિમાં પ્રકાશ થાય છે અને કેવા પંચ વિષયને

સેવવે કરીને બુદ્ધિમાં અંધકાર થઈ જાય છે ?'' ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, ''ભગવાન સંબંધી જે પંચવિષય તેને સેવે તો બુદ્ધિમાં પ્રકાશ થાય છે અને જગત સંબંધી પંચવિષયને સેવે તો બુદ્ધિમાં અંધકાર થઈ જાય છે.''

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''કેવો દેશ, કેવો કાળ, કેવો સંગ, કેવી ક્રિયા, જેનો સંબંધ ભગવાનની આજ્ઞાએ કરીને પણ ન કરવો ?'' ત્યારે એનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, ''જે દેશમાં રહ્યે થકે પોતાના દેહના સંબંધીનો વારંવાર બેઠા ઉઠ્યાનો યોગ થતો હોય, તો તે દેશમાં ભગવાનની આજ્ઞાએ કરીને પણ ન રહેવું. અને અમારાં દર્શન થતાં હોય, ને તે ભેળે સ્ત્રીઓનાં દર્શન થતાં હોય, એવો સંગ તથા ક્રિયા હોય ત્યાં અમે બેસારીએ અને કહીએ જે, 'અમારાં દર્શન કરો.' તો પણ તે ઠેકાણે બેસવું નહિ ને કોઈક મિષ લઈને ઉઠી જવું. અને જે કાળમાં વિષમપણું વર્તતું હોય ને મારકુટ થતી હોય ને જો ભગવાનની આજ્ઞા હોય, તો પણ ત્યાંથી ચાલી નીકળવું પણ તેજ ઠેકાણે રહીને માર ન ખાવો.''

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''કયાં શાસ્ત્રોને સાંભળવાં ને ભણવાં અને કયાં શાસ્ત્રોને ન સાંભળવાં ને ન ભણવાં ? પછી એનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, ''જે શાસ્ત્રમાં ભગવાનનું સાકારપણું પ્રતિપાદન ન કર્યું હોય, તથા ભગવાનના અવતારનું નિરૂપણ ન હોય, અને જે ગ્રંથ શુદ્ધ વેદાંતના હોય ને એક અદ્વિતીય નિરાકારનું પ્રતિપાદન કરતા હોય ને તે ગ્રંથ સુધા બુદ્ધિમાનના કરેલા હોય તો પણ તે ગ્રંથને કોઈ દિવસ ભણવા નહિ ને સાંભળવા પણ નહિ. અને જો રણછોડ ભક્તના જેવાં કીર્તનજ હોય ને તેમાં ભગવાનની મૂર્તિનું વર્ણન હોય તો તેને ગાવવાં ને સાંભળવાં તથા એવી રીતના જે ગ્રંથ હોય તેને ભણવા ને સાંભળવા.''

ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૬॥ ૧૧૪ ॥

સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર સુદિ ૩ ત્રીજને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાખાચરના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને માથે ધોળી પાઘનું છોગલું વિરાજમાન હતું તથા ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી અને રૂનો ભરેલો ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો અને ધોળી પછેડી ઓઢી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને તે સમયમાં વચનામૃતનું પુસ્તક નિત્યાનંદ સ્વામીએ લાવીને શ્રીજીમહારાજને આપ્યું. પછી તે પુસ્તકને જોઈને બહુ રાજી થયા અને પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, ''આજ તો ભારેભારે પ્રશ્ન પુછો તો વાત કરીએ.'' ત્યારે મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''શ્રુતિમાં એમ કહ્યું છે જે, [1]''ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः ।'' [2]''तमेवविदित्वातिमृत्यमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ।'' એ શ્રુતિમાં એમ કહ્યું છે જે ભગવાનનું સાક્ષાત્ જ્ઞાન થાય ત્યારે જીવનું કલ્યાણ થાય છે,' ત્યારે શાસ્ત્રમાં જે બીજાં [3]સાધન કલ્યાણને અર્થે બતાવ્યાં છે તેનું શું પ્રયોજન છે ? કેમ જે કલ્યાણ તો જ્ઞાને કરીને જ થાય છે'' એવા પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''જ્ઞાન તે જાણવાનું નામ છે'' ત્યારે નિત્યાનંદ સ્વામીએ આશંકા કરી જે, ''જાણવું એજ જ્ઞાન હોય તો શાસ્ત્રે કરીને ભગવાનને સર્વે જગત જાણે છે, તેણે કરીને સર્વેનું કલ્યાણ થતું નથી.'' ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''શાસ્ત્રે કરીને પરોક્ષપણે ભગવાનને જાણ્યા તેણે કરીને જેમ કલ્યાણ નથી, તેમ રામકૃષ્ણાદિક ભગવાનના અવતાર હતા ત્યારે તેમને સર્વે મનુષ્યે પ્રત્યક્ષ દીઠા હતા તો તેણે કરીને પણ શું કલ્યાણ થયું છે ?'' ત્યારે મુક્તાનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, ''જેણે ભગવાનને પ્રત્યક્ષ દીઠા હોય તેનું તો જન્માંતરે કલ્યાણ થાય છે.'' ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''જેણે શાસ્ત્રે કરીને ભગવાનને જાણ્યા તેણે કરીને પણ જન્માંતરે કલ્યાણ થાય છે, કાં જે જેને શાસ્ત્રે કરીને જાણ્યા છે તેને જ નેત્રે કરીને દેખે છે, અને જેને નેત્રે કરીને દેખે છે તેને જ શાસ્ત્રે કરીને જાણેછે, માટે બેયનું બીજબળ બરોબર થાય છે ને બેયનું જન્માંતરે કલ્યાણ પણ બરોબર છે, કેમ જે, શ્રવણે કરીને ભગવાનને સાંભળ્યા તેમાં શું જ્ઞાન નથી ? પણ તેને તે સાંભળ્યાજ કહેવાય. અને ત્વચાએ કરીને સ્પર્શ કર્યો તેમાં શું જ્ઞાન નથી ? પણ તેને તે સ્પર્શ કર્યોજ કહેવાય. અને નેત્રે કરીને જોયા તેમાં શું જ્ઞાન નથી ? પણ તેને તે જોયાજ કહેવાય. અને નાસિકાએ કરીને સુંઘ્યા તેમાં શું જ્ઞાન નથી ? પણ તેને તે સુંઘ્યાજ કહેવાય. અને જીહ્વાએ કરીને વર્ણન કર્યા તેમાં શું જ્ઞાન નથી ? પણ તેને તે વર્ણન કર્યાજ કહેવાય. એવી રીતે બાહ્ય ઈન્દ્રિયોએ કરીને જે જ્ઞાન છે તથા અંતઃકરણે કરીને જે જ્ઞાન છે અને અંતઃકરણ ઈન્દ્રિયો પર જે જીવસત્તા તદાશ્રિત જે અનુભવ જ્ઞાન છે, તેમાંથી તમે કયા જ્ઞાનને કહો છો ? અને જે ભગવાન છે તેણે તો આ જગતની ઉત્પત્તિને અર્થે અનિરૂદ્ધ એવું સ્વરૂપ ધાર્યું છે, જેને વિષે સ્થાવર જંગમરૂપ જે વિશ્વ તે સાવકાશે કરીને રહ્યું છે, અને સંકર્ષણરૂપે કરીને જગતનો સંહાર કરે છે, અને પદ્યુમ્નરૂપે કરીને જગતની સ્થિતિ કરે છે, તથા મત્સ્ય, કચ્છાદિક અવતારનું ધારણ કરે છે. એવી રીતે જ્યાં જેવું કાર્ય ત્યાં તેવા કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે તેવા રૂપનું ગ્રહણ કરે છે. તેમાં કોઈ કાર્ય તો એવું છે જે, જેમાં અંતઃકરણ ઈન્દ્રિયો નથી પૂગતાં, કેવળ અનુભવજ્ઞાને કરીને જ જણાય છે, ત્યારે તેવા કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે ભગવાન પણ તેવા સ્વરૂપનું ધારણ કરે છે. અને કોઈ કાર્ય એવું છે જે ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણે કરીને જાણ્યામાં આવે છે. ત્યારે તે કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે ભગવાનપણ તેવાજ થાય છે' માટે તમે કયા ભગવાનના સ્વરૂપને જ્ઞાને કરીને કલ્યાણ થાય એમ પુછો છો ?'' ત્યારે નિત્યાનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, જે ''ભગવાનના સ્વરૂપને વિષે ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને અનુભવ એ ત્રણે પૂગે એવા ભગવાનના સ્વરૂપને જ્ઞાને કરીને મોક્ષ થાય એમ કહીએ છીએ.'' ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''એવા જે ભગવાન તે તો

શ્રીકૃષ્ણ છે તે તો પોતે પોતાને એમ કહે છે જે-
[૧]યસ્માત્ક્ષરમતીતોऽहमक्षरादपि चोत्तमः । अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥ विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥ मत्तः परतरं नान्यत्किञ्चदस्ति धनंजय ! । मयि सर्वमिदं प्रोत्तं सूत्रे मणिगळा इव ॥ पश्य मे पार्थ ! रुपाणि शतशोऽथ सहस्रशः । नाना विधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतानि च ॥ ઈત્યાદિ વચને કરીને પોતે પોતાને ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણથકી અગોચર કહે છે. માટે ભગવાનને તત્ત્વે કરીને સમજવા તે તો એમ છે જે ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ તથા અનુભવ એ ત્રણે કરીને યથાર્થપણે પ્રત્યક્ષ ભગવાનને જાણે ત્યારે પૂરો જ્ઞાની કહેવાય. અને એ ત્રણ પ્રકારમાંથી જો એકે ઓછો હોય તો તેને આત્યંતિક જ્ઞાન ન કહેવાય ને તેણે કરીને જન્મ મૃત્યુને પણ ન તરે અને [૫]કોઈક સાધને કરીને બ્રહ્મસ્વરૂપને પામ્યો હોય તે પણ જો પ્રત્યક્ષ ભગવાનને એવી રીતે ન જાણે તો તે પણ પૂરો જ્ઞાની ન કહેવાય. માટે શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યું છે જે— [૬]"नैष्कर्म्यमपयच्युतभाववर्जितं न शोभते ज्ञानमलं निरञ्जनम् ।"
તથા ગીતામાં કહ્યું છે જે— [૭]कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बेद्धव्यं च विकर्मणः । अकर्मणश्च बोधव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥

અકર્મ જે જ્ઞાન તેને વિષે પણ જાણવું રહ્યું છે તે શું, તો જે બ્રહ્મરૂપ થયો તેને પણ પરબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ તે જાણવા રહ્યા છે. અને જે બ્રહ્મરૂપ થયો તેનેજ પુરૂષોત્તમની ભક્તિનો અધિકાર છે. તે ભક્તિ તે શું ? તો જેમ શ્વેતદ્વીપવાસી જે નિરન્નમુક્ત છે તે બ્રહ્મરૂપ થકા ચંદનપુષ્પાદિક નાના પ્રકારની પૂજાસામગ્રીએ કરીને પરબ્રહ્મ જે વાસુદેવ તેને પૂજે છે, તેમ એ પણ બ્રહ્મરૂપ થકો પ્રત્યક્ષ ભગવાનની ભક્તિ ચંદન, પુષ્પ, શ્રવણ, મનનાદિકે કરીને કરે. તે ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે જે :-

[૧]ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति । समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं ब्लभते पराम् ॥

માટે બ્રહ્મરૂપ થઈને જે પરબ્રહ્મની ભક્તિ ન કરે તો તે પણ આત્યંતિક કલ્યાણને ન પામ્યો કહેવાય. અને

[૨]भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च । अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्धा ॥

એ વ્યાપ્ય એવી જડ પ્રકૃતિ છે અને

[૩]अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् । जीवभूतां महाबाहो ! ययेदं धार्यते जगत् ॥

એ વ્યાપક એવી ચેતન પ્રકૃતિ છે. અને જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન છે તે કેવા છે તો એ અષ્ટ પ્રકારની જે વ્યાપ્ય પ્રકૃતિ અને તેને વિષે વ્યાપક એવી જે ચૈતન્ય પ્રકૃતિ તે [૪]બેયના આધાર છે, જેમ આકાશ છે તે પૃથ્વ્યાદિક ચાર [૬]તત્વનો આધાર છે. અને પૃથ્વીની જ્યારે સંકોચ અવસ્થા થાય છે તે ભેળો આકાશ પણ સંકોચને પામે છે, ને પૃથ્વીની વિકાસ અવસ્થા થાય છે તે ભેળી આકાશની પણ વિકાસ અવસ્થા છે તથા જળ, તેજ અને વાયુની સંકોચ વિકાસ અવસ્થા ભેળી આકાશની પણ સંકોચ વિકાસ અવસ્થા છે. અને પૃથ્વ્યાદિ તત્વની સંકોચ વિકાસ અવસ્થા તે બેય આકાશને વિષે થાય છે, [૫]તેમ એ બે પ્રકૃતિની સંકોચ વિકાસ અવસ્થા ભેળી ભગવાનની પણ [૧]સંકોચ વિકાસ અવસ્થા છે ને એ બે પ્રકૃતિની સંકોચ વિકાસ અવસ્થા તે ભગવાનને વિષે છે. એવા જે ભગવાન તે સર્વના આત્મા છે, ત્યાં શ્રુતિયો છે— [૨]" यस्याक्षरं शरीरं, यस्यात्मा शरीरं, यस्य पृथ्वीं शरीरं " ઈત્યાદિક શ્રુતિઓ છે, તથા અન્નમય બ્રહ્મ કહ્યો છે, મનોમય બ્રહ્મ કહ્યો છે, વિજ્ઞાનમય બ્રહ્મ કહ્યો છે. આનંદમય બ્રહ્મ કહ્યો છે. ઈત્યાદિક ઘણીક પ્રકારની બ્રહ્મવિદ્યા કહી છે. તેનું શું તાત્પર્ય છે જે, ભગવાન સર્વના કારણ છે, ને સર્વના આધાર છે. માટે એ સર્વને બ્રહ્મ કહ્યા છે, પણ એ સર્વે શરીર છે, અને એ સર્વેના શરીરી તે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યક્ષ પુરૂષોત્તમ છે. તે ભગવાનને વિષે એ જડ ચેતનરૂપ જે બે પ્રકૃતિ તે સંકોચ વિકાસ અવસ્થાએ કરીને પોતાના કાર્ય સહિત સુખે કરીને રહી છે, અને એ સર્વેને વિષે ભગવાન જે તે અંતર્યામીરૂપે કારણપણે કરીને રહ્યા છે, અને તેજ ભગવાન આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. એવી રીતે મહિમાએ સહિત જે ભગવાનને જાણે ને દેખે તેને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન કહીએ."

ત્યારે મુક્તાનંદ સ્વામીએ પુછ્યું જે, "એવી રીતે દેખાતું તો ન હોય ને અંતઃકરણમાં તો એવી રીતની દૃઢ [૩]આંટી હોય તેને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન કહેવાય કે નહિ ?" ત્યારે શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ અંધારૂં ઘર હોય ને તેમાં કોઠી તથા થાંભલા રહ્યા હોય તેને દેખે છે, તો પણ યથાર્થ દેખ્યા ન કહેવાય, તેમ પુરૂષોત્તમ ભગવાનને વિષે જડ ચિત્ પ્રકૃતિ રહી છે, ને એ પ્રકૃતિને વિષે પોતે રહ્યા છે, તેને અનુમાને કરીને જાણે છે પણ જો દેખ્યામાં નથી આવતું તો પરિપૂર્ણ જ્ઞાની ન કહેવાય. [૪]અને જો એને એવી આંટી ઠાવકી છે તો કાંઈક એને અલૌકિકપણું જણાયું જોઈએ, નહિ તો જણાશે. અને નિઃસંદેહ એવી આંટી છે ને જણાતું નથી તો એમ એ સમજે જે, 'એ ભગવાનને વિષે તો સર્વ છે પણ મને દેખાડતા નથી, એવીજ એની ઈચ્છા છે.' એમ સમજીને તે ભગવાનની ભક્તિ કરતો થકો પોતાને કૃતાર્થ માને છે, તો એ પરિપૂર્ણ જ્ઞાની છે. માટે ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને અનુભવ એ ત્રણે પ્રકારે કરીને જે ભગવાનને યથાર્થપણે જાણતો હોય તેને જ્ઞાની કહીએ. અને તેવા જ્ઞાનીને ભગવાને ગીતામાં શ્રેષ્ઠપણે કહ્યો છે—

" आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ । तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ॥ "

એવો જે જ્ઞાની તે તો સદા સાકારમૂર્તિ એવા જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન તેને પ્રકૃતિપુરૂષ, અક્ષર તેથકી પર ને સર્વના કારણ, સર્વના આધાર, જાણીને અનન્યપણે સેવે છે, એવી રીતે જે સમજવું તેને જ્ઞાન કહીએ. અને એ જ્ઞાને કરીને આત્યંતિક મોક્ષ થાય છે. અને જે એમ નથી સમજતો ને કેવળ શાસ્ત્રે કરીને " अहं ब्रह्मास्मि " થઈ બેસે છે ને કહે છે જે, 'રામકૃષ્ણાદિક તો બ્રહ્મરૂપ એવો જે હું તે

મારી [1]લહરી છે' એવા જે [2]બ્રહ્મકુદાળ આધુનિક વેદાંતિ તે તો અતિદુષ્ટ છે, ને મહાપાપી છે અને મરીને નરકમાં પડે છે, તે કોઈ દિવસ એનો છુટકો થતો નથી.'' **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૭॥ ૧૧૫ ॥**

સંવત્ ૧૮૭૭ ના માગસર સુદિ ૫ પંચમીને દિવસ રાત્રિને સમે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં વિરાજમાન હતા. અને ધોળો ફેંટો મસ્તકે બાંધ્યો હતો ને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી ને ધોળો ખેશ પહેર્યો હતો. ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સમયને વિષે શ્રીજીમહારાજને મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''જે ભોળો હોય તેને તો કોઈ સ્વભાવ દેખીને સંતનો અવગુણ આવે, પણ જે ડાહ્યો હોય તેને સંતનો અવગુણ કેમ આવે છે. ? ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''જે ડાહ્યો હોય તેને પોતામાં જે કોઈ અયોગ્ય સ્વભાવ દેખ્યામાં આવ્યો ને તેની ઉપર પોતે અતિ દોષબુદ્ધિ રાખીને દ્વેષે સહિત તે સ્વભાવને ટાળ્યાનો દાખડો કરતો હોય અને તે સ્વભાવ ઉપર પોતાને અતિ ખાર હોય અને તેનો તે સ્વભાવ કોઈ બીજા સંતમાં દેખાય ત્યારે તેનો અભાવ આવે છે. અને જે મૂર્ખ હોય તે તો પોતાના સ્વભાવને ટાળે નહિ ને બીજા સંતમાં કાંઈક તે સ્વભાવ દેખે તો તેનો અવગુણ લે છે તેને મૂર્ખ કહીએ.[3]

ત્યાર પછી શ્રીજીમહારાજ નાના નાના પરમહંસને તેડાવીને પોતે પ્રશ્ન શીખવવા લાગ્યા, ને પોતે ઉત્તર કરવા લાગ્યા. તેમાં પ્રથમ તો પોતે એમ પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''કામ, ક્રોધ ને લોભાદિક શત્રુનો જે વેગ તેનું જે તીવ્રપણું ને મંદપણું તે બાળ, યૌવન અને વૃદ્ધ તેણે કરીને છે. કેવી રીતે, તો બાળપણામાં મંદ વેગ હોય અને યૌવન અવસ્થામાં તીવ્ર વેગ હોય ને વળી પાછું વૃદ્ધપણામાં મંદપણું થાય, એમ કામાદિકનું તીવ્ર મંદપણું છે તે તો જણાય છે. પણ વિચારે કરીને [1]એનું મંદપણું છે કે નહિ ?'' ત્યારે તેનો ઉત્તર પોતેજ કર્યો જે, ''વિચારે કરીને પણ કામાદિકનું મંદપણું છે. તે વિચાર કેમ કરે, તો બાળક અવસ્થામાં મંદપણું છે, ને યૌવન અવસ્થામાં તીવ્રપણું છે, ને વૃદ્ધ અવસ્થામાં પાછું મંદપણું છે, તે તો આહારે કરીને છે, જે બાળ અવસ્થાને વિષે આહાર થોડો છે માટે કામ પણ ઓછો છે, ને વૃદ્ધ અવસ્થામાં પણ આહાર ઓછો હોય એટલે કામ પણ ઓછો હોય. અને યૌવન અવસ્થામાં આહારની વૃદ્ધિ હોય એટલે કામની પણ વૃદ્ધિ હોય. તે માટે જો યૌવન અવસ્થામાં આહાર ઓછો કરે અને [2]દેહે કરીને શીત, ઉષ્ણ, વરસાદ, ભુખ તેનું જાણી જાણીને સહન કરે એવો જે વિચાર રાખે, અને મોટા સાધુનો સમાગમ રાખે, તો તેને યૌવન અવસ્થામાં પણ કામ મંદ પડી જાય.''

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''જીવને નાના પ્રકારનાં વ્યસન પડે છે, કોઈકને ભાંગનું, અફીણનું, દારૂનું, ગાંજાનું ઈત્યાદિક અનેક પ્રકારનાં પડે છે, તે વ્યસન ક્રિયમાણ છે કે પ્રારબ્ધે કરીને છે ?'' ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતેજ કર્યો જે, ''એ વ્યસન તો કર્યા થાય છે પણ પ્રારબ્ધે કરીને નથી.'' માટે જો એ વ્યસનને ટાળ્યાનો શ્રધ્ધા સહિત આગ્રહ કરે ને શૂરવીરપણું હોય તો તે ટળી જાય, પણ શ્રધ્ધા ન હોય ને ફોશી હોય તેથી એ સ્વભાવ ટળે નહિ.''

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''કેટલાક બાળકને તો વૃદ્ધના સરખી પ્રકૃતિ હોય છે ને કેટલાકને તો અતિ ચંચળ પ્રકૃતિ હોય છે, તે સંગે કરીને થાય છે કે એના જીવમાંજ એવી પ્રકૃતિ રહી છે?'' ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતેજ કર્યો જે, ''બહુધા તો સંગે કરીનેજ સારી નરસી પ્રકૃતિ થાય છે અને કેટલાકને પૂર્વ કર્માનુસારે પણ થાય છે,''

પછી વળી કપિલેશ્વરાનંદસ્વામીએ પુછ્યું જે, હે મહારાજ ! ''પૂર્વનો સ્વભાવ હોય તે કેમ જાણવો ને હમણાંનો સ્વભાવ હોય તે કેમ જાણવો. ?'' ત્યારે શ્રીજીમહારાજે તેનો ઉત્તર કર્યો જે, ''જે સ્વભાવ હમણાંનો હોય તે તો જો રૂડા સંતને સંગે રહીને થોડોક તેને ટાળ્યાનો ઉપાય કરે તો ટળી જાય, જેમ વંડી ઉપર તૃણ ઊગ્યાં હોય તે પાંચ દહાડા મેઘ ન વરસે તો સુકાઈ જાય, તેમ હમણાંનો જે સ્વભાવ તે તો થોડાક દિવસમાં ટળી જાય છે. અને જે પૂર્વનો સ્વભાવ હોય તેને ટાળ્યાનો તો અતિ દાખડો કરે ત્યારે માંડમાંડ ટળે. જેમ ધરતીમાં ધરોનો છોડ હોય અથવા બોરડીનાં ઝાડ હોય તેને તો ખેડુત અગ્નિ લગાડીને બાળે તો પણ પાછો ફુટી આવે, ને જો કોદાળી લઈને મૂળમાંથી ખોદી નાખે તો જાય, તેમ જે પૂર્વનો સ્વભાવ હોય તેને રૂડા સંતના સમાગમમાં રહીને અતિ પ્રયાસે કરીને ટાળે તો માંડમાંડ ટળે.''

અને ત્યાર પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''જેની ઈન્દ્રિયો ચંચળ હોય તેને ચંચળતાને ટાળ્યાના પૃથક્ પૃથક્ કયા ઉપાય છે ?''ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતેજ કર્યો જે ચક્ષુ ઈન્દ્રિયની ચંચળતા ટાળ્યાનો એ ઉપાય છે જે, નાસિકાગ્ર દૃષ્ટિ રાખે ને આડું અવળું જુવે નહિ, ભણવું હોય તો ભણ્યા કરે તથા ભજન સ્મરણ કર્યા કરે, અને એમ કરતાં સ્ત્રી આદિક દેખાઈ જાય ને અયોગ્ય ઘાટ ન થયો હોય તો પણ નેત્રને ઉઘાડાં રાખીને મેષોન્મેષે રહિત કરીને જ્યાં સુધી નેત્ર સારી પેઠે બળે ને આંસુ ચાલે ત્યાં સુધી ઘડી બે ઘડી પર્યંત જોઈ રહે, ત્યારે તેની દૃષ્ટિ ચંચળ હોય તો પણ વશ થઈ જાય છે. અને નાસિકા ઈન્દ્રિય છે, તે કોઈનું શરીર અથવા મુખ કે વસ્ત્ર તે ગંધાતું હોય તેનો ગંધ લે ત્યારે તે ન ગમે. ત્યારે તેનો એમ વિચાર કરે જે, 'મારો દેહ પણ ઉપરથી સારો છે પણ માંહી તો રૂધિર, માંસ, હાડકાં છે તથા પેટમાં મળ, મૂત્ર, આંતરડાં છે' એમ વિચારે તો નાસિકાની ચંચળતા ટળે. અને કાનની ચંચળતા એમ ટળે જે, 'કોઈ રમુજ થતી હોય અથવા ભવાઈ થતી હોય તેને સાંભળ્યામાં હેત થાય, ને ભગવાનની કથા કીર્તન સાંભળ્યામાં નિદ્રા આવે ત્યારે

ઉભા થવું ને નિદ્રા આળસને ટાળવું ને ભગવાનની કથા સાંભળ્યામાં શ્રધ્ધા રાખવી અને હેત રાખવું,' તો કાન જીતાય. અને ત્વચા ઈન્દ્રિયને એમ જીતે જે, 'જાણી જાણીને ટાઢ તડકો વરસાદ તેને ખમવો ને ગોદડી હોય તે ઉશીકે મુકી રાખવી ને સારી પેઠે ટાઢ વાય, ત્યારે ઓઢવી તથા જ્યાં ત્યાં પડી રહેવું,' એમ કરીને ત્વચાને બાળી નાખે, એમ કરે તો ત્વચા ઈન્દ્રિયની ચંચળતા ટળે. અને હાથની ચંચળતા એમ ટળે જે, જ્યારે હાથ નવરા હોય ત્યારે હાથમાં માળા રાખીને શ્વાસોચ્છવાસે ભગવાનનું નામ લઈને તે માળા ફેરવવી, પણ ઉતાવળી લહરકે માળા ન ફેરવવી અને કેટલાક એમ કહે છે જે, 'મને કરીને તો નામ વધુ લેવાય' એ વાત ખોટી છે, જેટલાં જીભે લેવાય તેટલાંજ મને કરીને લેવાય છે, એમ કરે તો હાથની ચંચળતા ટળે અને પગ ચંચળ હોય તો આસનને જીતવું, તો પગ જીતાય, અને શિશ્ન ચંચળ હોય તો જેમ ખસ હોય કે રાતી દાદર હોય તેને ખંજોળીએ તો લોહી નીકળે ત્યાં સુધી ખરજ ટળે નહિ અને જો ન ખંજોળીએ તો તે એમ ને એમ બળી જાય, તેમ શિશ્ન ઈન્દ્રિયમાં ચળ આવે તો પણ તેને હાથે કરીને અડેજ નહિ, અને જો શિશ્નમાં વાયુ ભરાતો હોય તો આહાર થોડો કરે ને ઉપવાસ કર્યા કરે ને દેહને બળહીન કરી નાખે, તો શિશ્ન જીતાય. અને જિહ્વા ઈન્દ્રિયને જીતવી હોય, તો જે વસ્તુ જીભને ગમતી હોય તે વસ્તુ ન આપવી, અને આહાર યુક્ત કરવો, તો જીહ્વાની ચંચળતા ટળે અને વાણી ચંચળ હોય તો એમ ટળે જે મુક્તાનંદસ્વામી જેવા વાર્તા કરતા હોય તથા કથા વાંચતા હોય તે વચ્ચમાં પોતે ડહાપણ કરીને બોલવું નહિ અને જો વચ્ચમાં બોલાઈ જાય તો પંચવીશ માળા ફેરવવી, તો વાણીની ચંચળતા ટળી જાય.'' અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''એ સર્વે ઈન્દ્રિયો છે તેમાંથી એકને પરિપક્વ જીતે તો સર્વે ઈન્દ્રિયો જીતાય એવી કઈ ઈન્દ્રિય છે ?'' ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, એક જિહ્વાને પરિપક્વ જીતે તો બીજાં સર્વે ઈન્દ્રિયો જીતાય છે.

ત્યાર પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''જે પુરૂષને અંતરમાં કામ વ્યાપ્યો હોય તેને બહારથી કેમ જાણીએ જે 'એને કામ વ્યાપ્યો છે?' અને એનું જે અંગ તે તો વસ્ત્રમાં ઢાંક્યું હોય છે.'' ત્યારે એનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, ''જેને કામ વ્યાપે તેનાં નેત્ર આદિક જે સર્વે ઈન્દ્રિયો તે ચંચળ થાય, ત્યારે જાણવું જે એ કામે વ્યાકુળ થયો છે.''

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''જેનો ચંચળ સ્વભાવ હોય તેને શાંત થવું અને જેનો શાંત સ્વભાવ હોય તેને ચંચળ થવું તે કયા વિચારે કરીને થાય છે ?'' ત્યારે એનો ઉત્તર પણ પોતેજ કર્યો જે, ''જે ચંચળ હોય તે એમ વિચારે જે, 'હું આત્મા છું, બ્રહ્મ છું,[૧]અલિંગ છું, અને આકાશની પેઠે સ્થિર છું, એવે વિચારે કરીને ઉપશમ અવસ્થાને પામે તો ચંચળ હોય તે શાંત થાય. અને જે શાંતને ચંચળ થવું હોય, તેને તો ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનું માહાત્મ્ય જાણવું, ને માહાત્મ્ય જાણે ત્યારે ભગવાનની નવ પ્રકારે ભક્તિ કરે તથા ભગવાનના ભક્તની સેવા ચાકરી કરે, તેણે કરીને એનો ચંચળ સ્વભાવ થાય છે.''

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''શ્રીમદ્ભાગવતાદિક જે આઠ સત્શાસ્ત્ર તેમાંથી કોઈ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે કે સર્વે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે ?'' ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતેજ કર્યો જે, ''એ સર્વે ગ્રંથમાં પણ અનેક પ્રકારનાં પ્રકરણ છે, તે સર્વે પ્રકરણે કરીને ભગવાનને પામ્યા જે ભક્ત તેમનાં અંગ કહ્યાં છે, માટે એ સર્વે ગ્રહણ કર્યા યોગ્ય છે. પણ સર્વે પ્રકરણમાંથી જે પ્રકરણ પોતાના અંગમાં મળતું આવતું હોય તેને ગ્રહણ કરવું ને બીજાનો ત્યાગ કરવો; અને એમ જાણવું જે, ''એ છે તો સાચું પણ એ બીજા ભક્તને અર્થે છે, પણ મારે અર્થે નથી.''

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''આ તમે સર્વે નાના છોકરા બેઠા છો, તેમાંથી કોઈકને તો આ સર્વે સંત પ્રમાણ કરે છે ને કોઈકને તો નથી કરતા, અને સર્વેની અવસ્થા સરખી છે ને સંગ પણ એક સરખો છે અને ભોજન, વસ્ત્ર, ઉપાસના, શાસ્ત્ર, ઉપદેશ, મંત્ર તે સર્વેને એક સરખાં છે, તો પણ જે ન્યૂનાધિકપણું રહી ગયું તેનું શું કારણ છે ? અને જે સંત છે તે તો સમદષ્ટિવાળા છે, ને નિર્પક્ષ છે, ને ધર્મવાળા છે, તે તો જે જેવો હોય તેને તેમ કહે, માટે એનો ઉત્તર કહો ?''

પછી પોતેજ એનો ઉત્તર કર્યો જે, જેનાં સંત વખાણ કરે છે તેને જ શ્રધ્ધા છે, માટે ધર્મ પાળ્યાને વિષે તેનો વધારો છે, ને તેને સંતની સેવા કર્યાને વિષે તથા ભગવાનની વાત સાંભળ્યાને વિષે પણ શ્રધ્ધા છે, ને સંતનો વિશ્વાસ છે માટે એ વધી ગયો, અને જે આવા સમાગમમાં રહ્યો થકો વધ્યો નહિ, તે શ્રધ્ધા રહિત છે એમ જાણવું. **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૮॥ ૧૧૭ ॥**

સંવત્ ૧૮૭૭ ના માગસર સુદિ ૬ છઠ્ઠને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં વિરાજમાન હતા ને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી તથા ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો તથા ધોળો ફેંટો મસ્તકે બાંધ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, ''સર્વે પરમહંસ પરસ્પર પ્રશ્ન ઉત્તર કરો'' ત્યારે આત્માનંદ સ્વામીએ અખંડાનંદ સ્વામીને પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, ભક્તિ અને ધર્મ એ ચાર ને ઉપજ્યાનો હેતુ શો છે.?

પછી તેનો ઉત્તર શ્રીજીમહારાજે કર્યો જે, વૈરાગ્ય તો એમ ઉપજે જે, જો કાળનું સ્વરૂપ જાણ્યામાં આવે, તે કાળનું સ્વરૂપ તે શું તો નિત્ય પ્રલયને જાણે, નૈમિત્તિક પ્રલયને જાણે, પ્રાકૃત પ્રલયને જાણે અને આત્યંતિક પ્રલયને જાણે, તથા બ્રહ્માદિક સ્તંબપર્યંત સર્વે જીવના આયુષ્યને જાણે અને એમ જાણીને પિંડબ્રહ્માંડ સર્વે પદાર્થને કાળનું ભક્ષ સમજે, ત્યારે વૈરાગ્ય ઉપજે. અને જ્ઞાન તો

એમ થાય જે, જો બૃહદારણ્ય, છાંદોગ્ય, કઠવલ્લી આદિક જે, ઉપનિષદ્ તથા ભગવદ્ગીતા તથા વાસુદેવમાહાત્મ્ય તથા વ્યાસસૂત્ર ઈત્યાદિક ગ્રંથનું સદ્ગુરુ થકી શ્રવણ કરે, તો જ્ઞાન ઉપજે, અને ધર્મ તો એમ ઉપજે, જો યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ, મનુસ્મૃતિ, પરાશરસ્મૃતિ, શંખલિખિતસ્મૃતિ ઈત્યાદિક સ્મૃતિનું શ્રવણ કરે, તો ધર્મ ઉપજે. ને તેમાં નિષ્ઠા આવે. અને ભક્તિ એમ ઉપજે જે, જો ભગવાનની જે વિભૂતિઓ છે તેને જાણે. તે કેમ જાણે તો ખંડ ખંડ પ્રત્યે ભગવાનની જે મૂર્તિઓ રહી છે તેનું શ્રવણ કરે, તથા ભગવાનનાં ગોલોક, વૈકુંઠ, બ્રહ્મપુર, શ્વેતદ્વીપાદિક ધામ છે તેને સાંભળે, તથા જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલયરૂપ જે ભગવાનની લીલા તેને માહાત્મ્યે સહિત સાંભળે, તથા રામકૃષ્ણાદિક જે ભગવાનના અવતાર તેની જે કથાઓ તેને હેતે સહિત સાંભળે, તો ભગવાનને વિષે ભક્તિ ઉપજે. અને એ ચારમાં જે ધર્મ છે તે તો કાચી બુદ્ધિ હોય ને પ્રથમજ કર્મકાંડરૂપ જે સ્મૃતિઓ તેનું શ્રવણ કરે તો ઉપજે અને જ્યારે ધર્મને વિષે દૃઢતા થાય, ત્યાર પછી ઉપાસનાના ગ્રંથનું શ્રવણ કરે, ત્યારે એને જ્ઞાન, ભક્તિ, વૈરાગ્ય એ ત્રણે ઉપજે, એવી રીતે એ ચારને ઉપજ્યાનો હેતુ છે. **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥લ॥૧૧૭॥**

સંવત્ ૧૮૭૭ ના માગસર સુદિ ૮ અષ્ટમીને દિવસ શ્રીજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાખાચરના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી તથા ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો તથા ધોળો ફેંટો મસ્તક ઉપર બાંધ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સમયમાં નિત્યાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે, "આ જગતમાં કેટલાક મનુષ્યને સ્ત્રીયાદિક પદાર્થમાં એવું હેત થાય છે જે, 'તેનો વિયોગ થયો હોય, તો પ્રાણનો ત્યાગ થઈ જાય.' અને કેટલાકને સ્ત્રીયાદિક પદાર્થમાં હેત છે પણ સાધારણ છે, માટે તેના વિયોગે કરીને પ્રાણનો ત્યાગ ન થાય ને એ બે પ્રકારના જીવ છે તે જેમ સંસારમાં હેતે કરીને જોડાય છે, તેમ તે હેતવાળાને જો ભગવાન મળે તો તેમાં પણ એમજ જોડાય જે, 'ભગવાનનો વિયોગ થાય તો પ્રાણ જાય.' અને જેને સંસારમાં સાધારણ હેત છે, ને તેને ભગવાન મળે તો ભગવાનમાં પણ સાધારણ હેત થાય. તે એ બે પ્રકારના જે મનુષ્ય તેને વિષે કર્મે કરીને એવો ભેદ છે કે એ બે પ્રકારના જીવ અનાદિના જ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ ભેદ જીવમાં સ્વાભાવિક નથી, એતો કર્મે કરીને થાય છે. તે કેવી રીતે થાય છે, તો જ્યારે જીવ કર્મ કરે છે ત્યારે જીવની વૃત્તિનો વેગ ત્રણ પ્રકારે થાય છે, એક મંદ વેગ, બીજો મધ્યમ વેગ અને ત્રીજો તીવ્ર વેગ. તેમાં જેવે વેગે વૃત્તિ પદાર્થમાં ચોટે ત્યારે તેને તેવી જાતનું કર્મ લાગે છે, તે કર્મે કરીને સ્નેહમાં પણ ત્રણ પ્રકાર છે."

પછી વળી નિત્યાનંદ સ્વામીએ પુછ્યું જે, "વૃત્તિના વેગમાં એ ત્રણ પ્રકાર થયા તે ગુણે કરીને થયા કે કોઈ બીજા હેતુએ કરીને થયા ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, 'એ ત્રણ પ્રકારના જે ભેદ તે ગુણે કરીને નથી, એતો જે પદાર્થમાં કેવળ ઈન્દ્રિયોજ પ્રવર્તે, ત્યારે મંદ વેગ થાય છે અને જ્યારે મને સહિત ઈન્દ્રિયો પદાર્થમાં જાય, ત્યારે મધ્યમ વેગ થાય છે. અને જ્યારે ઈન્દ્રિયો, મન અને જીવ એ ત્રણે ભેળાં થઈને પદાર્થમાં પ્રવર્તે છે, ત્યારે તે વૃત્તિનો તીવ્ર વેગ થાય છે. અને તે તીવ્ર વેગ એક ચક્ષુ ઈન્દ્રિયને વિષે લાગ્યો હોય, તો બીજી ઈન્દ્રિયો તેને અનુવર્તી થઈને સર્વે ઈન્દ્રિયોમાં લાગે છે, એવી રીતે જે જે ઈન્દ્રિયોમાં મુખ્યપણે તીવ્ર વેગ લાગ્યો હોય ત્યારે બીજી ઈન્દ્રિયો તેને અનુવર્તી થઈ રહે છે. અને એ જે તીવ્ર વેગ તે રજોગુણી, સત્ત્વગુણી અને તમોગુણી એ ત્રણેયને લાગે છે, ને એક એક ઈન્દ્રિયમાં તો સર્વને તીવ્ર વેગ હોય છે અને તદનુસારે પદાર્થમાં હેત થાય છે."

ત્યારે વળી નિત્યાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે, "એને ભગવાનમાં કેમ તીવ્ર વેગે કરીને હેત થતું નથી ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "દેશ, કાળ, ક્રિયા, ધ્યાન, શાસ્ત્ર, દીક્ષા, મંત્ર અને સંગ એટલાને યોગે કરીને શુભ અથવા અશુભ આચરણ થાય છે, તે જો રૂડા દેશ, કાળ, સંગાદિક પ્રાપ્ત થયા હોય, તો ભગવાનને વિષે પણ તીવ્ર વેગે કરીને સ્નેહ થાય છે. અને જો ભૂંડા દેશાદિકનો યોગ થાય તો ભગવાન વિના અન્ય પદાર્થમાં પ્રીતિ થાય છે."

ત્યારે ચૈતન્યાનંદ સ્વામીએ પુછ્યું જે, "કાળ વિષમ હોય ત્યારે કેમ કરવું ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્યારે જે સ્થળમાં કાળનું વિષમપણું હોય ત્યારે તે ઠેકાણેથી અન્ય સ્થળમાં ભાગી જવું, પણ વિષમ કાળમાં રહેવું નહિ અને કાળ સત્યયુગ, ત્રેતા, દ્વાપર, કળિરૂપે કરીને બહાર વર્તે છે ને પોતાના અંતરમાં પણ વર્તે છે, તે જ્યારે હૈયામાં કળિ વર્તતો હોય, ત્યારે ભગવાનની મૂર્તિ હૈયામાં ધારવી નહિ, બહાર નેત્રને આગળ ધારવી.'

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પુછ્યું જે "જેના હૃદયમાં મંદવેગ, મધ્યમવેગ, અને તીવ્રવેગ વર્તતો હોય તે કેમ જાણવો ? પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે "જ્યારે મંદ વેગ વર્તતો હોય ત્યારે નાની બાળકી તથા નવયૌવન વાળી સ્ત્રી તથા વૃદ્ધ સ્ત્રી એ ત્રણેયને દેખીને સરખો ભાવ રહે, કેમ જે ત્યાં એકલી ઈન્દ્રિયનીજ વૃત્તિ ગઈ છે, માટે તેમાં મંદ વેગ છે. અને જ્યારે ઈન્દ્રિયને વિષે મન ભળે છે ને એ ત્રણ પ્રકારની સ્ત્રીને દેખે છે, ત્યારે બાળકી ને વૃદ્ધ સ્ત્રી તેનો તો ભૂંડો ઘાટ નથી થતો અને યુવાન સ્ત્રીને વિષે ભૂંડો ઘાટ થાય છે ને વિકારને પામી જાય છે, એને મધ્યમ વેગ જાણવો. અને જ્યારે ઈન્દ્રિયને વિષે મન ને જીવ એ બેય ભળીને એ ત્રણ પ્રકારની સ્ત્રીને દેખે છે, ત્યારે તો એ ત્રણેય પ્રકારની સ્ત્રીને વિષે ભૂંડા ઘાટ થાય છે ને વિકારને પામે છે અને પોતાની મા બોન હોય તો તેને દેખીને પણ વિકારને પામે, એને તીવ્ર વેગ જાણવો."

પછી બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે "ત્રણ પ્રકારની જે સ્ત્રીઓ તેને દેખીને વ્યક્તિ જણાય તથા રૂપ-કુરૂપ પણ જણાય અને વિકાર તો થાય નહિ ત્યારે તેને કયો વેગ જાણવો ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે "જે પદાર્થને અત્યંત દુઃખદાયી જાણીને મનન થયું હોય, પછી તે મનને કરીને તે પદાર્થને વિષે અત્યંત દોષ જણાય છે, તે દોષનો મનમાં વિચાર થઈને જીવમાં તે દોષ પ્રવેશ કરે છે, અને જીવથી પર જે સાક્ષી તેણે પણ તે દોષનું પ્રમાણ કર્યું છે, તેણે કરીને એ દોષની અતિ દૃઢતા થઈ છે. માટે પદાર્થને વિષે જ્યારે ઈન્દ્રિયની વૃત્તિ જાય છે ત્યારે તે વૃત્તિ ભેળે મન તથા જીવ એ બેય આવે છે, પણ જીવમાં જે અતિશે દોષની દૃઢતા છે તે દોષની સેડ્ય મન, ઈન્દ્રિયોને વિષે સોંસરી નીસરે છે, માટે તે પદાર્થ યથાર્થ દેખાય ને જાણ્યામાં આવે, પણ તેને વિષે અત્યંત અભાવ આવી જાય છે. જેમ દુધ-સાકરનું પાત્ર ભર્યું હોય, તેમાં સર્પે લાળ નાખી હોય ને તેને નાખતાં દીઠી હોય, પછી તે દુધ જેવું પૂર્વે દેખાતું હતું તેવું ને તેવુંજ દેખાય, પણ તેનો અતિ અભાવ હૈયામાં વર્તે છે, કેમ જે એણે એમ જાણ્યું છે જે, એને પીવે તો તત્કાળ પ્રાણ જાય, તેમ જેને એમ સમજાયું જે, 'આ રૂપવાન સ્ત્રી છે તે કલ્યાણના માર્ગમાં વિરોધી છે" અને આલોક પરલોકને વિષે પરમ દુઃખદાયી છે. ને સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ તો મને સર્વે પશુ આદિક જન્મને વિષે અનંતવાર થઈ છે અને હજી જો પરમેશ્વરને નહિ ભજાું તો અનંત સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ થશે, માટે એ વાત દુર્લભ નથી. અને ભગવાન ને ભગવાનના સંત તેનો સંગ તે તો મહા દુર્લભ છે. અને એ દુર્લભ વસ્તુની પ્રાપ્તિને વિષે એ સ્ત્રીજ પરમ વિઘ્નરૂપ છે, એવું જાણીને જે હૈયામાં દોષની દૃઢતા થઈ છે, તેણે કરીને ગમે તેવી રૂપવાન સ્ત્રી દેખાઈ જાય તો પણ વિકાર થાય નહિ. અને વળી એને વિષે અવિકારી રહ્યાનું બીજું પણ કારણ છે. જેમ જનક વિદેહી જેવા જે મોટા ભગવાનના ભક્ત રાજા હતા, તે રાજ્યમાં રહ્યા હતા ને રમણીય એવા જે શબ્દાદિક પંચવિષય તેને ભોગવતા થકા પણ જ્ઞાનની દૃઢતાએ કરીને નિર્વિકારપણે રહ્યા. અને એ જનક જેવા જે જ્ઞાની હોય, તે એમ વિચારે જે, 'હું આત્મા છું, શુદ્ધ છું, ચેતન છું, નિર્વિકાર છું, સુખરૂપ છું, અવિનાશી છું અને સ્ત્રી આદિક જે વિષય છે તે તો દુઃખરૂપ છે, તુચ્છ છે, જડ છે અને નાશવંત છે.' એમ વિચારીને કેવળ પોતાના આત્મસ્વરૂપનેજ સુખરૂપ જાણે છે અને "શબ્દાદિક વિષયમાં જે સુખ જેવું જણાય છે ને સારાં જેવું જણાય છે તે આત્માવતે જણાય છે અને આત્મા દેહમાંથી નીકળી જાય ત્યારે સુખરૂપ હોય તે ભૂંડું થઈ જાય છે." એવી રીતે પોતાના આત્માને વિચારે અને આત્મા થકી પર જે પરમાત્મા તેનો વિચાર કરે જે "આવું જે માયાથકી પર શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન તેને હું પામ્યો, તે સંતને પ્રતાપે પામ્યો છું, અને તે સંત પરમેશ્વરના ભક્ત છે, અને પરમેશ્વર છે તે તો [1]સર્વાત્મા એવા જે [2]બ્રહ્મ તેના પણ આત્મા છે અને [3]અક્ષરના પણ આત્મા છે; અને અનેક કોટિ જે મુક્ત તેના પણ આત્મા છે. એવા જે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા નારાયણ તેનો હું બ્રહ્મરૂપ એવો દાસ છું."

અને તે ભગવાનનો મહિમા તો એમ સમજે જે [4]"द्युपतय एव ते न ययुरन्तमनन्ततया" ઈત્યાદિક શ્રુતિએ ભગવાનનો મહિમા અતિશે પ્રતિપાદન કર્યો છે, એવી રીતે પોતાના સ્વરૂપનું તથા પરબ્રહ્મના સ્વરૂપનું જેને જ્ઞાન છે, તેને ગમે તેવા સુંદર વિષય પ્રાપ્ત થાય પણ તેણે કરીને કાંઈ લેશમાત્ર પણ તેનું મન વિકારને પામે નહિ, અને અવશ્ય જે શબ્દાદિક વિષય ગ્રહણ કર્યા જોઈતા હોય તેને ગ્રહણ કરે, પણ તે વિષયને આધીન થઈ જાય નહિ, સ્વતંત્રપણે ગ્રહણ કરે જેમ કરોળીઓ પોતાની લાળને વિસ્તારીને પાછી સ્વતંત્રપણે ગળવી ઘટે ત્યારે ગળી લે છે, તેમ એવો જે જ્ઞાની તે પોતાનાં ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિને વિષયમાં પ્રસારીને પાછો સ્વતંત્ર થકો સંકેલી લે છે. અને એવો જે હોય તે રાજ્યમાં હોય, તો પણ વનમાં છે અને વનમાં હોય તો પણ તેને રાજ્ય કરતાં વધતો આનંદ છે. અને એવો જે જ્ઞાની તે રાજ્યમાં રહ્યો હોય, ને હજારો મનુષ્ય પોતાની આજ્ઞામાં રહેતા હોય ને સમૃધ્ધિએ યુક્ત હોય તેણે કરીને પોતાને કાંઈ એમ ન માને જે, 'હું બહુ મોટો થઈ ગયો.' અને તે રાજ્યનો નાશ થઈ જાય ને હાથમાં મૃતિકાનું પાત્ર લઈને ઘરોઘર માગી ખાય, તેણે કરીને એમ ન માને જે 'હું હવે તો ગરીબ થઈ ગયો.' કેમ જે, તે તો પોતાના કેફમાં મહા અલમસ્ત રહે તથા તેણે પોતાના સ્વરૂપનો તથા ભગવાનના સ્વરૂપનો મહિમા જાણ્યો છે. તે માટે એને સોનું, કૂચો, લોઢું, પાષાણ એ સર્વેને વિષે સમબુદ્ધિ વર્તે છે. તથા માન અપમાનને વિષે સમબુદ્ધિ વર્તે છે. અને એવો જે જ્ઞાની તેને કોઈ પદાર્થ બંધન કરવા સમર્થ નથી, કેમ જે એની દૃષ્ટિ તો અતિ મોટી થઈ ગઈ છે ને માયિક સર્વે પદાર્થને તુચ્છ જાણ્યા છે. જેમ કોઈક પુરૂષ પ્રથમ કંગાલ હોય ને પછી તેને રાજ્ય મળે, ત્યારે તેની દૃષ્ટિ મોટી થાય છે. અને પ્રથમ લાકડાંના ભારા વહેંચતો હોય તથા બીજાં તુચ્છ તુચ્છ કામ કરતો હોય, તે સર્વે એને વિસરી જાય, ને મોટાં મોટાં રાજ્ય સંબંધી કાર્ય કરવા લાગે. તેમ એવા જ્ઞાનીને સર્વ પદાર્થ માત્ર તુચ્છ થઈ જાય છે, ને એવા જ્ઞાનને વિષે એની વિશાળ દૃષ્ટિ થાય છે, અને એવી રીતે જે સમજ્યો છે તે સુખીયો છે. તથા જે વિશ્વાસી હોય, કહેતાં એમ સમજતો હોય જે 'આવા મોટા સંત તથા ભગવાન જે વાત કહે છે તે એમજ છે પણ એમાં કાંઈ સંશય નથી, એમ સમજીને તે ભગવાન તથા સંત જેમ કહે તેમ કરવા લાગે, એ બે જણ જ સુખીયા છે ને એ વિના જે બીજા છે તે સુખીયા નથી. ત્યાં શ્લોક છે–

[1]यश्च मूढतमो लोके यश्च बुद्धेः परं गतः । तावुभौ सुखमेधेते क्लिश्यत्यन्तरितो जनः ॥

તથા ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે જે–

[2]विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः । रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥

એવી રીતે જેની અલૌકિક દૃષ્ટિ થાય છે, તેને પરમેશ્વર વિના સર્વે પદાર્થ તુચ્છ થઇ જાય છે. અને આ બે શ્લોક તેનો પણ એક સરખો ભાવ છે.''

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને કહ્યું જે ''હે મહારાજ! હવે તમે જે પ્રશ્ન પુછતા હતા, તે પુછો.'' ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''માયામાં તે કેવળ દુઃખ છે કે સુખ પણ કાંઇક છે ?'' એ પ્રશ્ન છે. પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, માયા તો કેવળ દુઃખદાયી છે. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''માયામાંથી ઉપજ્યા એવા જે સત્ત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણ ગુણ, તેમાં જે સત્ત્વ છે તે તો સુખરૂપ કહેવાય છે. તથા શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યું છે જે, [૩]''सत्त्वं यद् ब्रह्मदर्शनम्'' તથા સત્ત્વગુણની સંપત્તિ તે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, વિવેક, શમદમાદિક છે એવી જે માયા તે કેવી રીતે દુઃખરૂપ છે ? અને વળી એકાદશ સ્કંધમાં કહ્યું છે જે–

[૪]विद्याविद्ये मम तनू विद्ध्युद्धव ! शरीरिणाम् । बंधमोक्षकरी आद्ये मायया मे विनिर्मिते ॥

માટે મોક્ષને કરે એવી જે વિદ્યારૂપ માયા તે કેવી રીતે દુઃખદાયી છે ?'' પછી એ પ્રશ્નને સાંભળીને મુક્તાનંદ સ્વામી આદિક સર્વે પરમહંસ બોલ્યા જે, 'હે મહારાજ ! એનો ઉત્તર અમથી થાય નહિ, 'એનો ઉત્તર તો કૃપા કરીને તમેજ કરો' પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, 'જેમ યમરાજાનું જે રૂપ તે પાપી જીવને અતિ ભયાનક, વિકરાળ જણાય છે તથા મોટા મોટા દાંત ને મોટું મુખ ભયાનક દેખાય છે તથા કાજળ જેવું કાળું ને પર્વત જેવું મોટું ને કાળ જેવું ભયાનક, એવું દુઃખરૂપ દેખાય છે. અને પુણ્યવાળા જે જીવ તેને તો યમરાજાનું રૂપ અતિશે સુખદાયી, વિષ્ણુના જેવું જણાય છે, તેમ માયા છે તે જે ભગવાનથી વિમુખ છે તેને તો અતિ બંધન કરનારી છે, ને અતિ દુઃખદાયી છે, અને જે ભગવાનના ભક્ત છે તેને તો એ માયા અતિશે સુખરૂપ છે, અને માયાનાં કાર્ય જે ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને દેવતા તે સર્વે ભગવાનની ભક્તિને અતિ પુષ્ટ કરે છે. માટે ભગવાનના ભક્તને તો માયા દુઃખદાયી નથી, પરમ સુખદાયી છે.''

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''જ્યારે માયા સુખદાયી છે ત્યારે પરમેશ્વરનો ભક્ત હોય તે, ભગવાનની મૂર્તિને હૃદયમાં ધારીને ભજન કરવા બેસે છે ત્યારે એને અંતઃકરણરૂપ માયા તે સંકલ્પવિકલ્પરૂપે કરીને કેમ દુઃખ આપે છે ?'' પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''જેને ભગવાનનું માહાત્મ્ય સારી પેઠે સમજીને અતિશે દૃઢ ભગવાનનો આશ્રય હોય, તેને તો અંતઃકરણરૂપ માયા છે તે દુઃખ દેતી નથી. અને જેને એવા આશ્રયમાં ફેર હોય તેને દુઃખ દે છે. જેમ કાચો સત્સંગી હોય, તો તેને કુસંગી હોય, તે ડગાવવાનો આગ્રહ કરે, પણ જે પાકો સત્સંગી હોય તેને ડગાવ્યાની કોઇ લાલચ રાખે નહિ, અને તેને સાંભળતાં કોઇ સત્સંગનું ઘસાતું બોલી શકે નહિ. તેમ જેને એવો પરિપક્વ પરમેશ્વરનો આશરો થયો છે. તેને ડગાવ્યાની લાલચ અંતઃકરણરૂપ માયા રાખે નહિ અને સામી તેની ભક્તિમાં પૃષ્ટિ કરવા લાગે. અને જેના જીવને વિષે એવા આશરામાં કાંઇ કાચ્યપ હોય તેને એ માયા ડગાવે છે ને દુઃખ દે છે, અને જ્યારે એનો એ જીવ એવી રીતે ભગવાનનો પરિપક્વ આશ્રય કરશે ત્યારે એને ડગાવ્યાને અર્થે ને પીડવાને અર્થે માયા સમર્થ નહિ થાય. માટે એનો ઉત્તર એજ છે જે 'જેને ભગવાનનો એવો પરિપક્વ નિશ્ચય છે તેને કોઇ રીતે માયા દુઃખ દેવાને અર્થે સમર્થ થતીજ નથી.'' **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૧૦॥ ૧૧૮ ॥**

સંવત્ ૧૮૭૭ ના માગસરવદિ ૮ આઠમને દિવસ સ્વામી શ્રી સહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાખાચરના દરબારમાં પ્રાતઃકાળને સમે વિરાજમાન હતા અને સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજી મહારાજને શુકમુનિએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''શ્રીમદ્ભાગવત તથા ભગવદ્ગીતા એ આદિક જે સત્શાસ્ત્ર તે થકી અસત્પુરૂષ જે તે કેવી સમજણનું ગ્રહણ કરે છે ? ત્યારે શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, એનો ઉત્તર કરીએ છીએ જે. અસત્પુરૂષની એમ સમજણ છે જે, આ વિશ્વને વિષે સ્થાવર જંગમરૂપ એવી જે સ્ત્રીપુરૂષની સર્વે આકૃતિઓ તે જે તે વિરાટરૂપ એવા જે આદિ પુરૂષનારાયણ તે થકી માયાએ કરીને ઉપજી છે, માટે એ સર્વે આકૃતિઓ તે નારાયણની જ છે, તે સારૂં જે મુમુક્ષુ કલ્યાણને ઇચ્છતો હોય તેણે પ્રથમ પોતાનું મન વશ કરવું. તે મન જે તે સ્ત્રીઓ તથા પુરૂષરૂપ એવી ઉત્તમ, નીચ જે જે આકૃતિઓ તેને વિષે આસક્ત થાય ત્યારે તેને તેજ આકૃતિનું મનને વિષે ધ્યાન કરવું, તો એને સદ્ય સમાધિ થાય અને તે આકૃતિને વિષે જો મન દોષને કલ્પે તો તેમાં બ્રહ્મની ભાવના લાવવી જે, સમગ્ર જગત તે બ્રહ્મ છે. એમ વિચાર કરીને તે સંકલ્પને ખોટો કરવો. એવી રીતે જે સત્શાસ્ત્રમાંથી અનુભવનું ગ્રહણ કરવું તે અસત્પુરૂષની સમજણ છે અને એમ સમજવું એ એના મનનો અતિ દુષ્ટ ભાવ છે. અને એનું ફળ અંતકાળે ઘોર તમ નરક છે ને સંસૃતિ છે.

ત્યારે વળી શ્રીજીમહારાજને શુકમુનિએ પ્રશ્ન કર્યો જે, એ સત્શાસ્ત્ર થકી સત્પુરૂષ જે તે કેવી સમજણનું ગ્રહણ કરે છે તે કહો ? ત્યારે શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, એ [૧]સત્શાસ્ત્રને વિષે જ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કર્યો છે જે એક પુરૂષોત્તમનારાયણ વિના બીજા જે શિવ બ્રહ્માદિક દેવતા તેનું ધ્યાન જે મોક્ષને ઇચ્છતો હોય તેને કરવું નહિ અને મનુષ્યને વિષે તથા દેવતાને વિષે જે પુરૂષોત્તમનારાયણની રામકૃષ્ણાદિક મૂર્તિઓ તેનું ધ્યાન કરવું. અને તેને વિષે પણ જે ડાહ્યા છે તે જે તે જે સ્થાનકમાં એ રામકૃષ્ણાદિક ભગવાનની

મનુષ્યરૂપ મૂર્તિઓ રહી છે તે સ્થાનકને વિષે વૈકુંઠ, ગોલોક, શ્વેતદ્વીપ, બ્રહ્મપુર એ લોકની ભાવના કરે છે અને તે લોકને વિષે રહ્યા જે પાર્ષદ તેની ભાવના રામકૃષ્ણાદિકના પાર્ષદ જે હનુમાન, ઉદ્ધવાદિક તેને વિષે કરે છે. અને કોટિ કોટિ સૂર્ય, ચંદ્રમા, અગ્નિ તેના પ્રકાશ જેવી પ્રકાશમાન એવી જે તે લોકને વિષે રહી પુરૂષોત્તમનારાયણની દિવ્યમૂર્તિયો તેની ભાવના તે રામકૃષ્ણાદિકને વિષે કરે છે. એવી રીતે સત્શાસ્ત્ર થકી સમજણનું ગ્રહણ કરીને દિવ્યભાવે સહિત મનુષ્યરૂપ ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન કરે છે, તેને ભગવાનના અવતારની જે મૂર્તિઓ તથા તે વિનાના જે અન્ય આકાર તે બેયને વિષે સમપણું થાય જ નહિ. અને ભગવાનના અવતારની જે મૂર્તિઓ તે છે તો દ્વિભુજ અને તેને વિષે ચારભુજની ભાવના, અષ્ટભુજની ભાવના કહી છે. તે પણ ભગવાનની મૂર્તિ ને તે વિનાના અન્ય આકાર તે બેમાં જે અવિવેકી પુરૂષને સમભાવ થાય છે તેની નિવૃત્તિને અર્થે કહી છે અને જેવી ભગવાનની મૂર્તિ પોતાને મળી હોય તેનુંજ ધ્યાન કરવું અને પૂર્વે ભગવાનના અવતાર થઈ ગયા તે મૂર્તિનું ધ્યાન ન કરવું અને પોતાને ભગવાનની મૂર્તિ મળી હોય તેને વિષેજ પતિવ્રતાની પેઠે ટેક રાખવી. જેમ પાર્વતીએ કહ્યું છે જે 'કોટિ જન્મ લગ રગડ હમારી, વરૂં શંભુ કે રહું કુમારી' એવી રીતે પતિવ્રતાપણાની ટેક, તે પણ ભગવાનનું રૂપ ને અન્ય જીવનું રૂપ તે બેયને વિષે અવિવેકી પુરૂષને સમભાવ થાય છે તેની નિવૃત્તિને અર્થે કહી છે. કેમ જે પોતાને મળી જે મૂર્તિ તેને મૂકીને તેના જ પૂર્વે પરોક્ષ અવતાર થયા છે તેનું જો ધ્યાન કરે, તો તે ભગવાન વિના બીજા જે દેવ મનુષ્યાદિક આકાર છે તેનું પણ ધ્યાન કરે, માટે પતિવ્રતાના જેવી ટેક કહી છે, પણ ભગવાનની મૂર્તિઓને વિષે ભેદ નથી. આવી રીતે સત્પુરૂષની સમજણ છે. માટે જે સત્શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરવું તે સત્પુરૂષ થકી જ કરવું, પણ અસત્પુરૂષ થકી સત્શાસ્ત્રનું કોઈ દિવસ શ્રવણ કરવું નહિ. **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૧૧॥ ૧૧૯ ॥**

સંવત્ ૧૮૭૭ ના માગશર વદિ ૯ નવમીને દિવસ સ્વામી શ્રી સહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરા ભક્તના દરબારમાં રાત્રિને સમે વિરાજમાન હતા ને ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી ને બીજાં સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન કર્યો જે "ભગવાનનો નિશ્ચય બે પ્રકારનો છે, એક સવિકલ્પ અને બીજો નિર્વિકલ્પ, અને તે બેમાં પણ ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એ ત્રણ પ્રકારના ભેદ છે. તે બે મળીને છો ભેદ થયા, તેનાં લક્ષણ પૃથક્ પૃથક્ કરીને કહો" પછી તેનો ઉત્તર પરમહંસ વતે થયો નહિ. ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે [૧]"સવિકલ્પ નિશ્ચયમાં કનિષ્ઠ ભેદ તો એ જે ભગવાન જે તે અન્ય મનુષ્યની બરોબર કામ, ક્રોધ, લોભ, સ્વાદ, માન એ આદિકને વિષે પ્રવર્તે ત્યાં સુધી તો ભગવાનનો નિશ્ચય રહે પણ જો વધારો કરે તો ન રહે, અને મધ્યમ ભેદ તો એ જે મનુષ્ય થકી બમણા કામાદિકને વિષે અધિક પ્રવર્તે ત્યાં સુધી પણ નિશ્ચય રહે અને ઉત્તમ ભેદ તો એ જે, ભગવાન ગમે તેવું નીચ જાતિની પેઠે આચરણ કરે તથા મદ્ય, માંસ, પરસ્ત્રી, ક્રોધ, હિંસા ઈત્યાદિક ગમે તેવું આચરણ કરે તો પણ સંશય થાય નહિ, કેમ જે એ ભક્ત ભગવાનને એમ જાણે છે જે, ભગવાન તો સર્વના કર્તા છે, ને પરમેશ્વર છે, ને સર્વના ભોક્તા છે. માટે જે જે ક્રિયા પ્રવર્તે છે તે અન્વયપણે નિયંતારૂપે કરીને સર્વને વિષે રહ્યા જે ભગવાન તે થકીજ પ્રવર્તે છે, તો એતો કંઈક થોડીક એવી નીચ જેવી ક્રીયા કરી તેણે કરીને એમને કાંઇ બાધ નથી. કેમ જે એતો સર્વ કર્તા છે. એવી રીતે ભગવાનને વિષે સર્વેશ્વરપણું જાણે, માટે એને ઉત્તમ સવિકલ્પ નિશ્ચયવાળો ભગવદ્ભક્ત કહીએ. અને હવે નિર્વિકલ્પમાં કનિષ્ઠ ભક્ત કયો તો ભગવાનને સર્વે શુભ અશુભ ક્રિયા કરતા દેખે તો પણ એમ સમજે જે, સર્વે ક્રિયાને કરે છે તો પણ અકર્તા છે, કેમ જે એ ભગવાન તો બ્રહ્મરૂપ છે. તે બ્રહ્મ કેવું છે, તો આકાશની પેઠે સર્વને વિષે રહ્યું છે, ને સર્વની ક્રિયાઓ તેને વિષેજ થાય છે. એવું જે બ્રહ્મપણું તે ભગવાનને વિષે જાણે. જેમ રાસપંચાધ્યાયીમાં શુકજી પ્રત્યે પરીક્ષિત રાજાએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ધર્મરક્ષક ભગવાનનો અવતાર તેણે પરદારાનો સંગ કેમ કર્યો ? ત્યારે તેનો ઉત્તર શુકજીએ કર્યો જે, શ્રીકૃષ્ણ તો અગ્નિની પેઠે તેજસ્વી છે. તે જે જે શુભ-અશુભ ક્રિયાને કરે છે તે સર્વે ભસ્મ થઈ જાય છે. એવી રીતે ભગવાનને નિર્લેપ એવા બ્રહ્મરૂપ જાણે. તેને કનિષ્ઠ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો કહીએ. અને શ્વેતદ્વીપને વિષે રહ્યા જે ષટ્ ઉર્મિએ રહિત એવા નિરન્નમુક્ત તે જેવો પોતે થઈને વાસુદેવની ઉપાસના કરે તેને મધ્યમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો કહીએ. અને અષ્ટાવરણે યુક્ત એવાં જે કોટિ કોટિ બ્રહ્માંડ તે જે અક્ષરને વિષે અણુની પેઠે જણાય છે. એવું જે પુરૂષોત્તમ નારાયણનું ધામરૂપ અક્ષર તે રૂપે પોતે રહ્યો થકો પુરૂષોત્તમની ઉપાસના કરે તેને ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો કહીએ.[૧]

ત્યારે ચૈતન્યાનંદ સ્વામીએ પુછ્યું જે "હે મહારાજ ! એવી રીતે નિશ્ચયના ભેદ તે શાણે કરીને થાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, જ્યારે મુમુક્ષુ પ્રથમ ગુરૂ પાસે આવે ત્યારે વક્તા જે ગુરૂ તેને વિષે દેશ, કાળ, સંગ, દીક્ષા, ક્રિયા, મંત્ર, શાસ્ત્રાદિકનું જે શુભ અશુભપણું તથા પોતાની જે શ્રદ્ધા તેનું જે મંદતીક્ષ્ણપણું તેણે કરીને એવા ભેદ પડી જાય છે; માટે સારા દેશાદિકને સેવવા તથા વક્તા પણ સુધો શાંત હોય ને તેમાં કોઈ દોષ ન હોય, તે સમે તે થકી જ્ઞાન સાંભળવું.

ત્યારે વળી ચૈતન્યાનંદ સ્વામીએ પુછ્યું જે "કદાચિત્ કોઈક યોગે કરીને કનિષ્ઠ નિશ્ચય થયો હોય તેને પાછો વળી ઉત્કૃષ્ટ નિશ્ચય થાય કે નહિ ? ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે "જો શ્રોતાને ઉત્કૃષ્ટ શ્રદ્ધા ઉપજે તથા રૂડા દેશાદિક પ્રાપ્ત થાય તથા ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનવાળો વક્તા મળે તો સર્વોત્કૃષ્ટ નિશ્ચય થાય, નહિ તો જન્માંતરે કરીને ઉત્કૃષ્ટ નિશ્ચયને પામે." **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૧૨॥ ૧૨૦**

સંવત્ ૧૮૭૭ ના માગશર વદિ ૧૦ દશમીને દિવસ પ્રાતઃકાળને સમે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાખાચરના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને બીજા ધોળા ફેંટાની બોકાની વાળી હતી ને ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી ને ધોળો ખેશ પહેર્યો હતો ને ચોફાળ ઓઢ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે "મોટેરા મોટેરા પરમહંસ પરસ્પર પ્રશ્ન ઉત્તર કરો." ત્યારે ગોપાળાનંદ સ્વામીએ બ્રહ્માનંદ સ્વામીને પ્રશ્ન પુછ્યો જે, કેવો પુરૂષ હોય તેને દેશ, કાળ, ક્રિયા, સંગાદિકે કરીને પરાભવ ન થાય ને કેવો હોય તેને થાય ? અને સાંભળ્યામાં તો એમ આવે છે જે, 'બ્રહ્માને પણ સરસ્વતીને દેખીને મોહ થયો, ને શિવજીને પણ મોહિનીને દર્શને કરીને મોહ થયો.' માટે વિચારીને ઉત્તર કરો કેમ જે એવા મોટાને પણ દેશકાળાદિકે કરીને પરાભવ થયો.' પછી તેનો ઉત્તર બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ કરવા માંડ્યો પણ થયો નહિ. ત્યારે શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, એનો ઉત્તર એ છે જે નાડી પ્રાણ સંકેલાઈને નિર્વિકલ્પ સ્થિતિએ કરીને શ્રીનારાયણના ચરણારવિંદમાં રહ્યો હોય તો તુચ્છ જેવો જીવ હોય તેને પણ દેશ, કાળ, સંગાદિકે કરીને પરાભવ ન થાય. અને એવી રીતે બ્રહ્માદિક રહ્યા હોય તો તેને પણ પરાભવ ન થાય. અને એવી રીતે સ્થિતિ ન થઈ હોય ને દેહમાં વર્તતા હોય તો બીજા જીવને પરાભવ થાય ને એવા મોટા જે બ્રહ્માદિક તેને પણ થાય. અને એમ ન હોય તો.

[1]तत्स-ष्टसृष्टसृष्टेषु कोन्वखंडितधीः पुमान् । ऋषिं नारायणमृते योषिन्मय्येह मायया ॥

એ શ્લોકનો અર્થ ઠીક બેસે નહિ. માટે એને વિષે રહ્યા થકા તો એક નારાયણઋષિને પરાભવ ન થાય અને બીજો તો ગમે તેવો મોટો હોય ને તે જો નારાયણના ચરણારવિંદને વિષે નિમગ્ન ન રહે તો તેને પરાભવ થાય, અને જો નિમગ્ન રહે તો ન થાય, એવી રીતે અમે અમારા અંતરમાં અચલ સિદ્ધાંત કરી રાખ્યો છે. અને તે ભાગવતમાં કહ્યું છે જે–

[1]एतदीशनमीशस्य प्रकृतिस्थोऽपि तद्गुणैः । न युज्यते सदात्मस्थैर्यथा बुद्धिस्तदाश्रयाः ॥

તથા ભગવાને કહ્યું છે જે,

[2]देवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया । मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥

એવી રીતે માયાએ કરીને નિર્લેપપણું તે એક નારાયણનેજ છે અથવા તે નારાયણને નિર્વિકલ્પપણે પામ્યો હોય તેને પણ પરાભવ ન થાય. અને સવિકલ્પપણે જો નારાયણને પામ્યો હોય તો તે ગમે તેવો મોટો હોય તેને પણ પરાભવ થાય."

અને ત્યાર પછી નિત્યાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે, હે મહારાજ ! "જ્યાં સુધી એ મુક્તોને ગુણનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી તો તેને દેશ, કાળાદિકે કરીને વિપર્યયપણું થાય. અને નારાયણ છે તે તો ગુણમાં રહ્યા થકા દેશ કાળાદિકે કરીને પરાભવને ન પામે એ તો ઠીક, પણ જ્યારે એ સર્વે મુક્તોને ગુણનો સંબંધ ન હોય ને નિર્ગુણપણે કરીને અક્ષરધામને વિષે રહ્યા હોય અને નારાયણ પણ ત્યાં તેવીજ રીતે રહ્યા હોય તે વારે એ સર્વે ચૈતન્યમય છે ને નિર્ગુણ છે ને [3]'मम साधर्म्यमागताः' એવી રીતે નારાયણના સાધર્મ્યપણાને પામ્યા છે, એવા જે મુક્ત અને નારાયણ તેને વિષે કેમ ભેદ સમજવો ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, જેમ ચંદ્રમા છે ને તારા છે, તેમાં ભેદ છે કે નહિ ?" જુવોને, પ્રકાશપણે કરીને સરખા નથી અને બીંબમાં પણ ઘણો ભેદ છે. અને સર્વે ઔષધીનું પોષણ તે પણ ચંદ્રમા વતેજ થાય પણ બીજે તારે ન થાય, અને રાત્રીનો અંધકાર તે પણ ચંદ્રમાએ કરીને ટળે પણ તારાએ કરીને ટળે નહિ. તેમ નારાયણ તથા મુક્તોમાં ભેદ છે. અને વળી જેમ રાજા ને રાજાના ચાકર તે મનુષ્ય જાતિએ કરીને સરખા છે પણ રાજાનું સામર્થ્ય, ઐશ્વર્ય, રૂપ, લાવણ્યતા તે સર્વોપરી છે. અને જે રાજાવતે થાય તે ચાકર વતે થાય નહિ, સૂઝે એવડો મોટો હોય તો પણ ન થાય. તેમ પુરૂષોત્તમનારાયણ તે સર્વ કર્તા છે, સર્વ કારણ છે, સર્વ નિયંતા છે, અતિ રૂપવાન છે, અતિ તેજસ્વી છે, અતિ સમર્થ છે અને '[illegible] સમર્થ છે, તે જો પોતાની ઈચ્છામાં આવે તો એ અક્ષરધામને વિષે રહ્યા જે મુક્ત તે સર્વેને પોતાના તેજને વિષે લીન કરીને પોતે એકજ વિરાજમાન રહે અને સુઝે તો એ સર્વે મુક્ત તેમણે સેવ્યા થકા એમની ભક્તિને અંગીકાર કરે ને એ સહિત વિરાજમાન રહે. અને જે અક્ષરધામને વિષે પોતે રહ્યા છે, તે અક્ષરને પણ લીન કરીને પોતે સ્વરાટ્ થકા એકલાજ વિરાજમાન રહે અને પોતાને મનમાં આવે તો એ અક્ષરધામ વિના પણ અનંતકોટિ મુક્તને પોતાને ઐશ્વર્યે કરીને ધારવાને સમર્થ છે. જેમ પૃથુ ભગવાને પૃથ્વીને કહ્યું જે, મારા ધનુષ્યથકી નીસર્યા જે બાણ તેણે કરીને તને મારીને મારા સામર્થ્યે કરીને આ જગતને ધારવાને હું સમર્થ છું, તેમ એ નારાયણ પોતાને ઐશ્વર્યે કરીને સર્વોપરી વર્તે છે. તે એને ને બીજા અક્ષરાદિક મુક્તને સરખા કહે છે તે દુષ્ટ મતવાળા જાણવા, ને તેને અતિ પાપી જાણવા, અને એનાં દર્શન પણ કરવાં નહિ. અને એવી રીતની સમજણવાળાનાં દર્શન કરીએ, તો પંચ મહાપાપ જેવું પાપ થાય. અને એ નારાયણને લઈને તો જેને વિષે મોટપ કહીએ તેને વિષે સંભવે અને એને લઈને વિષ્ણુ, શિવ, બ્રહ્મા, નારદ, સનકાદિક એ સર્વેને ભગવાન કહેવાય છે, અને ઉદ્ધવજીને વિષે એ નારાયણને લઈને ઉદ્ધવને પણ ભગવાન કહેવાય, અને હમણાં આ મુક્તાનંદસ્વામી જેવા સંતને વિષે એ નારાયણને લઈને તો એમને પણ ભગવાન જેવા કહેવાય, અને એ નારાયણને લીધા વિના તો અક્ષરને પણ ભગવાન ન કહેવાય. તો બીજાની શી વાર્તા કહેવી ? અને-

[1]"अपरिमिता ध्रुवास्तनुभृतो यदि सर्वगतास्तर्हि न शास्यतेति नियमो ध्रुव ! नेतरथा ॥" એ વેદસ્તુતિના ગદ્યનો પણ એજ અર્થ છે. અને જો એમ ન હોય તો આ આપણ સર્વ છીએ, તે આ દેહ થકી નોખો જે આત્મા તેને બ્રહ્મરૂપ જાણીએ છીએ, અને જ્ઞાન વૈરાગ્યાદિક સાધને યુક્ત છીએ, તો પણ એ નારાયણને પ્રસન્ન કરવાને અર્થે રાતદિવસ ઉજાગરા કરીએ છીએ, ને કીર્તન, નામસ્મરણ તે તાળીઓ વજાડીને હાથની આંગળીઓ ફાટી જાય એમ કરીએ છીએ તથા કથાવાર્તા રાત દિવસ કરીએ કરાવીએ છીએ, તે જો એ નારાયણ સરખા થઇ જવાતું હોય તો એવડો દાખડો શું કરવા કરીએ ? માટે એ નારાયણ જેવા તો એક નારાયણજ છે, પણ બીજો કોઇ એ જેવો થતો નથી. અને "एकमेवाद्वितीयं (ब्रह्म)" એ શ્રુતિનો પણ એજ અર્થ છે જે 'એ નારાયણ જેવા તો એક નારાયણજ છે' એમ સર્વ શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે." એવી રીતે ભક્તજનની શિક્ષાને અર્થે શ્રીજીમહારાજે વાર્તા કરી. ને પોતે તો સાક્ષાત્ પુરૂષોત્તમનારાયણ છે. **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૧૩॥ ૧૨૧ ॥**

સંવત્ ૧૮૭૭ ના માગશર વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને માથે ધોળો ફેંટો ધારણ કર્યો હતો તથા ધોળી ચાદર ઓઢી હતી તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઇને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે,"પૂર્વે આચાર્ય થઇ ગયા છે તેમની પૃથક્ પૃથક્ રૂચિ છે, તેમાં શંકરસ્વામીને [1]અદ્વૈતજ્ઞાનાંશ પ્રધાન જણાય છે. તથા રામાનુજનો એમ મત છે જે, "જીવ, માયા અને પુરૂષોત્તમ એ ત્રણે નિત્ય છે, ને પુરૂષોત્તમ છે, તે જીવ માયાના નિયંતા છે, ને સર્વના કારણ છે, ને પોતાના અક્ષરધામને વિષે સદા દિવ્ય આકાર થકા વિરાજમાન છે, ને સર્વે જે અવતાર તે તેના છે એવા જે પુરૂષોત્તમનારાયણ તેની ઉપાસના જીવને કરવી.' એવી રીતે રામાનુજની સમજણ જણાય છે. તથા વલ્લભાચાર્યને કેવળ ભક્તિ ઉપર નિષ્ઠા બહુ જણાય છે. અને એ સર્વે આચાર્યે પોતાના ગ્રંથોમાં પ્રસંગે કરીને બીજી વાર્તાઓ લખી છે, પણ ગમે તેવી રીતે કરીને અંતે પોતાની રૂચિ ઉપર જાય. એમ તેમના ગ્રંથને વિષે તેમનાં વચન છે તેણે કરીને તેમનો અભિપ્રાય યથાર્થ જાણ્યામાં આવે છે, તેમ અમારી વાર્તા સાંભળીને તમને સર્વેને અમારી કેવી રૂચિ જણાય છે, અને જેમ સોય કેડે દોરો ચાલ્યો જાય છે. ને વળી જેમ માળાના મણકાને વિષે દોરો સુંસરો છે, તેમ અમારી જે સર્વે વાર્તા તેમાં શો અભિપ્રાય નિરંતર સુંસરો ચાલ્યો આવે છે, તે જેને જેમ જણાતો હોય તે તેમ કહો ?' ત્યારે સર્વે મોટેરા પરમહંસે જેને જેમ જણાયું તેણે તેમ કહ્યું. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો અમે અમારો અભિપ્રાય તથા રૂચિ તે કહીએ. એક તો અમને એ ગમે છે જે, ઋષભદેવ ભગવાન વાસુદેવ સંઘાથે એકાત્મતાને પામ્યા હતા તો પણ જ્યારે સિદ્ધિઓ આવીને પ્રાપ્ત થઇઓ, ત્યારે પોતે ભગવાન હતા તો પણ બીજા ત્યાગીની શિક્ષાને અર્થે તે સિદ્ધિઓને ગ્રહણ ન કરતા હવા. તે શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યું છે જે, યોગી સિદ્ધ થયો હોય ને પોતાનું મન વશ થયું હોય, તો પણ તે મનનો વિશ્વાસ ન કરવો. ત્યાં શ્લોક છે–

[1]न कुर्यात्कर्हिचित्सख्यं मनसि ह्यनवस्थिते । यद्विसंभाच्चिराच्चीर्णं च स्कन्ध तप ऐश्वरम् ॥
नित्यं ददाति कामस्य छिद्रं तमनु येऽरयः । योगिनः कृतमैत्रस्य पत्युर्जायेव पुंश्चली ॥

એવી રીતે જે મનનો વિશ્વાસ ન કરે, તેવો ત્યાગ અમને ગમે છે. તથા અમારા મનમાં શ્વેતદ્વીપ તથા બદ્રિકાશ્રમ જેવા ગમે છે તેવા બીજા લોક ગમતા નથી. અને એમ મનમાં રહે છે જે, શ્વેતદ્વીપને વિષે તથા બદરિકાશ્રમને વિષે જઇને નિરન્નપણે રહ્યા થકા તપ કરીએ, તે બહુ સારૂં લાગે, પણ બીજા લોકમાં અનેક પ્રકારના વૈભવ ભોગવવા તે નથી ગમતા. તથા ભગવાનના જે ઘણાક અવતાર થયા છે તેને એમ જાણીએ છીએ જે એ સર્વે અવતાર નારાયણના છે, તો પણ તે અવતારમાં ઋષભદેવજી બહુ ગમે[2], તથા તેથી ઉતરતા કપિલજી તથા દત્તાત્રેય એ બે સરખા જણાય છે. અને એ ત્રણે અવતાર કરતાં કોટી ઘણું શ્રીકૃષ્ણને વિષે અમારે હેત છે. અને એમ જાણીએ છીએ જે, 'બીજા સર્વે અવતાર કરતાં આ અવતાર બહુ મોટો થયો ને બહુ સમર્થ છે, અને એમાં અવતાર અવતારી એવો ભેદ નથી જણાતો.' અને બીજા જે મત્સ્ય કચ્છાદિક ભગવાનના અવતાર છે, પણ તેમાં અમારી અતિ રૂચી નથી. અને આવી રીતે તો અમારે ઉપાસના છે જે, સર્વથી પર એક મોટો તેજનો સમૂહ છે, તે તેજનો સમૂહ અધો-ઉર્ધ્વ તથા ચારે કોરે પ્રમાણે રહિત છે ને અનંત છે અને તે તેજના સમૂહના મધ્ય ભાગને વિષે એક મોટું સિંહાસન છે ને તેની ઉપર દિવ્યમૂર્તિ એવા જે શ્રીનારાયણ પુરૂષોત્તમ ભગવાન તે વિરાજમાન છે ને તે સિંહાસનને ચારે કોરે અનંત કોટિ મુક્ત બેઠા થકા તે નારાયણનાં દર્શન કરે છે, એવા જે મુક્તે સહિત શ્રીનારાયણ તેને અમે નિરંતર દેખીએ છીએ. અને તે ભગવાનને વિષે તેજનું અતિશેપણું છે, તેણે કરીને જ્યારે એ સભા સહિત તે ભગવાનનાં દર્શન નથી થતાં ત્યારે અમને અતિશય કષ્ટ થાય છે, અને તે તેજનો સમૂહ તો નિરંતર દેખાય છે તો પણ એને વિષે રૂચિ નથી, અને ભગવાનની મૂર્તિનાં દર્શને કરીનેજ અતિ સુખ થાય છે. અમારે એવી રીતે ઉપાસના છે. અને એ ભગવાનને વિષે ભક્તિ તો જેવી ગોપીઓને હતી તેવી ગમે છે. તે સારૂં અમે સૌ માણસને જોતા રહીએ છીએ જે, કોઇક કામી સ્ત્રી હોય તેને પુરૂષને વિષે જેવું હેત હોય તથા કામી પુરૂષને સ્ત્રીને વિષે જેવું હેત હોય તેને દેખીને એમ થાય જે, 'એવું હેત આપણે ભગવાનમાં હોય તો ઠીક' તથા કોઇકને પુત્રમાં, ધનમાં બહુ હેત જણાય તેને દેખીને એમ થાય જે, 'એવું હેત આપણે ભગવાનમાં

હોય તો ઠીક.’ તથા કોઈક ગાતો હોય તો તેને સાંભળીને તેને પાસે કોઈ માણસને મોકલીએ અથવા અમે પંડે એની પાસે જઈએ ને જાણીએ જે, ‘એ બહુ ઠીક કરે છે.’

અને અમારે સુવાણ તો એવા સાથે થાય છે જે, ‘જેમાં કામ, ક્રોધ, લોભ, સ્વાદ, સ્નેહ, માન, ઈર્ષ્યા, દંભ, કપટ ઈત્યાદિક દોષ ન હોય, ને ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે એવી રીતે ધર્મ પાળતો હોય, ને ભગવાનની ભક્તિએ યુક્ત હોય, તે સાથેજ અમારે બેઠા ઉઠ્યાની સુવાણ થાય છે. અને એવો ન હોય ને તે અમારે ભેગો રહેતો હોય તો પણ તેની સાથે સુવાણ થાય નહિ, તેની તો ઉપેક્ષા રહે છે. અને મોરે તો અમારે કામી ઉપર બહુ અભાવ રહેતો અને હવે તો ક્રોધ, માન, ઈર્ષ્યા એ ત્રણ જેમાં હોય તે ઉપર બહુ અભાવ રહે છે. કાં જે, કામી હોય તે તો ગૃહસ્થની પેઠે નિર્માની થઈને સત્સંગમાં પડ્યો રહે છે. અને જેમાં ક્રોધ, માન, ઈર્ષ્યા હોય છે તે તો સત્સંગમાંથી જરૂર પાછા પડી જતા દેખાય છે. માટે એ ત્રણ ઉપર બહુ ખેદ રહે છે, તે માન તે શું ? તો જે માની હોય તેને પોતાથી મોટો હોય તેની આગળ પણ સ્તબ્ધપણું રહે. પણ તેની આગળ હલકો થઈને તેની સેવામાં વર્તાય નહિ, “અને એ સર્વે જે અમારો અભિપ્રાય તે થોડાકમાં લ્યો કહીએ જે, જેવી રીતે શંકરસ્વામીએ અદ્વૈત બ્રહ્મનું પ્રતિપાદન કર્યું છે, તેને વિષે તો અમારે રૂચિ નથી. તથા રામાનુજ સ્વામીએ જેવી રીતે ક્ષર અક્ષર થકી પર જે પુરૂષોત્તમ ભગવાન તેનું નિરૂપણ કર્યું છે તે પુરૂષોત્તમ ભગવાનને વિષે તો અમારે ઉપાસના છે. તથા ગોપીયોના જેવી તો એ પુરુષોત્તમ ભગવાનને વિષે અમારે ભક્તિ છે તથા શુકજીના જેવો તથા જડભરતના જેવો તો અમારે વૈરાગ્ય છે ને આત્મનિષ્ઠા છે.” એવી રીતે અમારો અભિપ્રાય તથા રૂચિ છે, તે અમારી વાર્તાએ કરીને તથા અમે માન્યા જે અમારા સંપ્રદાયના ગ્રંથ તેણે કરીને જો પૂર્વાપર વિચારીને જુવે તો જે બુદ્ધિવાન્ હોય તેના જાણ્યામાં આવે છે.” એવી રીતે પોતાના ભક્તજનની શિક્ષાને અર્થે શ્રીજી મહારાજે વાર્તા કરીને પોતે તો સાક્ષાત્ પુરૂષોત્તમનારાયણ છે. **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૧૪॥ ૧૨૨ ॥**

સંવત્ ૧૮૭૭ ના માગશર વદિ ૧૩ તેરસને દિવસ રાત્રિને સમે શ્રીજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને ધોળો ફેંટો માથે બાંધ્યો હતો તથા બીજે ધોળે ફેંટે બોકાની વાળી હતી તથા ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળો ચોફાળ ને ધોળી પછેડી તે ભેગાં કરીને ઓઢ્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ દેશદેશના હરિભક્તની સભા તથા પરમહંસની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ કૃપા કરીને બોલ્યા જે, “આ જીવ છે તે [૧]અધ્યાત્મ, [૨]અધિભૂત અને [૩]અધિદૈવ [૪]પણે કરીને સર્વ દેહમાં નખશિખાપર્યંત[૫] વ્યાપીને રહ્યો છે અને દેવતા ને ઈન્દ્રિયોરૂપે કરીને જીવનું ભોક્તાપણું છે પણ દેવતા ઈન્દ્રિયોથી પૃથક્પણે ભોક્તા નથી.”

ત્યારે નિત્યાનંદસ્વામીએ આશંકા કરી જે, “હે મહારાજ ! ત્યારે એમ કહેવાય છે જે જીવ જે, તે સામાન્યપણે સર્વ દેહમાં વ્યાપીને વિશેષપણે હૃદયાકાશમાં રહ્યો છે. ત્યારે સર્વ ઠેકાણે સરખું જાણપણું નથી જણાતું, તેનું કેમ સમજવું ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જેમ સૂર્ય છે તે કિરણે કરીને સર્વ પદાર્થમાં વ્યાપીને રહ્યો છે, પણ આગળ જેવું પદાર્થ છે ત્યાં તેવો સૂર્યનો પ્રકાશ જણાય છે. કેમ જે કાંચની ભૂમિ હોય તથા સ્વચ્છ નિર્મળ પાણી હોય ત્યાં જેવી રીતે સૂર્યનો શુદ્ધ પ્રકાશ જણાય છે તેવી રીતે પાણાની ભૂમિ, રેતીની ભૂમિ તથા ડોળાયેલું પાણી તેમાં જણાતો નથી, એવી રીતે સૂર્યના પ્રકાશમાં ન્યૂન અધિકપણું જણાય છે. તેમ એ જીવ ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, ગોલક એ સર્વને વિષે સમાનપણે રહ્યો છે, પણ ઈન્દ્રિયોને વિષે સ્વચ્છપણું છે, માટે તેને વિષે વિશેષ પ્રકાશ જણાય છે. જુવોને નેત્રમાં જેવું તેજ જણાય છે તેવું નાક કાનમાં કોઈ દિવસ જણાય છે ? નથી જણાતું. અને ચાર અંતઃકરણનું અતિ સ્વચ્છપણું છે તો ત્યાં જીવનો અધિક પ્રકાશ જણાય છે અને બીજી ઈન્દ્રિયોમાં ન્યૂન જણાય છે, પણ જીવતો સર્વ દેહને વિષે સમાનપણે રહ્યો છે”

ત્યારે બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે, “એ જીવને કેટલાક તો તારા જેવો દેખે છે તથા દિવાની જ્યોત જેવો દેખે છે તથા બપોરીયા જેવો દેખે છે તે કેમ સમજવું ?” ત્યારે શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, “એતો એમ છે જે, જેમ જેને અક્ષિવિદ્યા છે તેને નેત્ર દ્વારાએ જીવનું દર્શન થાય છે ને તેને વિષે ભગવાનની મૂર્તિને પણ દેખે છે, તેમ જેને ઈન્દ્રિય દ્વારા લક્ષ થયો તે તેવો આત્માને દેખે છે. જેમ કાંચનું પુતળું મનુષ્યને આકારે કર્યું હોય તેને જે જે અવયવ તથા મુવાડા તથા નાડીઓ તે સર્વે કાચનાં હોય ને તે પુતળાંની માંહીલીકોરે તેજ ભર્યું હોય તે તેજ દેખાય, તે જેવો ભૂંગળીનો અવકાશ હોય તે પ્રમાણે દેખાય છે પણ સમગ્ર નથી દેખાતું. તેમ એ જીવનું સ્વરૂપ જેણે જેવું દીઠું છે તે તેવું કહે છે, પણ એની નિરાવરણ દૃષ્ટિ નથી થઈ માટે એને જેવો આત્મા છે તેવો નથી દેખાતો અને જ્યારે એની નિરાવરણ દૃષ્ટિ થઈને આત્માકારે થાય છે, ત્યારે ઈન્દ્રિયોના ગોલકના જે વિભાગ તે એની દૃષ્ટિમાં નથી આવતા ને જેવો આત્મા છે તેવો જણાય છે. જેમ જે આકાશની દૃષ્ટિને પામ્યો હોય તેની દૃષ્ટિમાં બીજાં ચારભૂત નથી આવતાં, તેમ જેની નિરાવરણ દૃષ્ટિ થાય છે તેને ગોલક, ઈન્દ્રિયો, દેવતા, અંતઃકરણ તેણે કરીને જણાતા જે જીવના પ્રકાશના ભેદ તે દૃષ્ટિમાં નથી આવતા ને જેવો જીવ છે તેવો યથાર્થ જણાય છે. અને ભેદ દૃષ્ટિવાળાને જેવો છે તેવો નથી જણાતો. જેમ કોઈકે ગાયનું પુછડું દીઠું, કોઈકે મુખ દીઠું, ખુર દીઠો, પેટ દીઠું, સ્તન દીઠો, તેણે જેજે અંગ દીઠું તે ગાયનુંજ દીઠું છે, પણ જેવી ગાય છે તેવી કોઈએ દીઠી નથી,

અને એક અંગ દીઠું માટે ગાય દીઠી પણ કહેવાય. તેમ આત્માના પ્રકાશનું દર્શન જેટલું જેને ઇન્દ્રિયો દ્વારા અથવા અંતઃકરણ દ્વારા થયું તેટલો તે આત્મદર્શી કહેવાય પણ સમ્યક્ આત્મદર્શન એને કહેવાય નહી. માટે અમે તો એ જીવને વિષે એવી રીતે સામાન્ય વિશેષપણું કહીએ છીએ.''

ત્યારે નિત્યાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''હે મહારાજ ! તમે જીવને તો નિરાકાર કહ્યો, ત્યારે તે જીવને વિષે ભગવાન રહ્યા છે તે પણ [૧]અલિંગપણે રહ્યા છે કે મૂર્તિમાન રહ્યા છે ? પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''ભગવાન તો ઇન્દ્રિયો, દેવતા, અંતઃકરણ અને જીવ એ સર્વના આશ્રયપણે રહ્યા છે. તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ઉદ્ધવભેળે ગોપીયોને કહેવરાવ્યું છે જે, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, દેવતા અને જીવ તેના આશ્રયપણે કરીને તમારે સમીપે હું રહ્યો છું. જેમ પંચ મહાભૂત બ્રહ્માંડને વિષે રહ્યાં છે ને તેનાં તેજ સર્વેના દેહમાં રહ્યાં છે, તેમ જે હું આ મથુરામાં રહ્યો છું તે તો જેમ મહાભૂત વિશેષપણે કરીને બ્રહ્માંડને વિષે રહ્યાં છે તેમ રહ્યો છું અને જેમ એ ભૂત જીવોના દેહોમાં સામાન્યપણે રહ્યાં છે તેમ હું તમારે પાસે રહ્યો છું અને જે હું દેખાતો નથી, તે તો તમારા ચિત્તની વૃત્તિનો મારે વિષે નિરોધ થાય તેને અર્થે નથી દેખાતો, પણ રહ્યો તો મૂર્તિમાન છું.

ત્યારે વળી નિત્યાનંદ સ્વામીએ પુછ્યું જે, ''હે મહારાજ ! એ ભગવાન ઇન્દ્રિયાદિકના આશ્રયપણે રહ્યા છે, તે પુરૂષરૂપે કરીને રહ્યા છે, કે અક્ષરરૂપે રહ્યા છે, કે પોતે સ્વયં પુરૂષોત્તમપણે રહ્યા છે ?'' ત્યારે શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, ''જીવ, પુરૂષ, અક્ષર અને પુરૂષોત્તમ એ સર્વેનું તેજ પ્રકાશપણે તો સજાતીય છે, માટે એમના પ્રકાશના ભેદ પાડવાને તો કોઇ સમર્થ છે નહિ, અને ભેદ તો અતિશે છે પણ તે ભેદને દેખવાને કોઇ સમર્થ નથી. અને જેને એ ભગવાન કૃપા કરે છે તેણે કરીને તેને પ્રકાશમય એવો દિવ્ય દેહ બંધાય છે. પછી તે એમ જાણે છે જે, 'આ હું છું ને આ પુરૂષ છે, ને આ અક્ષર છે, ને એ સર્વેથી વિલક્ષણ એવા આ પુરૂષોત્તમ છે.' એવી રીતે એ સર્વેને પૃથક્પણે દેખે છે, ને એમના પ્રકાશને પણ વિલક્ષણપણે દેખે છે, પણ બીજો તો કોઇ પૃથક્પણે દેખવાને અર્થે સમર્થ થાય નહિ. માટે એ ભગવાન સૂઝે એ રૂપે કરીને રહ્યા છે પણ પોતે જ રહ્યા છે.

અને વેદાંત જે ઉપનિષદ્ તથા યોગ તથા સાંખ્ય એ ત્રણ શાસ્ત્ર સનાતન છે તે એ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું જ વર્ણન કરે છે. તે એ ત્રણ શાસ્ત્રના મત તે તમને અમે પૃથક્ પૃથક્પણે કરીને કહીએ તે સાંભળો. તેમાં જે સાંખ્યવાળા છે તે તો ચોવિશ તત્ત્વને કહીને તેથી પર પંચવિશમા પરમાત્માને કહે છે પણ જીવ ઈશ્વરને પૃથક્પણે નથી કહેતા. તેનો એ અભિપ્રાય છે જે તત્ત્વ છે તે જીવ વિનાનાં હોય નહિ, માટે તત્ત્વભેળો તદાત્મક્પણે રહ્યો જે જીવ તેને તત્ત્વરૂપજ કહે છે. પણ તત્ત્વ થકી પૃથક્ નથી કહેતા અને જેમ જીવને ચોવીશ તત્ત્વરૂપ માને છે તેમ બ્રહ્માંડાભિમાની જે ઈશ્વર તેને પણ ચોવીશ તત્ત્વરૂપ માને છે. એવી રીતે જીવ-ઈશ્વર એ બેયને તત્ત્વરૂપ માનીને તત્ત્વ ભેળેજ ગણે છે પણ તત્ત્વથી નોખા નથી ગણતા, અને એ પંચવીશમા પરમાત્માને કહે છે એ સાંખ્યનો મત છે. પણ એમ ન સમજવું જે જીવ નથી, કાંજે, સાંખ્યવાળે ષટ્ [૧]સંપત્તિ, શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસાદિક સાધન કહ્યાં છે તે જીવને જ કરવાનાં કહ્યાં છે પછી તે સાધને કરીને વિચારને પામે ને તે વિચારે કરીને તત્ત્વથકી પોતે નોખો પડે ને પોતાને બ્રહ્મરૂપ માને ને પરમાત્માને ભજે એવી રીતે સાંખ્યમત છે. તે મોક્ષધર્મમાં શુકજી પ્રત્યે નારદજીએ કહ્યું જે—

त्यज धर्ममधर्मं च उभे सत्यानृते त्यज । उभे सत्यानृते त्यक्त्वा येन त्यजसि तत्त्यज ॥

એનો એમ અર્થ છે જે, ''જ્યારે મુમુક્ષુ આત્મ વિચાર કરવા બેસે ત્યારે તેને આડા જે ધર્મરૂપ અથવા અધર્મરૂપ, સત્યરૂપ, અસત્યરૂપ જે જે સંકલ્પ આવે તેનો ત્યાગ કરીને અને જે વિચારે કરીને એને તજે છે તે વિચારનો પણ ત્યાગ કરીને બ્રહ્મરૂપે રહેવું, પણ દેહે કરીને ધર્મરૂપ નિયમનો ત્યાગ કરવો કહ્યો નથી, એ શ્લોકનો એ અર્થ છે. અને યોગવાળા છે. તે ચોવીશ તત્ત્વને પૃથક્ ગણે છે ને એ જીવ ઈશ્વરને પંચવિશમા કહે છે ને પરમાત્માને છવીશમા કહે છે અને વિવેકે કરીને પંચવિશમાને તત્ત્વથકી પૃથક્ સમજીને તેને વિષે પોતાપણાની દૃઢતા માનીને ચોવીશ તત્ત્વની જે વૃત્તિઓ તેનો પિંડીભાવ કરીને બળાત્કારે છવીશમાને વિષે રાખે પણ વિષય સન્મુખ જવા દે નહિ અને એમ સમજે, જે, 'મારી વૃત્તિ ભગવાનને મુકીને બીજે ઠેકાણે જશે તો મને સંસૃતિ થશે.' માટે અતિ આગ્રહ કરીને ઇન્દ્રિયો અંતઃકરણની જે વૃત્તિઓ તેને ભગવાનને વિષે રાખે અને જે સાંખ્યવાળો છે તે તો એમ સમજે જે, 'મારે ઇન્દ્રિયો અંતઃકરણજ નથી તો જશે ક્યાં ? માટે પોતાને બ્રહ્મરૂપ માનીને નિર્ભય રહે છે. અને જે યોગવાળો છે તે તો ડરતો જ રહે છે. જેમ કોઇક પુરૂષના હાથમાં તેલનું માથા લગણ ભરેલું પાત્ર હોય ને તે પુરૂષને પગથિયાને ઉપર ઊંચું ચડવું હોય, ને બેકોરથી ઉઘાડી તલવારવાળા પુરૂષ ડરાવવાને ઉભા રહ્યા હોય, ને તે તેલને ઢોળવા દેવું ન હોય, ને તે પુરૂષ જેવો ભયને પામે, તેમ યોગવાળો વિષયથકી બીને ભગવાનને વિષે વૃત્તિઓને રાખે છે, એ યોગનો મત છે અને વેદાંત જે ઉપનિષદ્ તેનો મત એ છે જે, સર્વના અતિશે મોટા કારણ એવા જે પુરૂષોત્તમ નારાયણ બ્રહ્મ તેનુંજ ગ્રહણ કરીને બીજા સર્વેને મિથ્યા માને છે, જેમ આકાશની દૃષ્ટિને જે પામ્યો હોય તે બીજા તત્ત્વને દેખે નહિ, તેમ એ બ્રહ્મને જે દેખતો હોય તે બીજા કોઇને દેખે નહિ, એવી રીતે વેદાંતનો મત છે.'' **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૧૫॥ ૧૨૩ ॥**

સંવત્ ૧૮૭૭ના માગસર વદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ સંધ્યા આરતી થયા કેડે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તથા ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી તથા માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો, ને બીજે ધોળે ફેંટે કરીને બોકાની વાળી હતી ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સર્વે પરમહંસ પરસ્પર પ્રશ્ન ઉત્તર કરો." એમ કહીને પોતેજ પ્રશ્ન પુછ્યો જે, "જેને વાસના કુંઠિત ન થઈ હોય, ને જેને વાસના કુંઠિત થઈ ગઈ હોય, ને જેને વાસના નિર્મૂળ થઈ ગઈ હોય, તેનાં શાં લક્ષણ છે ?" પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કરવા માંડ્યો પણ થયો નહિ. ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેની વાસના કુંઠિત ન થઈ હોય તેની ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિ વિષયમાં ચોટી જાય. તે પાછી વિચારે કરીને પણ નીસરે નહિ, અને જેને કુંઠિત વાસના થઈ ગઈ હોય તેની વૃત્તિ વિષયમાં તત્કાળ પ્રવેશ કરે નહિ, અને કદાચિત્વૃત્તિ વિષયમાં પ્રવેશ કરી જાય ને તે વૃત્તિને પાછી વાળે તો તરત પાછી વળે પણ વિષયમાં આસક્ત થાય નહિ. અને જેને વાસના નિર્મૂળ થઈ ગઈ હોય તેને તો જાગ્રતને વિષે સુષુપ્તિની પેઠે વિષયનો અભાવ વર્તે ને સારા નરસા જે વિષય તે બેય સમાનપણે વર્તે.

ત્યારે ગોપાળાનંદ સ્વામીએ પુછ્યું જે, "વાસના કુંઠિત તો હોય પણ તે મૂળમાંથી ટળી નથી જતી તેનું શું કારણ છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો ઉત્તર એ છે જે, આત્મનિષ્ઠારૂપ એવું જે જ્ઞાન, તથા પ્રકૃતિનાં કાર્ય એવાં જે પદાર્થ માત્ર તેને વિષે અનાશક્તિરૂપ એવો જે વૈરાગ્ય તથા બ્રહ્મચર્યાદિકરૂપ જે ધર્મ તથા માહાત્મ્યે સહિત એવી જે ભગવાનની ભક્તિ, એ ચારવાનાં જેમાં સંપૂર્ણ હોય તેને વાસના નિર્મૂળ થઈ જાય છે, અને એ ચારમાં જેટલી ન્યૂનતા રહે છે તેટલી વાસના નિર્મૂળ થતી નથી."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, લ્યો અમે પ્રશ્ન પુછીએ જે, મુમુક્ષુને ભગવાનની પ્રાપ્તિને અર્થે અનંત સાધન કરવાનાં કહ્યાં છે તેમાં એક એવું મોટું કયું સાધન છે, જેણે કરીને સર્વે દોષ ટળી જાય ને તેમાં સર્વે ગુણ આવે ?" ત્યારે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પરમહંસ વતે થયો નહિ. પછી શ્રીજી મહારાજે એનો ઉત્તર કર્યો જે, "ભગવાનનું માહાત્મ્ય જેમ કપિલદેવજીએ દેવહુતિ પ્રત્યે કહ્યું છે જે, [1]"मद्भयाद्वाति वातोऽयं सूर्यस्तपति मद्भयात् ।" એવી રીતે અનંત પ્રકારના માહાત્મ્યે સહિત એવી જે ભગવાનની ભક્તિ તે જેને હોય તેના દોષમાત્ર ટળી જાય છે. અને તેને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ એ ન હોય તો પણ એ સર્વે આવે છે. માટે એ સાધન સર્વેમાં મોટું છે."[2]

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, "જે કપટી હોય ને તે બુદ્ધિવાળો હોય, માટે પોતાના કપટને જણાવા દે નહિ, તેનું કપટ કેવી રીતે કળાય ? તે કહો" ત્યારે એનો ઉત્તર બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ કર્યો જે, જેની બેઠક ઉઠક તે જે સત્સંગનો દ્વેષી હોય ને સંતનું ને ભગવાનનું ઘસાતું બોલતો હોય તે પાસે હોય તેણે કરીને તે ઓળખાય, પણ બીજી રીતે તો ન ઓળખાય." પછી એ ઉત્તરને શ્રીજીમહારાજે માન્યો અને પછી પોતે બોલ્યા જે, "એવાનો સંગ ન કરતો હોય તો કેમ કળીએ ?" ત્યારે બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, "કોઈક દેશકાળનું વિષમપણું આવે ત્યારે એનું કપટ કળાઈ જાય." ત્યારે શ્રીજી મહારાજે કહ્યું જે, એ ઠીક ઉત્તર કર્યો.

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, "એવો કયો એક અવગુણ છે, જે જેણે કરીને સર્વ ગુણમાત્ર, તે દોષરૂપ થઈ જાય છે ?" તે કહો. ત્યારે શ્રીપાતદેવાનંદ સ્વામી બોલ્યા જે, "ભગવાનના ભક્તનો જે દ્રોહ કરે તેના જે સર્વે ગુણ તે દોષરૂપ થઈ જાય છે." પછી શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, "એ ઉત્તર પણ ખરો. પણ અમે તો એનો ઉત્તર બીજો ધાર્યો છે જે સર્વે ગુણે સંપન્ન હોય ને જો ભગવાનને અલિંગ સમજતો હોય પણ મૂર્તિમાન ન સમજે, એ મોટો દોષ છે. એણે કરીને એના બીજા સર્વે ગુણ દોષરૂપ થઈ જાય છે."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પુછ્યો જે, "સંતનો અભાવ શાણે કરીને આવે છે. તે કહો ?" પછી એનો ઉત્તર પરમહંસે કરવા માંડ્યો પણ થયો નહિ. ત્યારે શ્રીજીમહારાજે એનો ઉત્તર કર્યો જે, જેને માન હોય તેને સંતનો અભાવ આવે છે. કેમ જે, જે માની હોય તેનો એવો સ્વભાવ હોય જે, 'જે પોતાને વખાણે તેમાં સો અવગુણ હોય તે સર્વેને પડ્યા મૂકીને તેમાં એક ગુણ હોય તેને બહુ માને, અને જે પોતાને વખાણતો ન હોય ને તેમાં સો ગુણ હોય તે સર્વેને પડ્યા મુકીને તેમાં કોઈક જેવો તેવો એક અવગુણ હોય તેને બહુ માનીને તેનો પ્રથમ તો મન તથા વચન તેણે કરીને દ્રોહ કરે ને પછી દેહે કરીને પણ દ્રોહ કરે.' માટે એ માનરૂપ મોટો દોષ છે. અને તે માન સમજુમાંજ હોય ને ભોળામાં ન હોય એમ જાણવું નહિ. ભોળામાં તો સમજુ કરતાંય ઝાઝું હોય છે.'

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પુછ્યો જે, "હે મહારાજ ! એ માન કેમ ટળે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ભગવાનનું માહાત્મ્ય અતિશે સમજતો હોય તેને માન ન આવે. કેમ જે, જુઓને ! ઉદ્ધવજી કેવા ડાહ્યા હતા, ને નીતિશાસ્ત્રમાં કુશળ હતા. ને દેહે કરીને રાજા જેવા હતા, પણ જો ભગવાનનું માહાત્મ્ય સમજતા હતા તો ગોપીઓને વિષે ભગવાનનો સ્નેહ જોઈને તેની આગળ પોતાનું માન ન રહ્યું અને એમ બોલ્યા જે, એ ગોપીયોના ચરણની રજ જેને અડતી હોય એવાં જે વૃક્ષ, લતા, તૃણ, ગુચ્છ તે માંહેલો હું કોઈક થાઉં' અને તુલસી દાસજીએ કહ્યું છે જે–

तुलसी ज्याके मुखनसे भूले निकसे राम । ताके पगकी पेहेनीयां मेरे तनकी चाम ॥

એમ જેને ભુલે પણ ભગવાનનું નામ મુખથી નીસરે તેને અર્થે પોતાના શરીરના ચર્મના જોડા કરાવી આપે તો જે ભગવાનના ભક્ત હોય ને ભગવાનનું નિરંતર નામસ્મરણ, ભજન, કીર્તન, વંદન, કરતા હોય ને જો ભગવાનનું માહાત્મ્ય સમજતો હોય તો તેને આગળ શું માન રહે ? નજ રહે. માટે માહાત્મ્ય સમજે ત્યારે માન જાય છે. પણ માહાત્મ્ય સમજ્યા વિના તો માન જતું નથી. તે સારૂં જેને માન ટાળવું હોય તેને ભગવાનનું ને સંતનું માહાત્મ્ય સમજવું.'' **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૧૬॥ ૧૨૪॥**

સંવત્ ૧૮૭૭ ના માગશર વદિ અમાસને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને મસ્તક ઉપર ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો. ને બીજે ધોળે ફેંટે કરીને બોકાની વાળી હતી. તથા ગરમ પોસની રાતી ડગલી માંહેલી કોરે ધોળે અંગરખે સહિત પહેરી હતી. તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તથા ચોફાળ ઓઢીને તે ઉપર પીળી રજાઇ ઓઢી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઇને બેઠી હતી. એવી રીતે શ્રીજીમહારાજ પ્રસન્ન થકા રાત્રિને સમે વિરાજમાન હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ પોતાની મેળે બોલ્યા જે, ''જુવોને ભગવાનની માયાનું બળ કેવું છે જેણે કરી વિપરીતપણું ઘણું થાય છે, કેમ જે પ્રથમ કેવો સારો જણાતો હોય ને પછી અતિશે ભૂંડો થઇ જાય છે.'' એમ કહીને પછી વળી પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, 'આજ તો પ્રશ્ન પુછો તો વાર્તા કરીએ.' ત્યારે નિત્યાનંદ સ્વામીએ પુછ્યું જે, ''હે મહારાજ ! પ્રથમ સારો હોય ને સ્તુતિ કરતો હોય અને તેનો તે પાછો નિંદા કરવા માંડે છે, માટે સુઝે એવો દેશ, કાળ, ક્રિયા, સંગ, વિષમ થાય તો પણ સારો ને સારોજ રહે પણ કોઇ રીતે વિપરીત મતિ થાય નહિ. તે શાણે કરીને થાય ?'' ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, જેને દેહનો અનાદર હોય, ને દૃઢ આત્મનિષ્ઠા હોય, ને પંચવિષયમાં વૈરાગ્ય હોય અને ભગવાનનો માહાત્મ્યે સહિત યથાર્થ નિશ્ચય હોય, એવાને સુઝે એવું દેશકાળાદિકનું વિષમપણું થાય તો પણ એની મતિ અવળી થાય નહિ. અને જે દેહાભિમાની હોય, ને પંચવિષયનો અતિશે અભાવ ન થયો હોય, તેને જ્યારે સંત એ વિષયનું ખંડન કરે, ત્યારે તે સંત મોટેરા હોય તેનો પણ અભાવ આવે, ને ભગવાનનો પણ અભાવ આવે. અને ભગવાનનો તો યથાર્થ નિશ્ચય હોય તો પણ જો પંચવિષયનો અત્યંત અભાવ ન થઇ ગયો હોય, ને તેની આસક્તિ હોય, ને તે વિષયનું મુક્તાનંદ સ્વામી જેવા ખંડન કરે તો તેનું માથું શસ્ત્રે કરીને મુકાવી દે એવો દ્રોહ કરે.''

પછી વળી નિત્યાનંદસ્વામીએ પુછ્યું જે, ''કોઇકને દેહાભિમાન તથા પંચવિષયની આશક્તિ હોય તો પણ તે સત્સંગમાં નભ્યો જાય છે. તે કેમ સમજવું ?'' ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''એને જ્યાં સુધી કોઇક ધક્કો નથી લાગ્યો ત્યાં સુધી નભ્યો જાય છે, પણ જ્યારે કોઇક મોટા સંત અથવા ભગવાન તે માનને ખોદશે તથા સ્વાદ, દેહાભિમાન, લોભ, કામ, ક્રોધ, એને ખોદશે ત્યારે એને જરૂર સંતનો અભાવ આવશે, ત્યારે એ જરૂર સંતનો દ્રોહ કરશે. ને સત્સંગમાંથી વિમુખ થશે. જેમ સર્પે લાળ નાખી હોય એવું જે દૂધસાકર તેને જેણે પીધું હોય ને તે જીવે છે તો પણ તે ઘડી બે ઘડીમાં, સાંજ-સવારે, આજ-કાલ, જરૂર મરનારો છે. તેમ જે દેહાભિમાની છે તે મહિને, બે મહિને, વર્ષે, બે વર્ષે, દશ વર્ષે, દેહ મુક્યા સમે, દેહ મુકીને, જ્યારે ત્યારે પણ એ જરૂર સંતનો અભાવ લઇને પડી જશે. અને જેને દેહાભિમાન ન હોય અને એમ સમજતો હોય જે, અંતઃકરણ ઈંદ્રિયોનો પ્રકાશક ને જેણે કરીને દેહ ચાલે છે, હાલે છે, એવો જે સત્તારૂપ આત્મા તે હું છું. તે હું ધન સ્ત્રીયાદિક કોઇ પદાર્થે કરીને સુખી થાઉં એવો નથી, ને એ પદાર્થ ન મળે તેણે કરીને દુઃખી થાઉં એવો નથી, એમ દૃઢ સમજણ જેને હોય તેને સંત ગમે તેવી રીતે પંચવિષયનું ખંડન કરે તથા દેહાભિમાનનું ખંડન કરે તો પણ તે સંતનો અભાવ કોઇ રીતે આવે નહિ, અને તુચ્છ પદાર્થ સારૂં સંત સાથે બખેડો થાય નહિ. ને આંટી પણ પડે નહિ.''

પછી નિત્યાનંદ સ્વામીએ પુછ્યું જે, ''જેને પંચ વિષયનો અભાવ હોય તે કેમ જણાય ?'' ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''જેને વિષયનો અભાવ હોય તે એમ જણાય જે, જ્યારે કાંઇ સારું ખાવાનું આવે ત્યારે તેને ખાય પણ જેમ જેવું તેવું ખાતો હોય ને તેમાં આનંદ હોય તેવો આનંદ રહે નહિ, મુંઝાઇ જાય. અને લુગડાં જેવાં તેવાં જાડાં પહેરતો હોય તેમાં આનંદ હોય તેવો ઝીણાં લુગડાં પહેરવાં પડે તેમાં આનંદ ન રહે ને મન મુંઝાઇ જાય. તેમજ સારી પથારી હોય અથવા કોઇક માન દે ઈત્યાદિક જે જે સારા પદાર્થનો યોગ થાય ત્યારે તેમાં તેનું મન મુંઝાય પણ તેમાં કોઇ રીતે આનંદ પામે જ નહિ, ત્યારે તેને એમ જાણીએ જે, 'એને વિષયને વિષે અભાવ છે.'

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે, હે મહારાજ ! એ પંચવિષયનો અભાવ કેમ થાય ? ત્યારે શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, ''વિષયનો અભાવ થયાનું મુખ્ય સાધન તો પરમેશ્વરનું માહાત્મ્ય છે ને પછી આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય છે. તે માહાત્મ્ય તે શું ? તો જે, ભગવાનની બીકે કરીને ઈન્દ્ર વર્ષે છે, સૂર્ય, અગ્નિ, ચંદ્રમા પ્રકાશ કરે છે, પૃથ્વી સર્વેને ધારી રહી છે, સમુદ્ર મર્યાદા નથી લોપતો, ઔષધીઓ ઋતુને પામીને ફળે છે અને જે ભગવાન જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલયને કરે છે, અને જેની શક્તિ કાળ છે, માયા છે, પુરૂષ છે, અક્ષર છે,'' એવી રીતે જે ભગવાનની મોટપને સમજતો હોય તેને જગતમાં એવું શું પદાર્થ છે તે બંધન કરે ? કામ, ક્રોધ, લોભ, માન,ઈર્ષ્યા, સ્વાદ, સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર, ધન, સ્ત્રી તથા જે જે પંચવિષય સંબંધી પદાર્થ તે એને કોઇ બંધન કરે નહિ. કાં જે, એણે તો

સર્વેનું પરિમાણ કરી રાખ્યું છે જે, ભગવાન તે આવા છે ને આવો એ ભગવાનના ભજનસ્મરણ, કથા વાર્તાને વિષે માલ છે, અને અક્ષર તે આવું છે, ને આવું એ અક્ષરસંબંધી સુખ છે, તથા ગોલોક, વૈકુંઠ, શ્વેતદ્વિપ, સંબંધી સુખ તે આવું છે, તથા પ્રકૃતિપુરૂષ સંબન્ધી સુખ તે આવું છે. અને બ્રહ્મલોક સંબંધી સુખ તે આવું છે, ને સ્વર્ગનું સુખ તે આવું છે, તથા રાજ્યાદિકનું સુખ તે આવું છે.' એવી રીતે એ સર્વના સુખનું અનુમાન કરીને અને ભગવાનના સુખને સર્વથી અધિક માનીને જે ભગવાનને વિષે જોડાણો હોય તેને કયો પદાર્થ છે તે ભગવાનના ચરણારવિંદથી પાડે ? કોઈ ન પાડે. જેમ પારસમણિ હોય તે કોઈક લોઢાને અડીને તેનું સોનું થયું તે સોનું પાછું પારસમણિનું કર્યું પણ લોઢું થાય નહિ, તેમ એવું જેણે ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણ્યું છે તે ભગવાનનો પાડ્યો પણ તે ભગવાનના ચરણારવિંદથી પડે નહિ, તો શું બીજે પદાર્થે કરીને એ પડે ? ન પડે, અને એ ભગવાનને ભજતા હોય એવા જે સંત તેનું પણ એ બહુ માહાત્મ્ય સમજે જે, 'એવા મોટા જે ભગવાન તેના સાક્ષાત્ ઉપાસક એ સંત છે. માટે એ બહુ મોટા છે.' જેમ ઉદ્ધવ પોતે કેવા મોટા હતા પણ જો આવી રીતે ભગવાનનું માહાત્મ્ય સમજતા હતા તો પોતાને કાંઈ ડહાપણનું માન ન રહ્યું, ને ગોપીયોના ચરણની રજને પામવાને ઈચ્છ્યા, અને વૃક્ષવેલીનો અવતાર માગ્યો, કેમ જે એવા મોટા ભગવાન જેના માર્ગને વેદની શ્રુતિ ખોળે છે, તે ભગવાનને વિષે એ ગોપીયોની પ્રીતિ અતિશય ભાળી. તેમ એવા ભગવાનના સંત હોય તેને આગળ માન કેમ રહે ? અને તેને નમાય કેમ નહિ ? તેને આગળ તો દાસાનુદાસ થઈને રહેવાય. અને પાંચ પાંચ ખાસડાં મારે તો પણ ખમે, અને એમ સમજે જે, 'મારાં મોટાં ભાગ્ય થયાં જે એવા સંતનો હું તિરસ્કાર સહું છું, નહિ તો પ્રારબ્ધ વશ થઈને બાયડી છોકરાંના તિરસ્કાર સહેવા પડત, તથા માબાપના તથા રાજાના તિરસ્કાર સહેવા પડત, અને પ્રારબ્ધ વશ થઈને ડોડીની ભાજી ખાવી પડત, તથા મોથ્ય ખોદીને ખાવી પડત, તે કરતાં આ સંતને સંગે રહીને હું નિઃસ્વાદી વર્તમાન પાળું છું તે મારાં મોટાં ભાગ્ય છે. અને પ્રારબ્ધ વશ થઈને જેવાં તેવાં વસ્ત્ર તથા ચીંથરાં પહેરવાં પડત, તે કરતાં આ સંતને સંગે રહીને હું ગોદડી ઓઢું છું તે એ મારાં મોટાં ભાગ્ય છે.' અને સંતની સભામાં જાય છે ને પોતાને માન જડતું નથી, ત્યારે એ સંતનો અવગુણ લે છે, ત્યારે એને સંતની મોટપ જાણ્યામાં આવી નથી, નહિ તો અવગુણ લેત નહિ. જેમ મુંબઈનો ગવર્નર સાહેબ ખુરશી નાખીને બેઠો હોય ને તેની સભામાં કોઈ ગરીબ માણસ જાય ને તેને ખુરશી ન નાખી દે ને આદર કોઈ ન કરે ત્યારે કાંઈ એને તે અંગ્રેજ ઉપર ધોખો થાય છે ? ને કાંઈ તેને ગાળ દીધાનું મનમાં થાય છે ? લેશ માત્ર પણ થતું નથી. શા માટે જે એ અંગ્રેજની મોટાઈ જાણી છે જે, 'એ તો મુલકનો પાદશાહ છે, ને હું તો કંગાલ છું' એવું જાણીને ધોખો થાય નહિ. તેમ જો સંતની મોટાઈ જાણી હોય તો તે સંત ગમે તેવો તિરસ્કાર કરે તો પણ ધોખો થાય નહિ. અને જેટલો લે એટલો પોતાનો અવગુણ લે પણ સંતનો અવગુણ તો કોઈ રીતે લેજ નહિ. માટે જેને ભગવાનનું ને સંતનું માહાત્મ્ય સમજાણું છે. તેનો પાયો સત્સંગમાં અચળ છે. અને જેને માહાત્મ્ય નથી સમજાણું તેનો વિશ્વાસ નહિ.'' **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૧૭॥ ૧૨૫ ॥**

સંવત્ ૧૮૭૭ ના પોષ સુદિ ૧ પડવાને દિવસ રાત્રિને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરા ભક્તના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને બીજે ધોળે ફેંટે કરીને બોકાની વાળી હતી તથા ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી તથા ચોફાળે સહિત રજાઈ ઓઢી હતી તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી. તે સમયમાં સંધ્યા આરતી તથા સ્તુતિ પરમહંસ કરી રહ્યા પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, ''કીર્તન ગાઓ.'' પછી વાજીંત્ર વજાડીને મુક્તાનંદ સ્વામી આદિક પરમહંસે કીર્તન ગાયાં.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''હવે કીર્તન રાખો, હવે તો અમે વાર્તા કરીશું, અને અમે આ વાત કરીએ તેમાં જેને આશંકા ઉપજે તે પુછજ્યો.'' એમ કહીને બોલ્યા જે, ''ભગવાનનો નિશ્ચય થવો તે સૌથી મહા કઠણ છે. તે નિશ્ચયની વાર્તા અતિ અટપટી છે માટે કહેતાં બીક લાગે છે જે, 'શું જાણીએ વાત કરીએ ને તેમાંથી કોઈને અવળું પડે ? ને તેણે જે પોતાના અંગની દઢતા કરી હોય તે અંગ આ વાતે કરીને ત્રુટી જાય તો તે મૂળગેથી જાય,' અને એ વાત કર્યા વિના પણ ચાલતું નથી. અને એ વાત જો સમજતાં ન આવડે તો દુષણ પણ ઘણાં આવે, અને આ વાત સમજે નહિ ત્યાં લગણ તેના નિશ્ચયમાં પણ કાચ્યપ ઘણી રહે છે. તે સારૂં વાત કરીએ છીએ જે, ભગવાને વરાહનો દેહ ધાર્યો તે ભૂંડનું રૂપ તે અતિ કુરૂપ કહેવાય, તથા મત્સ્ય અવતાર ધાર્યો ત્યારે માછલા જેવું જ રૂપ હતું, તથા કચ્છાવતાર ધાર્યો ત્યારે બીજા કાચબા જેવું જ રૂપ હતું, તથા નૃસિંહાવતાર ધાર્યો ત્યારે વાઘના જેવું ભયાનક રૂપ હતું. તથા વામનાવતાર ધાર્યો ત્યારે તે વામનરૂપના હાથપગ ટુંકા ને કેડ ધીંગી, ને શરીર ધીંગુ એવા ટુકડા હતા, તથા વ્યાસાવતાર ધાર્યો ત્યારે તે વ્યાસ કાળા હતા ને શરીરમાં મુવાળા ઘણા હતા ને શરીર ગંધાતું હતું, ઈત્યાદિક જે ભગવાને આકૃતિયો ધારણ કરી હતી, ત્યારે તેને તે કાળે જે જે મળ્યા તેમણે તેવા રૂપનું ધ્યાન કર્યું છે. અને તે ધ્યાને કરીને તે તે ભગવાનના [૧]રૂપને પામ્યા છે. તેમાં જે વરાહને મળ્યા તે શું ધામને વિષે ભગવાનને વરાહરૂપ જ દેખે છે ? અને મત્સ્યને મળ્યા તે શું ધામને વિષે મત્સ્યરૂપ જ દેખે છે ? અને કૂર્મને મળ્યા તે શું ધામને વિષે કૂર્મરૂપ જ દેખે છે ? અને નૃસિંહને મળ્યા તે શું ધામને વિષે નૃસિંહરૂપ જ દેખે છે ? અને હયગ્રીવને મળ્યા તે શું ધામને વિષે ઘોડારૂપ જ દેખે છે ? અને જેણે વરાહને પતિભાવે ભજ્યા તે શું ભૂંડણ થઈ, ને સખાભાવે

ભજ્યા તે શું ભૂંડ થયો ? અને મત્સ્યને પતિભાવે ભજ્યા તે શું માછલી થઈ, ને સખાભાવે ભજ્યા તે શું માછલો થયો ? અને કૂર્મને પતિભાવે ભજ્યા તે શું કાચબી થઈ, ને સખાભાવે ભજ્યા તે શું કાચબો થયો ? અને નૃસિંહને પતિભાવે ભજ્યા તે શું સિંહણ થઈ, ને સખાભાવે ભજ્યા તે શું સિંહ થયો ? અને હયગ્રીવને પતિભાવે ભજ્યા તે શું ઘોડી થઈ, ને સખાભાવે ભજ્યા તે શું ઘોડો થયો ? માટે જો ભગવાનનું મૂળરૂપ વરાહાદિક જેવું જ હોય તો તો તે તે અવતારના ભક્તોને તેના ધ્યાને કરીને તદાકારપણું થાય. ત્યારે તો કહ્યું તેમ જ થયું જોઈએ. પણ એ વાત એમ નથી.

ત્યારે તમે કહેશો જે, 'તે ભગવાનનું કેવું રૂપ છે ? તો કહીએ છીએ જે, ભગવાન તો સચ્ચિદાનંદરૂપ છે, ને તેજોમય મૂર્તિ છે, અને જેના એક એક રોમને વિષે કોટિ કોટિ સૂર્ય જેવો પ્રકાશ છે, ને કોટિ કામદેવને પણ લજ્જા પમાડે એવા તે ભગવાન રૂપાળા છે, અને અનંતકોટિ બ્રહ્માંડના પતિ છે, રાજાધિરાજ છે, સર્વના નિયંતા છે, સર્વના અંતર્યામી છે, અને અતિશય સુખ સ્વરૂપ છે. અને જેના સુખની આગળ અનંત રૂપવાન સ્ત્રીયોને જોયાનું જે સુખ તે તુચ્છ થઈ જાય છે, અને આલોક પરલોક સંબંધી જે પંચવિષયનાં સુખ તે ભગવાનની મૂર્તિના સુખ આગળ તુચ્છ થઈ જાય છે, એવું ભગવાનનું સ્વરૂપ છે, તે સ્વરૂપ સદા દ્વિભુજ જ છે, ને પોતાની ઈચ્છાએ કરીને ક્યારેક ચતુર્ભુજ પણ જણાય છે, અષ્ટભુજ પણ જણાય છે, અને સહસ્રભુજ પણ દેખાય છે. અને તેજ ભગવાન મત્સ્ય, કચ્છ, વરાહાદિક રૂપને તથા રામકૃષ્ણાદિક રૂપને કોઈક કાર્યને અર્થે ધારણ કરે છે, પણ જે એ પોતાનું મૂળ રૂપ છે તેને તજીને એ અવતારનું ધારણ નથી કરતા, તેજ ભગવાન પોતે અનંત ઐશ્વર્ય ને અનંત શક્તિ સહિત જે મત્સ્યકચ્છાદિક રૂપને ધારણ કરે છે. અને જે કાર્ય નિમિત્ત જે દેહનું ધારણ કર્યું હોય, તે કાર્ય થઈ રહે છે ત્યારે તે દેહનો ત્યાગ પણ કરે છે. તે ભાગવતમાં કહ્યું છે—

भूभारः क्षपितो येन तां तनूं विजहावजः । कण्टकं कण्टकेनैव द्वयं चापिशितुः समम् ॥

જે જે દેહે કરીને ભગવાને પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો તથા જીવોને દેહાભિમાનરૂપી જે ચૈતન્યમાં કાંટો ખુંચી રહ્યો હતો તેને કાઢીને ને કાઢવાના કાંટારૂપ જે પોતાનો દેહ તેને પણ ત્યાગ કર્યો. અને રાક્ષસને મારવાને અર્થે ભગવાને નૃસિંહરૂપ ધાર્યું, ને પછી તે કાર્યને કરીને પછી તે દેહનો ત્યાગ કરવાને ઈચ્છ્યા પણ તે સિંહને કોણ મારે ? પછી પોતાની ઈચ્છાએ કરીને કાળરૂપ શિવ તે શરભનું રૂપ ધારીને આવ્યા ને નૃસિંહને ને શરભને યુદ્ધ થયું. પછી બેય જણે દેહ મૂક્યો તેણે કરીને શિવ શરભેશ્વર મહાદેવ થયા અને નૃસિંહજીએ દેહ મૂક્યો તે નારસિંહી શિલા થઈ; માટે ચિત્રામણમાં જ્યાં જ્યાં મત્સ્યકૂર્માદિક ભગવાનના અવતારનાં ચિત્રામણ કરે છે ત્યાં ત્યાં થોડોક મત્સ્ય, કચ્છાદિકનો આકાર કરીને પછી તે ઉપર શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ, વૈજયંતી માળા, પીતાંબર વસ્ત્ર, કીરીટ-મુકુટ, શ્રીવત્સનું ચિહ્ન, ઈત્યાદિક ચિહ્ને સહિત ભગવાનની મૂર્તિને લેખે છે, તો જો ભગવાનનું રૂપ અનાદિ એવું જ છે. અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પ્રથમ જન્મસમયમાં વસુદેવ દેવકીને ચતુર્ભુજરૂપે દર્શન દીધું, અને અક્રુરને ચતુર્ભુજરૂપે દર્શન જળને વિષે દીધું તથા રૂક્મિણીને મૂર્છા આવી ત્યારે પણ ચતુર્ભુજરૂપે દર્શન દીધું, અને અર્જુને પણ એમ કહ્યું જે,

[1]"तेनैव रुपेण चतुर्भुजेन सहस्रबाहो ! भव विश्वमूर्ते ! ।"

માટે અર્જુન પણ ચતુર્ભુજરૂપે દેખતા અને યાદવાસ્થળી કરીને પીંપળાની હેઠે શ્રીકૃષ્ણભગવાન બેઠા હતા તે સમયમાં ઉદ્ધવજીએ તથા મૈત્રેયઋષિએ ભગવાનનું રૂપ ચતુર્ભુજ, શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ, પીતાંબર સહિત દીઠું અને શ્રીકૃષ્ણભગવાન તો શ્યામ હતા, ને તેનું રૂપ તો કોટિ કામને લજ્જા પમાડે એવું કહ્યું છે, માટે એવા મનુષ્ય જેવા જણાય છે તેને વિષેજ પૂર્વે કહ્યો એવો પ્રકાશ ને સુખ તે સર્વે રહ્યાં છે. તે જેને ધ્યાન-ધારણા, સમાધિનું અંગ હોય તેને એની એ મૂર્તિ છે તેજ કોટિ કોટિ સૂર્યના પ્રકાશે યુક્ત દેખાય છે, પણ મશાલ દીવાનું કામ પડતું નથી. અને એવો પ્રકાશ એ ભગવાનને વિષે છે, ને તે નથી દેખાતો તે તો એ ભગવાનની એવી ઈચ્છા છે, અને એ ભગવાન ઈચ્છે જે, 'એવો પ્રકાશવાન હું આ ભક્તને દેખાઉં, તો તે પ્રકાશે યુક્ત એવી એજ મૂર્તિને દેખે છે. માટે જેને ભગવાનનો નિશ્ચય હોય, તે તો એમ સમજે જે, 'ગોલોક, વૈકુંઠ, શ્વેતદ્વીપ, બ્રહ્મપુર એ ધામનાં જે ઐશ્વર્ય, સમૃદ્ધિ તથા પાર્ષદ, તેણે સહિત એ ભગવાન છે. અને એમની સેવાના કરતલ તો રાધિકા લક્ષ્મી આદિક છે. એવા પરમભાવે સહિત ભગવાનને દેખે છે. અને જે મૂઢ છે તે માણસ જેવા દેખે છે. તે શ્રીકૃષ્ણભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે—

[1]"अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् । परं भावमजानन्तो मम भूतमहेश्वरम् ॥"

માટે જે મૂઢ છે તે ભગવાનના એવા પરમભાવને જાણ્યા વિના ભગવાનને વિષે પોતાના જેવા મનુષ્યભાવને પરઠે છે. તે મનુષ્યભાવ તે શું ? તો કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, આશા, તૃષ્ણા ઈત્યાદિક અંતઃકરણના ભાવ છે. તથા હાડ, ચામ, મળ, મૂત્રાદિક તથા જન્મ, મરણ, બાળ, યૌવન, વૃદ્ધ એ સર્વે દેહના ભાવ છે ઈત્યાદિક જે મનુષ્યભાવ, તે સર્વે ભાવને ભગવાનને વિષે પરઠે છે. માટે એવા ભાવનો પરઠનારો જે હોય તેને ભગવાનના નિશ્ચય જેવું જણાય છે. તો પણ તેનો નિશ્ચય કાચો છે, અને એ જરૂર સત્સંગમાંથી પડશે. અને એ ભગવાન તો પરમ દિવ્યમૂર્તિ છે, ને ભગવાનને વિષે તો એ મનુષ્યભાવનો લેશ નથી. માટે એ ભગવાનમાંથી મનુષ્યભાવને ટાળીને દેવભાવ લાવવો, પછી બ્રહ્માદિકનો ભાવ લાવવો, પછી પ્રધાનપુરૂષનો ભાવ આવે, પછી

પ્રકૃતિપુરૂષનો ભાવ આવે, પછી અક્ષરનો ભાવ આવે, પછી અક્ષરાતીત એવા પુરૂષોત્તમ તેનો ભાવ આવે છે. જેમ વ્રજના ગોપને આશ્ચર્યરૂપ શ્રીકૃષ્ણભગવાનનાં ચરિત્ર દેખીને પ્રથમ તો દેવભાવ આવ્યો, પછી ગર્ગાચાર્યનાં વચનને સંભારીને નારાયણનો ભાવ આવ્યો, પછી એમ કહ્યું જે, 'તમે તો નારાયણ છો માટે અમને તમારૂં ધામ દેખાડો,' ત્યારે અક્ષરધામ દેખાડ્યું. એવી રીતે ભગવાનને વિષે જેને દિવ્યભાવ છે તેને પુરો નિશ્ચય જાણવો. અને એમ કહે છે જે, 'આને પ્રથમ ભગવાનનો નિશ્ચય નહોતો ને હવે થયો' તે શું એ પ્રથમ ભગવાનને નહોતો દેખતો ? દેખતો તો હતો પણ મનુષ્યભાવે સહિત દેખતો હતો. અને પછી જ્યારે નિશ્ચય થયો ત્યારે દિવ્યભાવે સહિત દર્શન કર્યું ત્યારે એને નિશ્ચય થયો જાણવો. અને જ્યારે ભગવાનને વિષે એવો દિવ્યભાવ ન સમજે ત્યારે એને વાતે-વાતે ધોખો થાય ને ગુણ અવગુણ લીધા કરે છે જે, 'આનીકોરનો પક્ષ રાખે છે ને અમારો પક્ષ રાખતા નથી તથા આને વધુ બોલાવે છે ને અમને નથી બોલાવતા અને આને ઉપર વધુ હેત છે ને અમારી ઉપર નથી.' એવી રીતે ગુણ અવગુણ પરઠ્યા કરે છે તેણે કરીને એનું અંતર દિવસે દિવસે પાછું પડીને અંતે તે વિમુખ થાય છે. માટે ભગવાનને વિષે તો મનુષ્યભાવ ન જ પરઠવો, અને ભગવાનના ભક્તને વિષે પણ મનુષ્યભાવ ન પરઠવો, કાં જે, દેહે કરીને તો ભગવાનના ભક્તમાં કોઈક આંધળો હોય, લુલો હોય, કોઢિયો હોય, બહેરો હોય, વૃદ્ધ હોય, કુરૂપ હોય, અને તે જ્યારે દેહ મુકે છે ત્યારે શું ભગવાનના ધામમાં એવા આંધળા લુલા જ રહે છે ? નથી રહેતા, એ તો સર્વ મનુષ્યપણાના ભાવ છે તેને મુકીને દિવ્યરૂપ થાય છે, બ્રહ્મરૂપ થાય છે. માટે હરિના ભક્તને વિષે મનુષ્ય ભાવ ન પરઠાય તો પરમેશ્વરને વિષે કેમ પરઠાય ? અને આ જે વાત છે તે સુઝે તો આજ સમજો તો એટલી સમજવી છે અને સુઝે તો સો વર્ષે કરીને સમજો તો પણ એટલી સમજવી છે. અને આ વાત સમજીને એની દ્રઢતાની ગાંઠ પાડ્યા વિના છુટકો નથી. માટે આ અમારી વાત છે તે સર્વે હરિભક્તને યાદ રાખીને પરસ્પર કરવી. અને જ્યારે કોઈને અણસમજણે કરીને ધોખો થાય ત્યારે તેને આવાતે કરીને ચેતાવી દેવો. અને આ જે અમારી વાર્તા છે તેને નિત્ય પ્રત્યે દિવસમાં એકવાર કરવી, એમ અમારી આજ્ઞા છે તેને ભુલશો માં, જરૂર ભુલશો માં.'' એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ સર્વે હરિભક્તને 'જય શ્રીસ્વામિનારાયણ' કહીને હસ્તા થકા પોતાને ઉતારે પધાર્યા. એવી રીતે શ્રીજી મહારાજની વાર્તા સાંભળીને સર્વ સાધુ તથા સર્વે હરિભક્ત તે શ્રીજીમહારાજને સર્વે અવતારના કારણ અવતારી જાણીને દિવ્ય ભાવની અતિશય દ્રઢતા કરતા હવા. **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૧૮॥૧૨૬॥**

શ્રીલોયા પ્રકરણં સમાપ્તમ્